

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართვე. ფილიალის
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ქობს, იმპრინტისა და მაკურ. კლავების ინჟინერის ავტ. ნ. შატოვა ხაბ.
Ин-т языка, истории и матер. культуры им. акад. Н. Я. Марра

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

М А Т Е Р И А Л Ы

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КAVKAZA

1 9 3 9

საკვანძო III ВЫПУСК

თბილისი

1 9 3 9

სიმონ ჯანაშია

გ მ ლ რ ბ ი შ ა რ ჯ ა შ ი კ ა

ნარკვევი აფხაზეთისა და სამეგრელოს
კულტურული ისტორიიდან

ღამბეჭდვა სსრკ მუცნიერებათა აკადემიის

საქართველოს ობლასტის განკარგულებით

თავმჯდომარე აკად. ნ. შიხსელიძის

მუდარეცხი პრეფ. ს. ჯანაშია

გ. შარვაშიძე ძე იყო აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრისა და მისი ბიოგრაფია შვიდროდ გადასკვნილია აფხაზეთის პოლიტიკურ ისტორიასთან წარსულ საუკუნეში: სამთავროს გაუქმებასა და იმ მომდევნო ამბებს, რომლებშიაც მონაწილეობა მიიღო გიორგიმ, კარდინალური მნიშვნელობა ჰქონდათ მისი პირადი ცხოვრებისათვის. ამიტომ აქ უნებლიეთ უნდა შევესოთ, მოკლედ მაინც, მეფის რუსეთის მფლობელობის დაპყარების ისტორიას აფხაზეთის სამთავროში.

ჯერ კიდევ გიორგის პაპის მამამ, ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმა, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, იმ პოლიტიკური პირობების გამო, რომლებშიაც მას უხდებოდა მოქმედება, გამოიჩინა მიდრეკილება თავისი სამთავროსათვის რუსეთის მფარველობის მოპოებისადმი. ეს პოლიტიკური კომბინაცია ეთანხმებოდა რუსეთის ზრახვებსაც. რუსეთს ამ დროს უკვე სამეგრელოშიაც ჰქონდა ფეხი ჩადგმული, და მეზობელი მხარის შეძენისათვის იმპერატორის მთავრობა მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ეძიებდა. ამ ტენდენციებმა ბოლოს იურიდიკული გამოხატულება ჰპოვეს საინვესტიტურო სიგელში, რომელიც ალექსანდრე I-მა დაამტკიცა 1810 წ. თებერვლის 17-ს აფხაზეთის მთავრის, ქელაიშ-ბეგის შვილის, საფარ-ალი-ბეგის (ქრისტიანობაში — გიორგი) სახელზე. ამიერიდან აფხაზეთი აღიარებდა რუსეთის უზენაეს ხელმწიფეებას, ხოლო ქვეყნის შინაური მმართველობა რჩებოდა მთავრის ხელში. საფარ-ბეგის მემკვიდრე იყვნენ: ჯერ მისი უფროსი ვაჟი დიმიტრი, ხოლო შემდეგ (1823 წლიდან) დიმიტრის ძმა მიხეილი (პამუთ-ბეგი). მიხეილსა და რუსის მთავრობას შორის თანხმობა დიდძალს არ დარღვეულა. აფხაზეთში ჩაყენებული იყო რუსის გარნიზონები, რომელთა საშუალებითაც კავკასიის მთავარმმართველობა ერთგვარ კონტროლს უწევდა მთავარს. ამავე დროს აფხაზეთი გადაქცეულ იქნა ერთ-ერთ ბაზად დასავლეთ კავკასიის თავისუფლებისათვის შებრძოლი ტომების წინააღმდეგ სამოქმედოდ. მაგრამ თავდაპირველი თანხმობა მთავრობასა და მიხეილს შორის გარეგნული იყო. რუსული სამხედრო-ფეოდალური იმპერიალიზმი ეძებდა მხოლოდ შესაფერ პირობებსა და კეთილსახიერ საბაბს აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმებისათვის. ასეთი აქტი ლოგიკურად უნდა გამოსულიყო ამ იმპერიალიზმის საერთო პოლიტიკიდან. აფხაზეთის მიმართ კიდევ მეფის რუსეთის მთავრობას ჰქონდა სპეციალური გეგმები, რომელთა

1 ნაწილობრივ მოხსენდა გ. შარვაშიძის გარდაცვალების მუათე წლისთავზე საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას 1928 წ. XII 28-ს (გ. კრ. ოქმი № 272).

განხორციელებისათვის აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების არსებობა დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა. ასე, მავალითად, განხორციელებული იყო შავი ზღვის მთელ აღმოსავლეთ სანაპიროზე რუსული მოსახლეობის გაჩენა. 1864 წ. როცა დიდმა მთავარმა მისიელ ნიკოლოზის ძემ, მეფის ნაცვალმა კავკასიაში, აღძრა საკითხი აფხ. სამთავროს გაუქმების შესახებ, იგი სწერდა პეტერბურგს რომ ასეთი ღონისძიების მიღება საჭიროა იმისათვის, რათა შესრულებულ იქნას უმაღლესი მთავრობის მიერ მოწონებული განხორციელება ყაზახთა სტანიცების მოწყობის თაობაზე შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ყუბანის შესართავიდან მდ. ბზიფამდე. მეფის ნაცვლის მიერ ამასთანავე წარდგენილი პრაქტიკული გეგმის მეოთხე მუხლში ვკითხულობთ „თუ თავისუფალი მიწების რაოდენობა ამის საშუალებას მოგვცემს, დასახლებულ იქნან ყაზახ-რუსები ნაპირის გასწვრივ ინგურის შესართავამდე; გზის ხეობის [ყაზახებისათვის] მოსახლეობასთან ერთად მათ შეიძლება აფხაზეთის ყაზახთა „ეოისკო“ შეადგინონ...¹ მაგრამ თუ თავისუფალი მიწები არ არსებობდა, შეიძლებოდა დასახლებული ადგილების გათავისუფლება მათი ნაპირილი პატრონებისაგან. ამისთვის რეალური წინადადებები მზად ჰქონდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს თავ. სვიატოპოლკ-მიჩკის, რომელიც, როგორც ჩანს, ადრევე ზიარებული ყოფილა „Абхазское казачье войско“-ს პროექტს. იგი ამის შესახებ მთავარ შტაბს სწერდა: „დუ აფხაზეთის ნაწილი [სამთავროს გაუქმების შემდეგ] მოისურვებს ოსმალეთში გადასახლებას. ზე ვფიქრობ რომ ჩვენ ამას ხელი არ უნდა შეუშალოთ“². ამას გარდა, „თუ შევიძენდით მთავრის კერძო მამულებს,

¹ „В виду близкого осуществления Высочайше одобренных предположений о заселении казачьими станицами Восточного берега Черного моря от устья Кубани до р. Бзыби, представляется необходимость решить вопрос о будущем положении Владетеля Абхазского [იმგვარად, რომ გაუქმებული იქნას მთავრის უფლებები]“. „Если количество свободных земель позволит — то возворить вдоль берега до устья Ингура казачьи поселения, которые вместе с поселениями по р. Бзыби, могли бы составить Абхазское казачье войско под управлением Начальника Абхазского Военного отдела“. საქ. ცენტრარქივი: ვანსაკუთრებული მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 49 [ქვემოთ ყველგან: საქმე № 48], ფფ. 41--47; შტრ. Семён Эсаяс, Историческая записка об управлении Кавказа, т. I, Тфл. 1907 [ქვემოთ ყველგან = ესაქ], გვ. 220.

² „Если часть абхазцев возымеет намерение удалиться в Турцию, то полагаю, что этому препятствовать не следует“. მირსკის წერილი გენ. კარცოვს, 27 ივნ. 1864 წ. საქმე № 48, ფ. 96 ხ. დედანი.—მკითხველისთვის გასაგებია, იმპერიალისტების ამ ეხოპურ ენას თუ რა უნდა უდრიდეს სინამდვილესი. „ხელის არ შეშლა“ ხელის შეწყობას ჰგულისხმობდა.

რომლებიც მეტად ვრცელია და მნიშვნელოვანი, ჩვენ ეხლავე შეგვეძლო შევესდგომოდით აფხაზეთის კოლონიზაციის უახლეს-რუსების საშუალებით¹. ყუბანის ოლქსა და ქუთაისის საგენერალ-გუბერნატოროს შორის საზღვრად უნდა მიჩნეულ იქნას ვაგრის ქედი: „ერთი მთავარ საფუძველთაგანი ანისთის ის არის რომ თუ ჩვენ ხელთ იქნება ცარიელი ადგილები ბზიფის ორსავე მხარეს, ჩვენ შევძლებო იქ საძირკველი ჩაუყაროთ რუსულ მოსახლეობას აფხაზეთში“². ცნობილია რომ ამ გეგმის უმნიშვნელოვანესი ნაწილი იმპერიალისტებმა განახორციელეს კიდევაც: შავი ზღვის სანაპირო ხაზზე აფხაზური მოსახლეობა განადგურებულ იქნა. მისი მამაპაპეული მიწა-წყალი დაურიგდა რუსს მსხვილსა და წვრილ მოხელეებს და ქვეყნის შუაგულ თემებშიც კი შეიქნა მნიშვნელოვანი კომპაქტური მოსახლეობა უცხოელი კოლონისტებისა³.

მეორე მხრით, მიხეილიც ჰგრძნობდა რომ მისი მომავალი ბეწვზე ეკიდა და ნერვიულობდა. გარდა ამისა, მთავრის უკმაყოფილების განსაკუთრებულ წყაროს წარმოადგენდა სამურზაყანოს საციობი. კავკასიის უბაღლესმა ხელისუფლებამ ეს მხარე მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდანვე დადიანთა სამფლობელოს მიათვალა, მაშინ როცა მარეაშიძეები სამურზაყანოს უყურებდნენ, როგორც აფხაზეთის ნა-

¹ „Приобрет частные ишени Владетеля весьма обширные и значительные, мы бы могли сейчас приступить к колонизации предполагаемого Абхазского казачьего Войска“. იქვე, თ. 100.

² „...Владея пустыми пространствами по обоим берегам Бзырн, жотно будет положить там начало Русского народонаселения в Абхазии“, გენ. შირსკის წერილი გენ. კარცოვს, 6 ივნ. 1864 წ., საქმე № 48, ფფ. 72—77. დედანი. ამ საზღვრის შესახებ მსგავსი აზრისა იყო მეფის ნაცვალიც, საქმე № 48, „Записки... о положении Абхазии“, ფფ. 41—47.

³ ეს ფაქტი უკვე იმ დროს აღელვებდა ქართველ საზოგადოებას. გრიგოლ ორბელიანი სწერდა მაგ. ლევან მელიქოვს 1878 წ. 5 სექტ.: „ვიდოდ შეშინიან, რომ აქარაში არ დააფუძნონ ჩვენი შირსკის სულები და არ აღჩნდეს ააალს შუბრეველს ხალხში მეუფება ჩინოვნიკობისა, როგორც აფხაზეთში, სადაც დამტკიცეს რომ მიწა ეკუთვნის გუშინდელს იქ შესულს ხაზინას და არა იმ ხალხსა, რომელიცა იქა მკვიდრობს მთეს დაბადებდაჲ“. ი. მეუნარგია, ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა, ეურნ. „მოაზებე“, 1904, წ. VI, გვ. 47. 1880 წ. ნოემბერში პოეტი ისევ უბრუნდება ამ საგანს: „...ჩვენი მმართველობისაგან გაობიან ყველა ერები: დიდი ხანია რაც ყირიმი დაყარიელდა. აფხაზეთი აგრეთვე. დაიცალა ყარსის ოლქი; ეხლა ჯერო მიდგა აქარაზე“ (წერილი ბარბ. ორბელიანს), ილ., გვ. 48. --- 1881 წ.ლსაც თბილისში გავრცელებულს ხმას რომ რუსი-მთავრობამ განზრახვა აქვს ასი ათასი ყაზახი დაასახლოს აფხაზეთში. შემფოთვება გამოუწვევია საზოგადოებაში. ილია ჭყონია, „ჩემი დღე და სოფელი“, ტომი. „მნათობი“, 1928, № 8—9, გვ. 223.

წილსა და თავის კუთვნილებას. ამან ჩამოაგდო შეუწელებელი მტრობა ორსავე სამთავრო სახლს შორის. სწორედ ამავე გარემოების წყალობით ხშირად იბადებოდა გაუგებრობა მიხეილსა და მთავრობას შორისაც. ასე, მაგ., თემცა 1840 წ. სამურხაყ ნო ჩამოართვეს დადიანებსაც და იქ უშუალო რუსული მმართველობა დამყარდა, — მიხეილი მაიც დაუკმაყოფილებელი დარჩა. პირიქით, დადიანის მიერ მთავრობისგან სამურხაყაბოსთვის საზღაურის მიღებამ იმდენად შეურაცხაყო აფხაზეთის მთავარი რომ მან, ზოგიერთ სხვა ფაქტის ზეგაელენითაც, თავისი პროტესტი სამთავრო უფლებებზე უარისთქმით გამოხატა. სიტყვიერი ვახცხადებების შემდეგ ამას თაობაზე (ესაძე, გვ. 134), მან 1847 წ. ნოემბრის 10-ს წერილობით მოახსენა თავისი სურვილი მეფის ნაცვალს: მიხეილი ითხოვდა, გაეთავისუფლებინათ იგი აფხაზეთის მმართველობისაგან და სამაგიეროდ მიეცათ მისთვის მამული იმერეთში¹. ამ ამბავმა კავკასიის უმაღლესი ხელისუფლება ძალიან შეაშფოთა, ვინაიდან მას იმქამად სრულებით არ შეეძლო საკუთარი საშუალებით მიეველო აფხაზეთისათვის. მეფის ნაცვალმა თავ. ვორონცოვმა, მაშინვე პასუხი აფრინა, რომელშიაც მთელი ენერგიით არწმუნებდა მიხეილს, ხელი აელო თავის განზრახვაზე. „თქვენ გინდათ უარი სთქვათ ისეთს უფლებასა, ხელისუფლებასა და მოვალეობებზე, რომელნიც ღმერთმა დაგაკისრათ და რომელნიც ნაკურთხი არიან ეამთა სიგრიძისა, სახელგანთქმული გეარისვილობისა, წინაპართა სიკველისა, საკუთარი დამსახურებისა და ერის მადლიერების ძალით... იფიქრეთ. რომ თქვენი შთამომავლობა თქვენს აზრს არ გაიზიარებს, მისთვის სამძიმო არ იქნება ეს მაღალი წოდება, და თქვენს სახსენებელსაც კი შეიძულებს, რადგანაც თქვენს მემკვიდრეებს უსაფუძვლოდ წაართვით მთელი მათი საცხოვრებელი“-ო, სწერდა ვორონცოვი შარვაშიძეს. თანაც აშინებდა, საზღაურის იმედი ნუ გექნებაო². მართლაც, ეს საქმე მიუყრდა.

მაგრამ დიდი დრო არ იყო საჭირო იმისთვის რომ რუსის მთავრობას დაპეიწყებოდა აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების არსებობის ყველა ეს საპატიო მოტივი, მკვერმეტყველებით აღწერილი თავ. ვორონცოვის მიერ. სამთავროს ავტონომიის ბედი დამოკიდებული იყო რუსეთის საქმეების საერთო მდგომარეობაზე კავკასიაში. პირველად საკითხი აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების შესახებ აღძრა

¹ საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. მნიშვნ. საქმ. ფ., საქმე № 38: „Документы Главнаго Вѣдѣтеля Абухаши...“ ფფ. 1—2 (დედანი). ესაძე, გვ. 135.

² საქმე № 38, ფფ. 5—9; ესაძე, გვ. 135—137.

აფხაზეთის უკანასკნელი მთავარი
მინეილ (ამუთ-ბეგ) შარვაშიძე

მთავარმმართველმა გენ. მურავიოვმა 1856 წ.: მისი აზრით, მიხეილი გადაყენებული უნდა ყოფილიყო (მართვ. ლობისაგან და გაგზავნილიყო რომელსამე შორეულ გუბერნიაში¹. საბაბად წარმოდგენილი იყო მიხეილის „ლალატი“ რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს 1853--1856 წწ. ოფიციალური დოკუმენტებიდანაც კი ჩანს რომ ეს „ლალატი“ შეთხზული ამბავია. პირიქით, ამ ომის დროს მიხეილმა დიდი დანხარება გაუწია რუსის სარდლობას: დიმ. ყიფიანის აზრით, რუსის ჯარები ვერ გამოვიდოდნენ აფხაზეთიდან (როცა მათ ომის დაწყებისას სამეგრელოში დაიხიეს), მიხეილს ომ არ გამოეყვანა ისინი². იმავე ყიფიანის ცნობით, მიხეილმა რუსის მხედრობის სასარგებლოდ შესწარა ყოველწლიურად 20.000 მანეთი ომის მთელი დროის განმავლობაში³ (სხვა ოფიციალური წყაროები უჩვენებენ 12.000 მან. საბაბოს შემოსავალს, კონკრეტულად დაუსახელებელს „სხვა თანხებთან ერთად“⁴). იმპ. ნიკოლოზ პავლესძემ აჩუქა მიხეილს ე. წ. „არენდა“ 10.000 მან. რაოდენობით წლიურად, 24 წლის განმავლობაში, იმიტომ რომ მიხეილმა უარყო უმაღლესი პორტის მნიშვნელოვანი წინადადება, რომელიც მან მიიღო ამ ომის დროს და რომლის მიხედვითაც იგი ინიშნებოდა ოსმალეთის ჯარის ყველა კორპუსის მთავარსარდლად აზიასა და კავკასიაში, მისი შავი ზღვის მთელი აღმოსავლეთ სანაპიროს მფლობელად აღიარებით ნიკოლაევსკიდან (ნატანების შესართავთან) ანათამდე. მიხეილმა ელჩებისა და დაახლოებულ პირთა თანადასწრებით ფეხქვეშ გასთელა სულთნის ფირმანი, რომელშიაც გამოცხადებული იყო ეს წინადადება⁵. რუსის ჯარებთან ერთად მიხეილმა სამეგრელოში გადმოიყვანა საკუთარი ოჯახიც, რომელმაც ეს მგზავრობა საშინელ პირობებში შეასრულა. შემდეგ თუმცა მიხეილი იძულებული იყო აფხაზეთში დაბრუნებულიყო (1855 წლის თიბათვეში), იმიტომ რომ თავისი მტრების ინტრიგების წყალობით თავს დამცირებულად და შეურაცხყოფილად ჰგრძნობდა.

¹ Отношение ген. Муравьева к ген. Сухожанству, от 12 июня 1856 г., АКАК, XI, 54.

² დ. ყიფიანს (ცნობილ მოღვაწეს) მინდობილი ჰქონდა უმაღლესი მთავრობის მიერ მიხ. შარვაშიძის ლალატის გამოძიება, რაიცა მან შეასრულა 1855 წ. სექტემბერში. იხ. მისი მოხსენება: საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. საქმ. ფ., საქმე № 42, ფფ. 103--140. ზღრ. ესაძე, გვ. 147 შემდ.

³ საქმე № 42, ფ. 105.

⁴ АКАК, XI, 949.

Записка статс-секретаря В. Буткова (შედავენალი 1864 წ. მეფის ბრძანებით), საქმე № 48, ფფ. 52--68.

მაგრამ მას არათფერი ჩაუდენია, რაც რუსებისადმი თუნდ მცირედის მტრობის მაჩვენებელი ყოფილიყო. ეს დაუმოწმებია შავი ზღვის სანაპიროზე მოქმედი რუსის ჯარის სარდალს გენ. ნუხრაისკის¹. პირიქით, მიხეილი ამის შემდეგაც განაგრძობდა რუსის მხედრობის სასარგებლო საქმიანობას.

არსებითად, მთავრის ერთგულება-ორგულობას, რა თქმა უნდა, არაერთარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა სამთავროს არსებობის საკითხისათვის. დაღიანებმა, თუმცა მათ, ყველა ოფიციალურად ოკუპენტის მიხედვით, აოასოდეს არაერთარი არალოიალური აქტი რუსებისადმი არ გამოუჩენიათ, თავისი უფლებები ფაქტიურად შარვა შიძებზე შეიდი წლით ადრე დაკარგეს.

ბურავიოვის წადილი უეჭველია განხორციელდებოდა რომ დასავლეთი კავკასია ამ დროს სავსებით დამორჩილებელი ყოფილიყო. მაგრამ ვინაიდან ამ ფრონტზე ბასოლა ჯერ კიდევ წარმოებდა, ბურავიოვის წინადადება და შეუამდგომლობა უადგილოდ ექმნა მიხნეული: მეფემ არ სცნო აფხაზეთის მთავრის დალატი დამტკიცებულად და საქმე უშედევოდ დარჩა. სამაგიეროდ, საკმარისი იყო რუსეთის იმპერიალისტებს თავისუფლებისათვის მებრძოლი კავკასიელი ტომების წინააღმდეგობა საბოლოოდ დაეთრგუნათ რომ აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების საკითაი უკვე გადაუდებლად დასმულიყო. ეს მოხდა 1864 წელს, იმ წელიწადს. რომელიც რუსულს ოფიციალურ ისტორიაში კავკასიის სრული დამონების თარიღად ითვლება. ჰსურდათ რომ მიხეილს ეტვირთა რუსის მთავრობისათვის უხერხულობის თავიდან აცდენა და თვითონ ეთხოვა თავისი უფლებებისაგან „განთავისუფლება“. მიხეილმა სცადა ბრძოლა და რაკი დარწმუნდა მთავრობის გადაწყვეტილების უცვლელობაში, კატევორიულად განაცხადა რომ მისი სურვილია სიკვდილაჲდე ჰმართოს აფხაზეთი, მაგრამ ებლა ურჩობას არ აპირებს და მოითხოვს მხოლოდ სათანადო საზღაურს და აგრეთვე აფხაზეთში ცხოვრების ნებართვას.

¹ ყიფიანის მოხსენება, საქმე № 42, ფ. 109 ხ. იხ. აგრეთვე იქვე, ფ. 122 (მიხეილს მოუწერია აფხაზეთიდან სამეგრელოში თავის ცოლისთვის საიდუმლოდ და ეს წერილი რუსებს ჩაქვარდნიათ ხელში: „აქ ომერ-თაშას ელიან, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ აქ ჯარი ვერ შეკრიბოს“), ფფ. 173—178. შდრ. აგრეთვე იმავე ფონდის საქმე № 36, ფ. 6 ხ და სხვ.

² „Записка по делам Абхазии“ Кут. ген.-губ. кн. Святополк-Ирского 14 янв. 1864 г. საქმე № 48, ფფ. 78—82 ესაძე. გვ. 223.

განსაკუთრებით აშინებდა მიხეილს რუსეთში გადასახლება (განზრახული იყო ყოფილ მთავარს ან პეტერბურგს ექაოცრა, ან მოსკოვში)¹. მიხეილის მდგომარეობას ის გარემოება ამძიმებდა, რომ 1857 წლიდან ის განუწყვეტლივ ავადმყოფობდა (ან ხანის განმ. კლობაში ის მუდმივ აკიზობდა საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიურ პროვინციებზე, 1860 წელს-კი სახლგარეგანეთაც იყო სამკურნალოდ ხოლო იმეამად მწოლიარე იყო.

რაც მთავრობამ არაოფიციალური მოლაპარაკების გზით ვერ დაიყოლია მიხეილი თავის სურვილზე სავსებით, მას განსაკუთრებული რესპიკტით გამოუცხადეს რომ იმპერატორმა იწება აფხაზეთის მთავრის თავის მოვალეობათაგან განთავისუფლება და რომ მიხეილმა უთუოდ უნდა დასტოვოს აფხაზეთის ტერიტორია. უკანასკნელი მოთხოვნილება, მეტად სამკიმო ლოგინად მდებარე მოხუცისათვის, უცვლელი დარჩა შაშინაც კი, როცა მიხეილმა, რუსის მთავრობისათვის სრულიად მოულოდნელად, თვითონ გამოუცხადა, თავისი ადმინისტრაციის საშუალებით, აფხაზეთის მოსახლეობას რუსული მმართველობის დამყარება სამთავროში და ამრიგად სრულიად უინციდენტოდ ჩაატარა აქტი, რომლის განხორციელება დიდ სიძნელესთან, თუ ამბოხებებსთან არა, დაკავშირებულად შიანდათ კავკასიის მთავრობის უმაღლეს წრეებში.

ამ სისასტიკემ უკიდურესად შეურაცხველი და აღაშუოთა მიხეილი, რომელსაც თავისი გოდნობები არ დაუშალავს ქუთაისის გენ.-გუბერნატორის პირსკისათვის. როცა ამ უკანასკნელმა ინახულა ტყვარჩელია საქურნალო წყლებზე მყოფი ავადმყოფი მთავარი. მიხეილმა კიდევ ერთხელ გამოუცხადა მას თავისი სურვილი: ნება მიეცათ მისთვის დარჩენილიყო აფხაზეთში, ან არა და ეცხოვრა ზაპტრობითი ქუთაისში, ზაფხულობით კი—რაქაში; თუ ესეც შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა. მაშინ მიეკათ მისთვის პასპორტი იერუსალიმში წასასვლელად რომ იქ დაეღია თავისი დღინი. წინააღმდეგ შემთხვევაში.

¹ „Записка [вел. кн. вл. Кавк.] по вопросу об удалении кн. М. III-дас. с потомством, от владения Абхазией“, საქმე № 49, ფფ. 138—155, 1864 წ. ნოვებ განსაკუთრებით ეწინაა მიხეილს „...быть составным на жительства вне Кавказа на север, что в самом деле было бы для него пагубно“ (ფ. 152 ბ).

² საქმე № 48, ფ. 21; იქვე, ფ. 195—195. ერთი ცნობით, მიხეილს „ქვის ავადმყოფობა“ სჭირდა, П. Из записок Кавк. туриста, газ. „Кавказ“, 1857 г. № 45.

³ მიხ. შარვაშიძის წერილი კარციუს, 1864 წ. მაისის 31. საქმე № 48, ფფ. 79—71.

შეგიძლიათ წამართრიოთ აქიდან ძალით და დაე მთელმა ქვეყანამ ნახოს თქვენი უსამართლობა და სისასტიკე“-ო¹.

ამავე ხანებში უნდა მიემართა მიხეილს ოსმალეთის მთავრობისათვის რომ გამოეგზავნათ მისთვის გემი, რომელიც მას კონსტანტინოპოლში წაიყვანდა. როცა ეს ამბავი გამოაშკარავდა და გზადაგზა ხელოვნურად გზავიადდა, მიხეილს ახალი სახელმწიფოებრივი ღალატი დაჰბრალდა და ქუთაისის გენ.-კუბერნატორის მიერ ბრძანება იქნა გაცემული ძალით გაეყვანათ აფხაზეთიდან მთავარი. ნოე ბრის 5-ს (1864 წ.) მოხუცებული და ავადმყოფი მთავარი აფხაზეთისა დაპატიმრებულ იქნა². ნოემბრის 7-ს იგი ჩასვეს სამხედრო გემში და ერთი ოფიცრის თანხლებით გაგზავნეს ნოვოროსიისკში.

ყვ ლაფერი მოახდინეს ისე სასწრაფოდ რომ მიხეილს არ მისცეს საშუალება მოეწესრიგებინა თავისი ქონებრივი საქმეები და გამო-სთხოვებოდა შინაურებს. მიხეილი ჩაიყვანეს იმავე თვის 26-ს ე. სტავროპოლში (საქმე № 48, ფ. 156), ხოლო აქედან 1865 წ. ივნისის 25-ს ის გადაუყვანიათ ქ. ეორონეჟში (იქვე, 226). მთელი ამ ხნის განმავლობაში ის იმდენად ცუდად იყო რომ ოთახშიაც არ შეეძლო სიარული (იქვე, 195—196). მიუხედავად ამისა, ის ზუღმივი ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდა (იქვე, 159—160). იმავე წელს, დიდი ტანჯვის შემდეგ, მიხეილი გარდაიცვალა. მისი გვამი ჩამოასვენეს აფხაზეთში და დაასაფლავეს მოქვის ტაძარში.

გიორგი ამ ამბებში იღებდა ერთგვარ მონაწილეობას, თუმცა ჯერ კიდევ პირშიშველი ქაბუკი იყო (გიორგი უნდა დაბადებულიყო 1846 წლის მახლობლად, იმიტომ რომ დიმიტრი ყიფიანს 1855 წლის შემოდგომით იგი დაახლოვებით 9 წლისა სჩვენებია (საქმე № 42, ფ. 127); ასე რომ 1864 წ. იგი 17--18 წლისა იქნებოდა). ხანგრძლივმა ავადმყოფობამ და აგრეთვე, საგულეებელია, სამთავროს პოლიტიკური მდკომარეობის გაუარესებამ კავკასიის დაპყრობის დასასრულის მოახლოებასთან დაკავშირებით, აფიქრებინეს მიხეილს თავის სიცოცხლეშივე გადაეცა ხელისუფლება გიორგისთვის, რომე-

¹ დიდი მთავრის ზემოთმოსხნებული „Заяиска“. საქმე № 48, ფფ. 148 ბ - 149 ბ. ეს აძე, გვ. 229—231.

² Копия с рапорта командующего войсками в Абхазии Кут. ген.-губернатору от 5 ноября 1864 г. საქმე № 48, ფფ. 129—132; ეს აძე, გვ. 235 შემდ.-ახალი „ღალატის“ შესახებ მიწერ-მოწერა: საქმე № 48, ფფ. 192—194, 164 ბ—165, 167—172, 168 და სხვ. მიხეილის განმარტება ამ საქმის გამო, ი. ფ. 133.

³ Копия с рапорта ком. войсками в Абхазии Кут. ген.-губ.-ру от 7 ноября 1864 г. ფფ. 134—135; ეს აძე, გვ. 236—238.

ლიც ამ დროს ტფილისში იმყოფებოდა მეფის ნაცვლის, დიდი მთავრის, ადიუტანტად. 1863 წ. ოქტომბრის 27-ის წერილით მიხეილმა მიმართა მთავარი შტაბის უფროსს რათა გიორგი სამსააჯრიდან დაეთხოვათ მისთვის აფხაზეთის გამგებლობის გადასაცემად. მოტივად მიხეილი თავის მძიმე ავადმყოფობას ასახელებდა, რომელიც მას საშუალებას ართმევდა საქმეებს სათანადოდ გასძლოლოდა (საქმე № 48, ფფ. 27—28). მიხეილის ეს წერილი ტფილისში გამოიყენეს იმისთვის, რომ სამთავროს გაუქმების საკითხი აღედრათ. თხოვნაზე მიხეილს ზრდილობიანი უარი უთხრეს: ქვეყნის მმართველობის გიორგისთვის გადაცემა მეფის ნებაყოფლობაზე ჰქიდიო, ამას გარდა გიორგი, თავისი ახალგაზრდობისა და გამოუცდელი გამო, ამ საქმისთვის უთუოდ ვერ გამოდგებაო¹. ამ პასუხის ნამდვილი აზრი მიხეილისთვის გაუგებარი არ დარჩენილა და პროტესტის ნიშნად მან ითხოვა მისი ნამდვილი სამსახურისაგან განთავისუფლება²; მიხეილი ჰგულისხმობდა გენერალ-ადიუტანტის წოდებასა და გენერალ-ლეიტენანტის ხარისხს, რომელნიც მას რუსიის მთავრობისაგან ჰქონდა მიანიჭებული. ეს მიმართვა გახდა უშუალო საბაზი მიხეილის მთავრობისაგან გადაყენებისათვის; მეფის ნაცვალმა მიხეილის სურვილი და თავისი მოსაზრებები აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების საკითხების თაობაზე აცნობა პეტერბურგს, რასაც შემოთაღწერილ ამბები მოჰყვა.

უფრო თვალსაჩინო იყო გიორგის როლი მერმინდელ ამბებში. რუსული მმართველობის დამყარება აფხაზეთში უსისხლოდ მიიწეო არ გათავებულა. წელიწადნახევარიც არ გასულიყო მიხეილის გაძევებიდან რომ აფხაზეთში აჯანყებამ იფეთქა. უახლოესი სტიმული ამ მოძრაობისათვის იყო იმ კომისიის მუშაობა, რომელსაც დაწავლებული ჰქონდა აფხაზეთის წოდებათა უფლება-მოვალეობების გამოკვლევა. ადმინისტრაციის განცხადება რომ განზრახულია აფხაზეთშიაც ჩატარებულ იქნას დაქვემდებარებული წოდებების განთავისუფლების რეფორმა და ამ რეფორმის პირობები უკმაყოფილებას იწვევდა ყველა წრეში. კერძოდ გლეხობა (ანხავე, მოსხლეობის ძირითადი ფენა), აღელვებული იყო იმ ცნობით რომ მას თავი უნდა

¹ Письмо ген.-лейт. Карцова кн. Мих. Мервашидзе от 10 дек. 1863 г., საქმე № 48, ფფ. 29—30.

² მიხ. შარვაშიძის წერილი ქ.თ. გენ.-გუბ. მირსკის, 26 თებ. 1864 წ., საქმე № 48, ფ. 33.

³ ასე ესმის მიხეილის წერილი მირსკისაც, საქმე № 48, ფფ. 31—32.

დაქსნა ყოფილი მებატონეებისაგან. ხალხის წარმომადგენლები აცხადებდნენ სრულად კატეგორიულად რომ ისინი არაფერს არ გადაიდიან (ესაძე, გვ. 254, 255). უკმაყოფილო იყო თავადაზნაურობაც: ოფიციალური ცნობით, აჯანყების მიზეზს სწორედ უმაღლესი წოდების უმრავლესობის უკმაყოფილება წარმოადგენდა მტკიცე მმართველობის დაპყარების გამო¹. ყოველ შემთხვევაში, სოციალურ მოტივებს გარდა მოძრაობა ეყრდნობოდა პოლიტიკურსაც.

ადმინისტრაციის მოციქულს შეამბოხებმა დაავალეს გადაეცა პოლკოვნიკი კონიარისათვის, რომელიც მაშინ აფხაზეთის ადმინისტრაციის სათავეში იდგა, შექდეგი: აფხაზები უკმაყოფილო არიან რომ მათდა დაუკითხავად გადააყენეს აფხაზეთის მთავარი; რატომ არ ეკითხებიან ხალხს, ჰსურს თუ არა მას რომ ყოფ. მთავრის მემკვიდრეები დარჩნენ აფხაზეთში, როგორც მემამულეები? ამას გარდა გაპოტქეული ყოფილა მოთხოვნილება მმართველობის ძველი წესის აღდგენისა და მთავრად გიორგი შარვაშიძის დამტკიცების შესახებ².

მოძრაობა დაიწყო სოფ. ბიკვინტაში, 1866 წ. ივლისის 17-ს და სწრაფად მოედო მთელს ბზიფის ოლქს. ადმინისტრაციის ცდებმა დაემშვიდებინათ მოსახლეობა ნაყოფი არ გამოიღო. ვინაიდან იმავე თვის 25-ს დანიშნული იყო შეამბოხეთა ყრილობა, პოლკ. კონიარმა გადასწყვიტა განსაკუთრებულ ღონისძიებათა გამოყენება. მთავრის მემკვიდრის გიორგისა და მთავრის ძმის ალექსანდრეს თანხლებით ის ჩავიდა გუდაუფში და დაიბარა მცხოვრებლები სოფ. ლუხუნში (მთავრის ყოფ. რეზიდენცია). აფხაზებმა, რომელნიც სრული სალამქრო წესით გაწყობილნი მოსულიყვნენ, წარუდგინეს კონიარს თავისი მოთხოვნილებანი, — სხვათა შორის ნებართვის მიცემის შესახებ ტფილისში დეპუტაციის გასაგზავნად. კონიარმა გადაჰკრით უარყო ეს მოთხოვნილებანი და თან გამოაცხადა რომ საჭიროთა ამ ურჩობის მეთაურთა გადასახლება³. ეს შექარა იყო ნაპერწყალი, რომელმაც ააფეთქა აღელვებული ხალხის ენერჯია. ოფიციალური ცნობების მიხედვით, შემდეგ მოხდა ასეთი ამბები.

¹ „Восстание в Абхазия“. газ. „Кавказ“. 1866 г. № 68.

² ესაძე, გვ. 255—256. ოფიც. ცნობაში, აჯანყების აღმოცენებისათვის ერთ-ერთ ხელისშემწყობ გარემოებად დასახელებულია მიხეილის დასაფლავება. რომელხედაც ყველა უკმაყოფილო მოიყარა თავი და რომელმაც ააღელვა ხალხი და აღძრა სინანული წარსულის შესახებო. გ.ზ. „Кавказ“, 1866. № 68.

³ Дьячковъ - Гирсовъ, Абхазия и Сухумъ в XIX ст. Изв. КОРГО, XX, გვ. 186. 187.

კონიარის განცხადებას საპასუხოდ დაიძახეს: „ვისაც ფიცი აქვს დადებული, მოგროვდით“-ო. ატყდა ჩოჩქოლი და ყვარილი. კონიარმა უმჯობესად მიიჩნია მთავრის სასახლეში დამალულიყო, სადაც სხვა რუსის ოფიცრებთან ერთად გადაიკვა იქვე მყოფი აფხაზების ჩოხები. ხალხმა თოფები დაუშინა სასახლეს და ბრძოლა გააჩაღა აგრეთვე ყაზახების ასულთან, რომელსაც უკანასკნელად ეკლესიისთვის შეეთაძებინა თავი. გიორგის, რომელიც სასახლის ფანჯრიდან სცდილობდა ხალხის დამშვიდებას, უყვიროდნენ: „გწყინს განა რომ მაშიშენის ქელეს ემართავთ!“ შემდეგ სასახლეში მყოფმა სხვა აფხაზებმა სცადეს ასეთი ხერხი: მათ აიენიდან თავში ცემით გამოაცხადეს, გიორგი მოკლულიაო. „რა ვუყოთ, მაგის მამაც ხომ მოკლულია“-ო, იყო პასუხი. მაინც ამ ცნობამ ერთხანს მიაყუჩა ხალხი.

ასალი აღტკინება გამოიწვიეს რუსების მიერ მოკლული აფხაზის ნათესაეებმა. შეამბოხენი მიჰქენენ მათს მოწოდებას, აცვიფდნენ აიენანზე და ჰყვიროდნენ: „გიორგი, გამოდი, თორემ შენც მოგკლავთ“-ო. გიორგის და ალექსანდრეს გამოსვლამ ხალხს გზა გაუხსნა. მოკლულ იქნენ ჩერებოვი (მოხელე, რომლის უდიერი და შეურაცხყოფელი მოქმედება უმეშვეო საბაბი იყო შეიარაღებული გამოსვლისა), ბზიფის ოლქის უფროსის მოვალეობის აღმასრულებელი იზმაილოვი. სხვა რუსი მოხელეები და ყაზახები და, დასასრულ, ბუხარში შემძვრალი კონიარიც.

აჯანყებულებმა მიხეილის ქაბუკი ძე მთავრად გამოცხადეს: „ეხლა შენ ჩვენი მთავარი ხარ, საითაც წახვალ. წამოგყვებით; საცა შენ, ჩვენც იქ უნდა დავიღუპოთ“-ო, შეჰფიცა ხალხმა გიორგის. გააკეთეს სამთავრო დროშა¹. ლაშქარს დაუძახეს ყველა თემიდან: სოხუმის ალება იყო გადაწყვეტილი. აჯანყებულთა მოძრაობა სოხუმისაკენ შეაჩერა ადიდებულმა მდ. გუმსამ. ისინი იძულებული შეიქნენ შორიდან, სოფ. გუმზე, მოევლოთ (Дьячков-Тарасов, გვ. 188). ამან საშუალება მისცა რუს. ადმინისტრაციას თადარიგის დასაქვრად და სოხუმში დამხმარე ჯარების გამოსაწვევად. 27-ს ღამით შეამბოხებმა (რიცხვით 4-დან 5 ათას კაცამდე²) დაიჭირეს სოხუმის განაპირა ნაწილი და ცეცხლი გააჩინეს ქალაქში. 28-ს მათ ზღვით მოსულმა ჯარმა უკან დაახევინა. 29-ს ბრძოლის ველზე მოვიდნენ

¹ წითელი ჟუპაშისგან ვაკეთებული ნიშანი, ხედავოქარგული ხმლით; შემდეგში ორსგზს ჩაუვარდათ ხელში. „Сухум-Кале“, газ. „Кавказ“, 1866, № 70.

² „Восточные в Абхазии“, газ. „Кавказ“, 1866 № 68. Г. М. Шервашидзе, Так пишется история, газ. „Кавказ“, 1910 г. № 126. უკანასკნელ წერილზე მიგვითითა განსვენებულმა პავლე დ. საყვარელიძემ.

გიორგი და მისი ბიძა ალექსანდრე. გიორგის შეხედნენ როგორც მთავარს; მას ახლდნენ საპატრო თავკაცები და ხალხის მიერ არჩეული, 4 პირისაგან შემდგარი, საბქო. ჯარი ახალგაზრდა მთავარს უმღეროდა სიმღერას, რომელშიაც შექმნილი იყო ლუხუნის გმირობა და გიორგის შურისძიება რუსების მიერ მოკლული მამისათვის. 30-ს, გარიჟრაჟზე, აჯანყებულებმა მწყობრად, გაშლილი დროშით და სამხედრო სიმღერით, იერიში მიიტანეს სოხუმის სიმაგრეზე, მაგრამ უკუგდებულ იქნენ. 5 აგვისტომდე მათი ჯგუფები კიდევ ჩანდა სოხუმს გარშემო. ღამით ისინი უახლოვდებოდნენ პიკეტებსა და სროლას აწარმოებდნენ. თანამედროვე კორე პონდენტი ამბობს რომ სოხუმი დანგრევას სამხედრო და საკომერციო გეგმბმა გადაარჩინესო („Сухум-Кале“: изд. „Кавказ“ 1856, № 70). ახალი ჯარების მოსვლის შემდეგ სოხუმში, მემბოხენი დაიშალნენ. ჩაქრობილ იქნა აჯანყება წებელდაშიაც, რომელმაც იფეთქა ლუხუნის ამბებთან ერთად („Кавказ“ 1868 г. № 68).

მოსახლეობა განაიარაღეს და რაპიდენივე მეთაური აჯანყებისა ხალხის თვალთწინ დახვრიტეს (Л.-Тарацон, 190). გიორგის პატივი აწხადეს და რუსეთში გადაასახლეს¹.

გიორგის ცხოვრების ამ ხანის შესახებ, სამწუხაროდ, შეუძლებელი გახდა დოკუმენტური ცნობების მოპოება. მისი პირადი არქივი თუ დაღუპული არ არის, ჩვენთვის ხელმიუწვდომელი აღმოჩნდა. ილ. ჭყონიას ცნობით, შემდეგში გიორგი მთავრობას შეუწყნარებია და იგი პეტერბურგს დასახლებულა, სადაც მას დიდად დაჰმეგობრებია მეფის ძე, შემდეგ თვით გაჰეფებული, ალექსანდრე (მესამე). ახალგაზრდა, ლამაზ, ჭკვიანს გიორგის აქ ბრწყინვალე კარიერა ელოდა. ასეთი წარჩინებისათვის თავს დასდებდა მისი წრის უღაღესი ნაწილი². გიორგი მაინც სტოვებს სამეფო კარს და საქართველოში ბრუნდება. ეს იმ დროს ხდება, როცა გიორგი უკვე მომწიფებულია სულიერად. ჩვეულებრივად ის ქუთაისში ცხოვრობს. ებმება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ერთი ფაქტი მათ გარეგნულადაც აწყვეტილებს კავშირს უქალღესს ოფიციალურ წრეებთან: იმპ. ალექსანდრე მესამის

¹ ილ. ჭყონია, აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრის გ. შარვაშიძის გარდაცვალების გამო.—ეს წერილი დაბეჭდილი იყო ერთ-ერთ ქართულ გაზეთში, რომელიც ამჟამად ხელთ არა გვაქვს. ჩვენ ვსარგებლობდით ამ წერილის ნაკლული შავით, რომელიც გადმოგვცა ავტორის ქვრივმა ან. ჭყონიამ.

² გიორგის ნათესავი, სამთავრო სახლის უმცროსი შტოს წარმომადგენელი, გ. დ. შარვაშიძე, მაგალათად, იყო პოეზიისტი და ყველაზე დაახლოებული პირი ალექსანდრე მესამის ქვრივის, იმპერატრიცა მარიამისა.

8. შარვაშიძე ბავშობაშვი

ქუთაისში ჩამოსვლის დღისათვის გუბერნატორმა წინადადება მისცა გიორგის, ნიკო ნიკოლაძესა და სხვა არაკეთილსამედო პირებთან ერთად, გასცლოდა ამ ქალაქს. საპასუხოდ, გიორგიმ დემონსტრაციულად უარი განაცხადა ფლიგელ-ადიუტანტობაზე, უმაღლეს საკარისკაცო ტიტულზე, რომელიც მას მეფისგან ჰქონდა მინიჭებული. ეს მთავრობისათვის ომის გამოცხადებას უდრიდა, რაც რუსეთის ოლიგარხიასთან გიორგის ურთიერთობის სრული გაწყვეტით დამთავრდა.

გიორგის უმცროსი თანამედროვე და პირადად მცნობი ერთი პირი ამბობს: „გაბედულად შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი ერთდერთი გამონაკლისი მაგალითი იყო მთელ ჩვენ საქმაოდ შრავალრიცხოვან მთავრების მეშვეიდრეთა და უმაღლეს არისტროკრატის წევრთა შორის, რომელმაც ქედი არ მოიხარა, მკიროდნადაც არ დაიშვირა ღირსება თავის ერის მჩაგვრელ, თავის ხალხზედ ძალით გაბატონებულ ძლიერ სახელმწიფოებრივ მმართველობის წინაშე; ღანამდვილებით შეიძლება ითქვას რომ ყველა შისი დროის და შისი წრის ოჯახობა დიდ ბედნიერებად და საოცნებო ნეტარებად სთელიდა იმ ჯილდო-წარჩინებას, რომელსაც გიორგი ზიზლით უარყოფდა. ვინ არ იცის, თუ რამდენი მსხვერპლით და ტანჯვა-წვალებით შისწრაფოდენ ყველა ჩენი არისტროკრატის წევრნი სასახლის ყურადღება-წყალობის დამსახურებისაკენ, გიორგის კი ყმაწვილობიდან ეზიზლებოდა ყოველივე ის სიკეთე, რომელიც რუსეთის ტასტიდან გამოიძინარეობდა“¹... სამაგიეროდ, გიორგი შესაფერისად შევიწროებულია. იმავე ცნობით, გიორგის „ორი ქცევა მიწა ენატრებოდა თავის ქვეყანაში“ (მიხილის მეშვეიდრეებს მთელი მამული ჰქონდათ ჩამორთმეული მთავრობისაგან), მაშინ როცა მოხსენებული ჰოთმანისტირი გ. დ. შარვაშიძე უშველებელი მაიორატის მფლობელი იყო აფხაზეთში. გიორგის აგრეთვე „აღკაღული ჰქონდა თავის სამშობლოში—აფხაზეთში ხანგრძლივი ცხოვრება, მხოლოდ 1905 წლის შევეცილ უფლებათა მოპოების შემდეგ შესძლო დაუბრკოლებლად აქ ცხოვრება“². მიუხედავად ამისა, იგი სამარის კარამდე შეპრჩა თავის კეთილშობილსა და ამაყ პოზიციას.

¹ სიტყვა, წარმოთქმული გ. შარვაშიძის დასაუღავეებაზე, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ., № 10.

² იქვე.—გ. შარვაშიძე თითონ ამბობს რომ რუსის მთავრობამ „აღკაღული რად და მატერიალურად გაანაჯა“ მისი ოჯახი, „Так пишется история“; და: „Заквказье“. 1910 г. № 125.

პოლიტიკური ზრახვები შემდეგშიც აფორიაქებენ მის სულს. ი. კყონიას ცნობით, როცა წარსულ საუკუნის ოთხმოციან წლებში ხმა გაეარდა გერმანია-ოსმალეთთან შესაძლებელი ომის შესახებ, აფხაზმა და ჩერქეზმა ემიგრანტებმა შემოუთვალეს გიორგის ოსმალეთიდან: ჯარს შეეავროვებთ, შენ გვაწინამძღვრე და ქართველების დასმარებით რუსები გადაერეკოთ. გიორგი სერიოზულად მოეკიდა ამ საქმეს, დიდი ვალი აიღო და კაცები გაგზავნა ოსმალეთს და აგრეთვე დასავლ. საქართველოს ქველა კუთხეში თადარიგის დასაქერად. ომი აღარ მოხდა და შრომის სანახლაროდ გიორგიმ მხოლოდ ეს ეპისტოლე მიიღო თავის მოციქულის ბებუ¹ ბებურიშვილისაგან:

„ადრე განხაგე მთიარულო, ღმერთმა ის დღე თუ გვაღირსა, ათასობით რომ გეახლოს, ვინც რომ თქვენთან ყოფნას ღირსა. სიზმრად ენახე: ჯოგს ვდევნიდით ელბრუს იქით, იყო მტრისა, მე ქესა მიაალებია, გაკეთება არის ღეთისა“¹.

გაცილებით უფრო სერიოზული იყო ის პოლიტიკური აქტი, რომლის შესახებაც ჩვენ ჯერჯერობით მხოლოდ ნ. ნიკოლაძის ზეპირი ცნობა მოგვეპოვება. ეს ყოფილა იმავე ოთხმოციან წლებში, როდესაც რუსეთ-ინგლისის მეტოქეობამ ავღანისტანის გამო სიმწვავის უმაღლეს წერტილს მიაღწია და ომის რეალურ საფრთხის წინაშე დადგა. გ. შარვაშიძეს, ვ. წერეთელს და დ. შიქელაძეს (პეველეს) მიუმართაეთ ინგლისის პრემიერ-მინისტრის გლადსტონისათვის საქართველოს საკითხის საერთაშორისო სამართლისა და პოლიტიკის სფეროში დასაყენებლად. ამ მიმართვას (რომელიც რიცხვით მეორე ყოფილა, რადგანაც პირველი ცდა გაეტანებინათ საპუთი ვ. ჩერქეზიშვილისათვის მარცხით დამთავრებულა, თუმცა მოლიბერალო რუსის ვიცე-გუბერნატორს, ამ საქმის აღმომჩენს, აღნიშნული პირნი აღარ გაუცრა) თითქოს შედეგად მოჰყოლია გლადსტონის დიპლომატიური ჩარევა სპეციალურ დოკუმენტის სახით რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს სახელზე. ეს უნდა მომხდარიყო 1884-სა ან 1885 წ., ვინაიდან კონტრაქტი დაიწყო 1884 წ. დამდეგს და მოგვარებულ იქნა, როგორც ჩანს, მომდევნო წელს (გლადსტონის კაბინეტიც დაემხო 1885 წ.

¹ ლექსი ამოღებულია ერთი კერძო საოჯახო ალბომიდან, რომლითაც გვასარგებლა პაპუნა წერეთელმა, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ. ლექსის მეტად მცირედ განსხვავებული ვარიანტი და თვით ამბავი მოცემულია იმ მასალაში, რომელიც ჩვენ იღია კუონიას ქერივისაგან გვქონდა მიღებული. როგორც ეს ზემოთაც არის აღნიშნული

რელისში, თუმცა 1886 წ. მოკლე სწოთ გლადსტონი ისევ არის მთავრობის სათავეში)¹.

საერთოდ, სრულიად თვალსაჩინოა რომ გიორგი მთელი თავისი რწებით ქართულ კულტურულ სამკაროს უკავშირდება. სანიმუშოდ მოვიტანთ ნაწყვეტს ერთი მისი წერილიდან: „პარალია, ჩვენს სამშობლო ივერიას ყოველგვარი დიდი კულტურული განცდა გამოუვლია, მაგრამ ჩენი წარსული ისეთს ეპს გაშეშდა, რომ დაგვენა ბუნებრივი ევოლუციის შარა და კანონი. დიად, ჩვენ შეგვიძლია თამამდაც ვთქვათ რომ, იბზალის უკულშართობას რომ ხელი არ შეეშალა, ევროპის წინათაც ვიქნებოდით ჩვენ დღეს; ენაიდან, როდესაც ანდრია მოციქული აქ ქრისტეს მცნებას გვიქადაგებდა, მაშინ ევროპაში თვით დუქებსაც კამეის ტყავი ეცვათ ტანზე და ფეხშიშველა, შუბებით ხელში, ნაღირობდნენ ტყეებში. მას მერე, როგორც იყო, ონით, მუდამ დავიდარებით, მივიტანეთ ჩენი კულტურის ცხოვრება თამარ დედოფლის დრომდი, რომელიც იყო ივერიის ოქროს ხანა! შემდეგ კი უკულშართად დატრიალდა ერის არსება. შემოსეული მტრები აო გვაძლევდნენ სანუელს და ხალხი დაიდალა. ნელ-ნელა ჩაქრა დიდებული გონებრივი და ქონებრივი თანხა ქვეყნისა და დაიშალა ცხოვრება თვითარსებობისა. ენა გაღარიბდა, ზნეობა წაგვისდა, ღონება-შეძლება დაეკარგეთ, რაინდობა და პატიოსნება განვაგდეთ და ბოლოს მოვალწიეთ იმ ხანაში, როცა კეთილდღეობასა ეპონილით ჯაზუშობაში და სამშობლოს მტრობაში!“... „ამ დროს, როდესაც შეგნებული ნაწილი ივერთა დაკუწულ ხალხისა, ხელთგულდაკრეფილი, იდგა საფლავეებზე თავის დავიწყებულს. დამარხული დიდებისა. დღეს, უეცრად გაისმა ხმა სიმართლისა და თავისუფლებისა! დაქრა საქართველომ ნალარა, დაჭივლა ეპა, ეპა!“ შემდეგ ავტორი ეკამათება იმათ, ვინც ეწინააღმდეგება საქართველოს აქტონომიის იდეას, „ბრწყინვალე მხეს ერის განთავისუფლებისა, გამოცოცხლებისა“-ს². ეს შეგნება არის გიორგის მოქალაქობრივი პიროვნების საძირკველი,

ამვე მოვლენის მეორე მხარეა ის ფაქტი, რომ გიორგი ქართული სიტყვის კულტურას ემსახურება. ბევრი არ დაუწერია, მაგრამ ყველაფერი აზრის და გრძნობის სავსებით არის აღბეჭდილი და და-

¹ ამ საქმის შესახებ ნიკო ნიკოლაძეს უამბნია განსვენებულ პროფ. სიმონ ჭუნდაძისათვის, ხოლო უკანასკნელმა ცნობა ჩვენ გადმოგვცა.

² გახ. „საქართველო“, 1917 წ., №137, 140.

მოუცილებელი სიტყვით ნათქვამი. მისი ლიტერატურულ სტილს საინტერესო ფორმალური ძიებანი ემჩნევა¹. თანამედროვეთა აზრი გიორგის საზოგადოებრივ-საძწერლო მნიშვნელობაზე გამოთქმულია ნიკო დადიანის აკროსტიხში:

პოტენციურად მქონები არის ბევრისა ნიჭების,
მნტკოფას არ კრეფს, ვარდსა კრეფს, როს ია მოეყკების;
ნატვრისა ფრთითა დაფრინავს, ძირს ფუი არ ებიჯების,
ბოლ-აბზანავთა მოალხენს, „ჩევსურად“ მოენიჭების;
მტარიდს უმღერს ხმატკბილად ტურფა ლექსების ეღერითა,
ძვეყანა მისი მშობელი უყვარს ყმითა და ბერითა,
სძავს უგრძნობელი, უგულო სიტყვითა, თუნდა წერითა,
მტრფის მოძმეთა გულადთა, სულდგპულობს თვისის ერითა,
ლომად შეხედება ავგულსა, კარგს—გრძნობით ღმობიერითა:
ხჯობს შირდელი სულში იმედის—შეიმკოს ყოვლისფერითა!“

¹ გიორგის ლიტერატ. მუკვიდროების აქ განხილვა ჩვენს თემას დაგვაშორებდა. მას დარჩა რამდენიმე პიესა: 1) „მომაკვდავნი სურათნი“ (კომ. 4 მოქმ., ქუთ. 1882), 2) „კომლი უცეცხლოდ“ (დრამ. სურ. 1 მოქმ.), 3) „გიორგი ბესამე“ (ისტორ. დრ.); პოემა—„გვადანის ციხე“; ლექსები და თარგმანები (სხვათა შორის უთარგმნია ქართულად ვ. ჰჯგო. შ. დადიანი, გ. შარვაშიძე, გახ. „საქართველო“, 1918 წ. № 47). ლექსებს იშვიათად ფრანგულად და რუსულადაც სწერდა (ყველაზე დიდი ოაოაღებობით გ. შარვაშიძის ლექსები, ხელნაწერი პიოების სახით. დაცული აქვს ბ. მასხარაშვილს; ნაწილი—კ. ერისთავის ოჯახს. რიგი მისი ლექსები შენახულია ერთს მეტად საინტერესო ხელნაწერ კრებულში, რომელიც დალუპვას გადაარჩინა თომა ხანთარაიამ და ჩვენ ამ უკანასკნელისაგან გვაქვს მიღებული; რიგი ლექსები დაცულია იმ ალბომებში, რომლებიც გადმოგვცა პ. წერეთელმა; რიგიც დაცულია საქ. მწერალთა მუზეუმში და მათზე მიხეილ ლობჯანიძემ მიგვითითა. აღნიშნულ პირთ გულითად მადლობას ვსწირავთ). არავითარი ბიბლიოგრაფია ჯ. შ—ძის ნაწერებისათვის არ არსებობს. ჩვენ არ ვიცით აგრეთვე, რა მოუვიდა მის ხელნაწერებს.

გიორგის პიესები იდგმებოდა კიდევაც: „მომაკვდავნი სურათნი“ პირველად დადგმულა თბილისის სცენაზე 1881 წლ. ნოემბრ. 11-ს, როგორც ეს აღნ შნულია ამ კონედიის გამოცემაში; „კომლი უცეცხლოდ“ ნათამაშევია პირველად ქუთაისში კ. მესხის ქართულ თეატრში 14 ნოემბ. 1893 წ. (როგორც ეს აღნიშნულია ამ პიესის ხელნაწერ ეგზემპლარზე, რომელიც ვალერ. გუნიას ეკუთვნოდა), ხოლო შემდეგში თბილისშიც; „გიორგი მესამე“ იდგმებოდა ქუთაისის სცენაზე 1915 წ. გახ. „საქართველო“, 1915 წ. № 172, პროვინციის ქრონიკა.

² ნ. დადიანი, საამდროო გამოცანები. ზმაკიდუროები ჩვენს პოლვაწეებზე ქუთ. 1897. შენიშვნაში განმარტებულია: „პონტოქსელს (ფსევდონიმი უგანათ. თავ. გიორგი მიხეილის ძის შერვაშიძისა“).

ქართული ენა გიორგისათვის არის არა მარტო კულტურის მთავარი იარაღი, არამედ სიყვარულის განსაკუთრებული საგანიც. ის მტკივნეულად განიცდის ქართული ენის ინტერესებს და მძაფრი მოშურნეობით ზრუნავს მისი სიწმინდის დაცვისათვის. ავასთანავე გიორგი ამელაენებს თავის კუთვნილებას გარკვეული ქართული სამწიგნობრო სკოლისადმი, რომელსაც პრინციპების შეგნებულ დამცველად გამოიღოს. ამ მხრივ საინტერესოა გიორგის ერთი წერილი: „ქართულ ენის გარშემო“, რომელიც გამოწვეული ყოფილა „ქართული მართლმწიგნობის კომისიის“ შედგენით. ავტორს „გული არ უთქმენს“ ამ საკითხების გამო საზოგადოებას არ მიჰმართოს. მოვიტანთ ნაწყვეტებს:

... პირველადვე, ეს სახელი „მართლმწიგნობა“ (православие) ქართულის დაჩვეულ სმენას ეჩოთიწება. ამ ორთა შეერთებულ სიტყვაში 14 ასო შედის, რომელთა შორის უხმონი არიან ცხრა და ამა უხმოთა ერთმანეთთან გადაბმა შეჰქმნის რალაცა ბრგუ გამოთქმას, რომელიც ეწინააღმდეგება ქართულს მუსიკალურ ენას. მე ვფიქრობ, რომ კი მოაძებნებოდა უკეთ მოხდენილი სიტყვა, და სანამ ახალს მოიგონებდნენ საკირო იყო დიდი ძიება, ვინაიღ ნ საეჭვოა, რომ აქამოდე ქართველ ერსა და მწიგნობართა არ ჰქონოდათ ტერმინი დამახასიათებელი უმცხარი წერისა. კიდევ მეორე ამგვარივე სიტყვაა შემოღებული ჩვენ მწიგნობაში: ეს სიტყვა არის „სოფლმხედველობა“. ესეც ხომ, როგორც პირველი, პირდაპირ რუსულადან არის ნათარგმნი, „сѣнокошение“. აქვე, არა თუ შეიძლება უკეთესი თარგმნა, სრულიადაც არ სჭიროდა ქართულს ამ ტერმინის ხმარება; სულ სხვანაირად შეიძლება გამოყენებულ მოუიქებთა გადმოცემა. მაგალითად, ფრანგულ ენაში არ არსებობს [ეს] ტერმინი. და იტყვიან მხოლოდ: „la contemplation du monde“ ანუ „l'idée universelle“ სახელდობ ამადაჲ ქაცაიაო... ყოვლს ენას მიჰნიჰებია თავისა, ასე ვთქვათ, —ჯაშური თვისება. თუკალა შიძლება, მიუხედავად ამისა, უფრორე განვითარება ენისა, შესაბამად დროთა პროგრესისა, მაგრამ ამას დიდის მოწიწებით, ცოდნით და სიფაქიზით სჭიროა მოპყრობა, რათა¹ არ გაირყვნას ჯიშური თვისება ენისა. ხოლო სხვათა ენიდან უხეშად თარგმნა სიტყვისა და მიზანვით გადმოლაგება სხვათა გონებრივი ვანაობისა, — შეადგენს სამშობლო ენის გადაგვარებისადმი მისწრაფებას. გარდა ამისა ბევრი სა-

¹ ტექსტში შეცდომით: „ვინაიდან“.

ბუთებია ენის გარყვნისა. ჩვენს მწერლობაში გაუქმებულია ქართული ასოები: *Մ, ჯ, Ⴢ, Ժ*. *Մ* საჭიროა ზოგან სიტყვების წესიერ გამოთქმისათვის, მაგ.: *ოქტՄՆ, ჩոՄՆ, ქոՄყანა...* და სხ. ამის მაგიერ ახლა ეწერათ *ვენ-ს-გამოთქმაში* ქართული ნაზი კილო იკარგება და გამოდის *тквеш, ҿвеш* და სხვა... მეორე ასო *ჴ* შესცვალეს *ვი-ზე*. წინედ სწერდნენ: *შენტჴს, ჩემთჴს, ტჴრთი, ჴრთი* და სხ. ახლანდელ გამოთქმაში კი ისმის: *шентҿшс, тҿиртн* და სხ. ასე *ჴ* ქართულში ფრანგულ *u-ს* მაგიერობას ეწევა. ვთქვათ სიტყვა „*კჴრა*“. ეს დაიწერება ფრანგულად მშვენიერი ქართული გამოთქმით, — *Kura*, ხოლო რუსულად კი დაიწერება *квирз*, ე. ი. იმ გამოთქმით, როგორაც ახლა ჩვენც ვხმარობთ. რუსულს ენაზე გამოზრდილი ყურისთვის ამნაირი გამოთქმის შეცვლა დიდს განსხვავებას არ შეადგენს, მაგრამ ნება გვაქვს ვიკითხოთ, რა გაჭირვებამ აიძულა ის პირები, რომლებმაც შესცვალეს და გადააყარეს ქართული ასოები? ალბად იმისთვის, რომ მოხარდ ყრმათა გაუადვილდეს ორთოგრაფიის შესწავლა! მაგრამ ეს მოსაზრება ყოველად შეუწყნარებელია, ყრმათა ცოდნის გასაადვილებლად მცოდნენიც უვიცობაზედ დაეაყენოთ! რაც უნდ მიზეზი ყოფილიყოს, ყოველ შემთხვევაში, ერთობ დიდი თავხედობაა ეინმემ, ან რავდენიმე პირმა, — აილონ და გააჴქმონ ათასი წლის წეს-კანონი მწერლობისა... ამ ასოებს გარდა ავტორს საჭიროდ მიიჩნია *ფ-ც*, საბა-სულხანსაც აქვს ის ნახმარი და ამას გარდა საჭიროა უცხო სიტყვების დასაწერადო. „ამას უნდა დაუმატოთ, რომ ახალ მწერლობაში ხმა რობენ ყოვლად უსაჭიროდ გამოგონილს და, ნურას უჴაცრავად, — სმენისათვის უშვერ სიტყვებს, მაშინ, როდესაც ეს სიტყვები ძლიერ საღად არსებობენ ქართულში. რას ნიშნავს ამნაირი მოვლენა? უმეტრებაა, თუ ფუტჴრიხში?... [უცხო სიტყვებს და ტერმინებსაც] უნდა მიემართოთ მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში, მაშინ როცა დასტურ ქართულად არ ითქმება აზრისა შინაარსი. ახლა კი წამდაუწუმ ხმარობენ უცხო სიტყვებს, თითქო ამით მკეხრობენ „დახე რა ნასწავლი ვარო!“ ქართული გაზეთები გაქლენთილია კუპატსავეთ უცხო სიტყვებით. ხშირად შეხვდებით ისეთს სიტყვათმეწყობას, რომელშიაც შეიღს სიტყვაში ოთხი არ არის ქართული! აბა რა უნდა გაიგოს სოფლის კაცმა, ვისაც გარეშე ენები არ უსწავლია? ამასთან კიდევ რასაცა წმინდა ქართულად იტყვიან, ამათშიაც აუარებელი შეცდომებია ზოგი ღრამ ტიკული და ზოგიც ორთოგრაფიული... ენის გარდაკეთებას თავი უნდა დაეანებოთ! დიად, საჭიროა ვეცადოთ ჩვენს ენას შევსძინოთ, გავამდიდროთ და არა გარდავაშენოთ, გარ-

დავაგვაროთ. სამწუხაროდ, ერთი 'რამ თვისება ჩვენი უნდა აღვიაროთ: ყოველ დროსა ჩანს ყოფილან ისეთი ვინმეები. რომელნიც ჰფიქრობდნენ „ჩემი სჯობსო“ და „უცილობლობდნენ ვითა ჯორი“. მაგალ.: ვეფხისტყაოსანი ძლიერ გარყვნილია უცნობი ვინმეების ჩამატებული ლექსებით და დიდი შრომა დასჭირდათ შენდევ, რომ ეს უკვდავი თხზულება ყალბისაგან განეწმინდათ. დღესაც, შეგვიძლიან კი დასაბუთებით დაერწმუნდეთ, რომ უმცდარადაა იგი ახალს გამოცემებში? შემდეგ, ჩვენს დროშიც, ამ დიდებული მწერალის სურათიც კი გამოიგონეს, მაგრამ ეს კი არაა საკვირველი, რომ უმეტარს ვინმეს განუზრახავს რუსთველი წარმოედგინა ჩვენი დროის სამოსელით და მის ყიზილბაშურ ქულში კალამი გარკობილი. საკვირველი ის არის, რომ ქართველ საზოგადოებამ მიიღო ის როგორც ნამდვილი სურათი და გააერცყელეს კიდევცა! ამგვარი მოვლენა სამწუხარო ნიშნებია და თუ ქართველი ერი მთლად არ გარდაშენდა, — შთამოება და მომავალი ჩასთვლის ჩვენს დროს გონების უმწითარ ხანად¹. ... თქმა არ უნდა, ბეჯრი რამ ამ მსჯელობაში შემცთარია და მიუღებელი ჩვენთვის. ყოველივე ეს საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც ავტორის განწყობილებასა და ლიტერატურულ აღზრდას ახასიათებს.

ამ დამოკიდებულებას ქართული ენისადმი ჰკვებავდა ის ღრმა კოდნაც ძველი და ახალი ქართული მწერლობისა, რომელიც გიორგის ჰქონდა. ერთი ჩვენებით, რომელიც პირადი ურთიერთობიდან მიღებულ შთაბეჭდილებას ემყარება, გიორგი ზედმიწევნით იცნობდა რუსთაველს².

ეს კულტურული ორიენტაცია სრულიად არ ჰნიშნავდა მშობლიურ ბუდეზე მოწყვეტას. „ქვეყანა მისი მშობელი“ თავისი ადგილობრავე სპეციფიკურობით გიორგი შარვაშიძეს მართლაც ღრმა სიყვარულით უყვარდა. განაე. კონსტანტინე ერისთავმა, გიორგის მეგობარმა, გვიამბო, რომ როცა გიორგი ქუთაისში ცხოვრობდა, ზაფხულობით ის ხშირად მიდიოდა აფხაზეთში, გამოეწყობოდა ჩოხით და მთელს აფხაზეთს მოივლიდა ისე, რომ კუნჭულს არ დასტოვებდა დაუთვალაიერებელს, მთაში და ბარში, გზაზე თუ გზის გადაღმა. ასეთი ხეტიალისგან სამოსშემოდრცვნილი ბრუნდებოდა უკანაო. ცნობილია მისი პუბლიცისტური გამოსვლები აფხაზეთის ისტორიისა და მიმდინარე ცხოვრების საკითხების გარშემო ადგილობ-

¹ გაზ. „საქართველო“, 1915 წ. № 169.

² „გიორგი შარვაშიძე“, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., № 45.

რიესა და საზღვარგარეთულ პრესაში¹. გიორგი შესანიშნავი მკოდნე იყო არა მარტო აფხაზეთის წარსულისა და აწმყოსი, არამედ თვით აფხაზეთი ენისაც. ასე ეხლა არაეინ ლაპარაკობს აფხაზეთსო, ამბობენ მის შესახებ აფხაზეთში². მშობლიური თავისებურების დიდი გრძნობის წიაღში შეიძლებოდა მხოლოდ დაბადებულყო ისეთი შედეგრი, როგორცაა მისი „აფხაზეთი სიმღერა „ეარადა“³—უშინაგანესი ლირიკული მღელვარების პოეტური შენივთება:

- განგებავ! ამას ნუ მიწყენ
ვერ გადაეგვარდე გვარადა,
ხანდისან დავილულუნო
4 მამაპაპური ვარადა.
- იგი ლულუნი - სიმღერა
არ არის გასახარადა,
ის არის მძიმე მოთხრობა
8 გულისა სატკივარადა.
- ისა ჰგავს დედის სათლავზედ
ობლისა მოთქმას მწარადა,
კენესის და კუნესს, ქვითინებს
12 მტირალის ზეილის გვარადა.
- უბნობს თუ ვითა ცხოვრება
ათასის წლისა წყნარადა
ერთბაშად, ერთის მობერვით
16 სულ წარხვეტილა ქარადა!
- ზოგჯერ გიჟურად შეჰკივლებს
ბედისა სამუქარადა,
ეტყვის: მარტოკა დამაგდე
20 ნაწყვეტად, ნკოხარადა;

¹ იხ. მაგ. გ. შარვაშიძის ხეშოთდასახელებული წერილი, აგრეთვე შ. დ. დიანი. გ. შარვაშიძე, გაზ. „საქართველო“. 1918 წ., № 47.

² ასეთი აზრი ავტორს გაუგონია თავის მამისა, კიკინ და მიხეილ მარლანიებისა, ბესლან ხვარციასა და სხვა აფხაზეთისაგან, რომელნიც პირადად იცნობდნენ გ. შ-ძეს.

³ ვარადა ჩერქეზული სიტყვაა, სადაც „სიმღერა“-ს ჰნიშნავს. როგორც თვით ჩერქეზულში, ისე აფხაზეთში, მეგრულში და ზოგიერთ სხვა კავკასიურ ენაში „ეარადა“ (ჩერქ. უარად) არის ყველაზე გავრცელებული სასიმღერო რეფრენი ზოგჯერ კიდევ იგი სიმღერის სიტყვიერი ტექსტის ერთადერთ მასალას წარმოადგენს.

გ. შარვაშიძე სიკაბუჯეში

მკვირს საწუთროს ვნებანი
ვის ჰმხვრიან, ვის სახმარადა
და მსგავსსა ბოროტებასა

24 უფრსა არ უგდებს ცა რადა!

განგებავ! გვედრებ ნუ მიწყენ,
თუ რომ შეგჩივი მარადა,
სანდისან დავიღოღუნო

28 ვაი და ვაი ვარადა!

თავის კუთხესა და ტოპთან კავშირი გადასცენილი იყო გ. შარვაშიძეში სალსთან სიახლოესა და დემოკრატიულობაზე. მისს სადარბაზო ბარათზე მარტივად არას ქართულად აღნიშნული: „გიორგი შარვაშიძე“, არც ტიტულები, არც გვირგვინები ჩვეულებრივი ბუტაფორია. ის იყო რაინდი, რომელიც ებრძოდა არა მარტო ეროვნულსა და პოლიტიკურს, არამედ სოციალურ უსამართლობასაც, ელნისა და ბარბაროსის განურჩევლად. სომხური სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი „ჰაქეარ“ თავის დროზე მადლიერებით აღნიშნავდა რომ 1904 წელს გ. შარვაშიძე გამოვიდა აფხაზეთში მცხოვრებ სომეხ კოლონისტთა დამცველად აღვირახსნილი რეაქციული ელემენტების წინააღმდეგ. წერილის ავტორი, გაზეთის კორესპონდენტი აფხაზეთიდან, ამ ფაქტს ასახელებდა როგორც წინასწარ აფხაზ ხალხის კეთილგანწყობილესას სომეხ მეზობლებისადმი?

გიორგის პოლიტიკური განწყობილება კარგად ჩანს ერთი მისი კერძო წერილიდან, რომელიც გაგზავნილია სოხუმიდან ოდესაში 1913 წლის 9 ნოემბერს გიორგის ცოლის ნათესაებისადმი. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: «Прочитал в газетах, что жалоба Кости оставлена Сенатом без последствий. Это, вероятно, очень его огорчает! А по мне, на такое необдуманное постановление совершенно следует начинать! Впрочем ты, как ярая монархистка, вероятно относишься также и к решениям Сената почтительно... Интересно знать каких взглядов будет Ваша Варя; нынче у детей

¹ ამ ლექსის ავტორგრაფი გუთვნოდა განსვენებულ კონსტანტინე ერისთავს, რომელმაც, როგორც ლექსის პირის, ისე ზემოთმოტანილი ცნობისა და, საზოგადოდ. თავის მოგონებათა გადმოცემით დიდად დაგვაჯალა. ლექსი მოთავსებულია ზენა აღნიშნულ ხელნაწერ კრებულშიაც, რომელიც ჩვენ თ. ზანთარაიამ გადმოგვცა. კრებულში იგი საკმაოდ განსხვავებულ საკითხავებს შეიცავს. აი, უფრო მნიშვნელოვანნი ამ სხვაობათაგან: სტრ. 7—იგია, სტრ. 8—გამგონის, სტრ. 9—12 აქლია მთლიანად, სტრ. 19—ეტყვის თუ ვითა,—, სტრ. 21—ზენარის განგება, სტრ. 23—უმხავსო.

² *„ყოველი“*, 1916 წ. № 6, 8; „საქართველო“, 1916, № 43.

всестрана различна с влияния... ხოლო გიორგის რელიგიური სექტორში ჩანს იმავე კორესპონდენტისადმი და დაახლოებით იმავე ხანებში მიწერილი მეორე წერილის სიტყვებიდან: „Воскрес христос или нет (წერილი აღდგომის დღეებშია დაწერილი, - ს. ჯ.), мне это совершенно все равно! О, если бы я пержи в это воскресенье, я бы так молился, что бог подарил бы мне ее жизнь“ (საუბარია გიორგის ახლად გარდაცვლილ ცოლზე)¹.

ეხლა შეგვიძლია დავსვათ ჩვენი მთავარი საკითხიც გიორგის თვითცნობიერებისა, მისი მოქალაქობრივი პრწავსისა და კულტურულ-პოლატიკურ შეხედულებათა წარმოშობის შესახებ. ზემოთაღნიშნული ფაქტები უკვე მიუთითებს ნაწილობრივ ამ ელემენტების სათავეებისაკენ, რომელთაც კიდევ უფრო მკაფიოდ წარმოაჩენს ისტორიული და თანამედროვე პირობებისა და კულტურული წრის შემდგომი შესწავლა.

თავის დროისათვის გიორგი დიდად განათლებულ კაცად უნდა ჩაითვალოს. ჩვენ არ ვიცით, რომელი ოფიციალური სკოლა განვლო გიორგიმ, ვიცით მხოლოდ, რომ ის რუსული იყო. შემდეგში ის რამდენიმეგზის ევროპაშიც ყოფილა. ამის შედეგი, სხვათა შორის, ევროპული ენების საუცხოო ცოდნა იყო. ზემოთგამოყენებული ცნობით, მან იცოდა ფრანგული (განსაკუთრებით), ინგლისური, გერმანული, თავისთავად ცხადია რუსულიც, და უყვარდა ალფრედ დემიუსესა და ვიქტორ ჰუგოს ლექსების ზეპირად წარმოთქმა (ფრანგულად)². ქართულთან ერთად მან მშვენიერად იცოდა მეგრულიც (იქვე), და როგორც გიორგისავე წერილებიდან ჩანს, ლათინურიც. თუ აფხაზურ ენასაც მოვიგონებთ, იგი ნამდვილ პოლიგლოტად წარმოგვიდგება.

მისივე ნაწერებიდან დიდი ნაკითხობა და საერთო ცოდნაც ჩანს ერთი სიტყვით, გიორგი დასრულებული ევროპული განათლებით არის აღკურვილი, მაგრამ ამ განათლების საფუძველი შინაური ქართული მწიგნობრული აღზრდაა. აქ მხრით ის იმ ქართულ თაობას ეკუთვნის, რომლისთვისაც ჯერ კიდევ ოჯახია პირველდაწყებითი სასწავლებელი, ხოლო მასწავლებელი—დედა, ან სხვა ახლობელი ქალი. ამ თაობის კაცი შინაური მომსადებით შემდეგ რუსულ სკოლაში მიდის, მაგრამ მას თან მიაქვს გარკვეული ჩეევები, სიმპათიები, ცოდნა, თავისებური შეხედულებანი, — რომელნიც მსოფლიო-

¹ წერილები დაცულია ენამკი-ს წიგნთსაცავში.

² დასახელ. წერილი, გაზ. „საქართველო“, 1918, № 45.

ხედვის წარმოქმნისას თავის საპატიო როლს ითამაშებენ, ღა, დ -
 სასრულ, ყველაზე ტკბილი და ყველაზე დაუფიწყარი, დედის დარი-
 გება, რომელიც, გიორგისავე სწორის, გ. ქ ა ლ ა დ ი დ ე ლ ი ს, სიტყვი-
 რომ ეთქვათ, ჩვეულებრივად შემდეგში მდგომარეობდა: „მაგრამ
 ამას გთხოვ ყველაზე უფრო, არ დაიფიწყო სამშობლო ენა:... თუ
 საძირკველი დანგრეულია, მაშინ კედლების აშენებისთვის ყოვლი
 შრომა დაკარგულია“... ენასთან ერთად მშობლიური შიწის სიყვა-
 რულსაც აბარებდნენ: „შენს მოძმეთ შორის და შენს მიწაზე გერ-
 ჩიოს იყო შენ დაპარხული: ტანი უსულო და უგრძნობარე ზუგინდ
 შინ იყოს და თუნდა გარე, მაგრამ როგორღაც, დედაშვილობამ, სა-
 ნატრელია სამშობლო მხარე“...

როცა დიმიტრი ყიფიანს პირველად უნახავს პატარა გიორგი,
 უკანასკნელის დედას, ალექსანდრას, მისთვის უთქვამს: გიორგი ქაო-
 თულად უკვე თავისუფლად კითხულობს და წერს, რუსულ წერაკით-
 ხვას კი ჯერჯერობით ერთი აქაური კაცი ასწავლისო¹. საფიქრ-
 ბელია, გიორგის ქართული ენის მასწავლებლები დედამისი და მი-
 სივე პაპიდა, ალიბეგ შარვაშიძის ცოლი, კესარია უნდა ყოფილიყუ-
 ნენ. მათგან უნდა შეეთვისებინა გიორგის არა მარტო წერაკითხვა,
 არამედ ქართული მწერლობის ცოდნა და ლიტერატურული ნორ-
 მების განსაზღვრული სისტემაც. ეს ქალები გიორგის აკავშირებდნენ
 მეტად კულტურულ ოჯახთან, რომლის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბ-
 რებთ. ამ მხრიდან მომავალი გავლენა მით უფრო ძლიერი უნდა ყო-
 ფილიყო, რომ ის ერწყმოდა თანაგვარს კულტურულ ტრადიციებს,
 რომელნიც დროთა შორეთიდან შამის ოჯახში იყრიდნენ თავს.

საერთოდ, ტრადიციული მომენტი მეტად თვალსაჩინოა გიორგის
 არსებაში, როგორც ამას მისი დამკვირვებელნი აღნიშნავენ. უკანასკ-
 ნელთა უწრადღებას იპყრობს, მაგ., ფაქტი, რომ თავის თანამედრო-
 ვეთათვის გიორგი იყო *elegantiae arboriter*, რომლის მოქცევისა და
 ზრდილობის ძეგლებურ წესებს სავალდებულო ნიმუშად სთვლიდნენ
 (ილ. კყონია, „შალვა დადიანი და სხვანი). ფიზიკურადაც, ის საუკე-
 თესო ტიპი იყო თავისი რასის საყოველთაოდ განთქმულ სილამაზისა.
 „ვეფხისტყაოსნის“ დამსურათებელი, ცნობილი მხატვარი ზ ი ჩ ი გი-
 ორგის თურმე ულამაზეს კაცად სთვლიდა და ტარიელის ხორციელი

¹ დ. ყიფიანის დასახელ. მოხსენება, ფფ. 38—39. ამ დროს გიორგი, ყიფი-
 ანის სიტყვით, ცხრა წლისა უნდა ყოფილიყო. როცა 10 წლის გამხდარა, ის მა-
 მას ქუთ. გენ.-გუბ. გაგარინის ოჯახში მოუტია, სადაც მისთვის კერძო მასწავლებ-
 ლები მიუჩინათ. Н о р о з д и и. З а к а н а з а ч и е с в о с о б о и н а н ш а, 250—251.

განპიროვნებისათვის უფრო შესაფერის ობიექტს ვერ ჰპოულობდა (ილ. კყონია, შ. დადიანი).

მიყვებით ამ ტრადიციების სადინარს და გავითვალისწინოთ მათი სათავეები ისტორიულ გარემოსთან ერთად¹.

აფხაზთა ტომი ისტორიულ სარბიელზე ქრისტიანული წელთაღრიცხვის დამდევს გამოდის, მაგრამ განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენს მერვე საუკუნიდან, როცა აფხაზთა სამეფო არსდებდა. ეს სამეფო შეუჩერებლად ვითარდება და მეთექვსმეტე საუკუნის შუაწლებისათვის მას უჭირავს არა მარტო მთელი დასავლეთ-საქართველოს ტერიტორია, არამედ აღმოსავლეთ-საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილიც. შეშავეგში ის დანაჰენ ქართულ სამთავროებთან ერთად შეადგენს საქართველოს ფეოდალურ მონარქიას და მთლიანად არის მოქცეული ქართული კულტურის წრეში. მაგრამ ამას გარდა ირკვევა, რომ უკვე აფხაზთა სამეფოშიც, ყოველ შემთხვევაში მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან. სახელმწიფოს, მწიგნობრობისა და ეკლესიის ენა არას ქართული².

ქართულ ენას ეს როლი არ დაუკარვავს მაშინაც, როდესაც, საქართველოს სამეფოს დარღვევის შემდეგ, წარმოიშვა აფხაზეთის სამთავრო, განკარგულებული პოლიტიკური ცხოვრების მატარებელი. ეკლესიურად აფხაზეთი უკანასკნელ ხანამდე იმერეთ-სამეგრელო-გურიასთან ერთად ერთს მთლიანობას წარმოადგენდა, ერთის საეკლესიო (ქართული) ენით. ქართულივე არის სამთავრო დაწესებულებათა და, საზოგადოდ, მწიგნობრობის ენა. საქწუხაროდ, სათანადო მასალები თითქმის საეცებით განადგურებულია. მოღწეული ნაწყვეტები ამ დასკვნას, რომელიც ისტორიული ჰირობების გათვალისწინების ნიადაგზე თავისთავად სავალდებულო ხდება, საეცებით

¹ გიორგი შარვაშიძე გარდაიცვალა ქ. სოხუმში 1918 წლის თებერვლის 19-ს და დასაფლავებულ იქნა მოქვის საგვარეულო აკლდამაში, თავის მამის გვერდით, იმავე თვის 25-ს. ვერნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ. № 10, გახ. „საქართველო“, 1918 წ., № 40.

² აეტორს ამ საკითხისათვის სპეციალური გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი. იხ. საჯ. საისტ.-საეონოგრ. საზ.-ბის 1928 წ. 28 დეკ. კრების ოქმი № 272.

ეთანხმება¹. თვით მეცხრამეტე ს-ში, როგორც ეს ქვემოთ უფრო დაწვრილებით იქნება წარმოდგენილი, აფხაზეთის მთავრის კანცელარია ქართულად მუშაობს: რუსული ოფიციალური ცნობებითაც, უკანასკნელი მთავარი მიხეილი კავკასიის მმართველობასა და მის წარმომადგენლებს ჩვეულებრივად ქართულად მიჰპარათავს. დაცულია მიხეილის ამ ქართული ქაღალდების რამდენიმე დედანიც².

ქართ. ენის ცოდნა ჩანს საერთოდ გავრცელებული ყოფილა აფხაზეთში: 1714 წ. სულხან-საბა ორბელიანმა კენძ. მალთაზე (ხმელთაშია ზღვაში) საქართველოდან დიდი ხნის წინათ გატაცებულ სხვა ტყვეთა შორის აფხაზიც ნახა და გაკვირვებით აღნიშნა: „აფხაზმა რატომ იცოდა, ის გამიკვირდა, ქართული“-ო³. საზოგადოდ, შესამჩნევია, რომ პერიფერიის კულტურულ კავშირს ცენტრთან იმ ხანებში თვით ცენტრში ნაკლებ ჰკრძნობდნენ, ვიდრე ამ განაპირა კუთხეებში.

ქართულის ცოდნა, რა თქმა უნდა, უმთავრესად ოავად-აზნაურობას ახასიათებდა, იმიტომ რომ ქართული იყო კულტურის ენა, კულტურა კიდევ ფეოდალური საზოგადოების პირობებში უპირატესად უმაღლესი წრეებისათვის არის მისაწვდომი. ბატონიშვილი ვახუშტი იმავე საუკუნის შუაწლებში წერდა აფხაზებს შესახებ: „ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართულ“-ო⁴. რუსი მკვლევარი სელენიევი, რომელიც 1841 წ. იყო აფხაზეთში, წერს, რომ ამ წრის წარმომადგენელმა ბევრმა იცის ქართული და ოსმალური წერაკითხვა⁵ (ოსმალურმა მოიპოვა ერთგვარი გავრენა აფხაზეთში მაჰმადიანობის გავრცელებასთან ერთად მეთვრამეტე საუკუნეში). ამავე კატეგორიას ეკუთვნის ის ფაქტი, რომ ჩვენს საუკუნეშიაც

¹ იხ., მაგალითად, ყვავუ შარვაშიძისა და მისი ძმის ქვრეჭიმის დოკუმენტი XVII ს. მკორე ნახევრისა. საბუთი ნაწილობრივ თვით ყვავუს ავლით არის დაწერილი. იხ. აგრეთვე სოლომონ, არხაყან, საუსტან შარვაშიძეების მინაწერები ბიჭვინტის ერთს ხელნაწერზე. В о с с е т, Voyage arch., VIII rapp., p. 132—133, და სხვა.

² А К А К XI გვ. 46; საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. შნიშვნ. საქმ. ფ. № 41, ფ. 3, ფფ. 128—129; № 42, ფფ. 45—50; ფფ. 148—149; ფ. 175; ფფ. 188—193 ხ; № 48, ფ. 133.

³ საბას ეროპაში მოგზაურობის აღწერილობა, ჟურნ. „ცოსკარი“. 1852 წ., № 4, გვ. 61.

⁴ საქ. გეოგრაფია, შ. ჯანაშვილის გამოცემა, 314.

⁵ М. С л е з в и н, Руководство к познанию Кавказа, кн. II, стр. 276, СПб. 1847.

აქაურს თავადაზნაურთა ოჯახებში ბავშვი დედას ქართულად მიჰმართავდა („დედა!“).

ეს ტრადიციები, ცხადია, თვით შარვაშიძეების სამთავრო სახლში უნდა ყოფილიყო ყველაზე უკეთ დაცული. შარვაშიძეების გვარი ძალიან ძველია. მათს წარმოშობასა და თვით გვარისსახელს თქმულება შარვანშაჰებს უკავშირებს¹. როგორც არ უნდა იყოს, უკვე თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი იხანეიბს აფხაზეთის ერისთავს დოთალო შარვაშისძეს. რუმის სულტნის ყიასდინის ჯარების მთავარსარდლადაც მონღოლთა წინააღმდეგ დასახელებულია „შარვაშისძე აფხაზი დარდინი“. შემდეგ საუკუნეებშიაც აფხაზეთის მთავრებად შარვაშიძეები ჩანან.

მაგრამ შესაძლოა ვაფიქროთ, რომ მერპინდელი შარვაშიძეები გენეალოგიურად არ იყვნენ დაკავშირებულნი ამ გვარისსახელის უძველეს მატარებლებთან. ფეოდალური ძალმომრეობის ხანაში რა გასაკვირი იქნებოდა, რომ მთავრის უფლება ერთი საგვარეულოდან მეორეში გადასულიყო თვით „შარვაშიძის“ გვარისსახელთან ერთად, რომელსაც ამ შემთხვევაში სამთავრო ტიტულის მიიშენებლობა ჰქონდა. ასეთ მოვლენას მეზობელ სამეგრელოშიაც ვხედავთ, სადაც გვარისსახელი „დადიანი“ ოდიშის მფლობელის წოდებად იქცა და სადაც დადიანობას სხვადასხვა გვარი ითვისებდა სხვადასხვა დროს (უკანასკნელი დადიანები ჩიქვანთა საგვარეულოდან არიან).

თვით აფხაზეტში ფორმა „შარვაშიძე“ სრულიად უცნობია: ადგილობრივ ეს საგვარეულო ჩაჩის (ჩაჩბა) სახელით არიან ცნობილნი. და თუმცა აფხაზურს ძარების უაღრესი გაცუთა სჩვევია, მაინც აფხაზური ფორმა ქართულს იმდენად არის დამორებული რომ შესაძლებელია ეს სახელები სხვადასხვა წარმოშობისად მივიჩნიოთ. აფხაზეთის უკანასკნელ მფლობელთა ნამდვილი საგვარეულო სახელწოდების შესახებ ხსოვნის შენარჩუნება ადგილობრივ იმიტომაც უნდა ყოფილიყო ადვილი, რომ მთავრის უფლების აღსანიშნავად აფხაზურში არსებობდა და იხმარებოდა სპეციალური ტერმინი (აჰ-მთავარი. აჰრა-- მთავრობა). თან ისიც საგულვეტელი ხდება, რომ ჩაჩ-

¹ ისტორიული მოსაზრებებით უნდა უარვეყოთ აკად. ნ. მარის კუამაბვილი მტკიცება (Житие св. Григория Хандатийского, I.VII) რომ გ. მეორეულის თხზულებით ცნობილის, მეცხრე ს-ის პირის, ბაგრატ შარველი ხელმწიფის, სადაურობის სახელი (შარველი) შეიძლება უდრიდეს შარვაშიძეს.—თვით ფორმა გვარისა (მეგრულად—შარაშია) გარკვეულ კულტურულ გავლენას უჩვენებს, ისე როგორც სხვა აფხაზ. საგვარეულოს სახელები (ანჩაბაძე, მარშანია და სხვ.).

ბებზე ადრე „შარვაშიძეობა“ ანჩაბაძეთა საგვარეულოს ხელში უნდა ყოფილიყო; ამაზე მიუთითებს აფხაზური თქმულება, რომ წინათ აფხაზეთში ანჩაბაძეთა (აჩბების) საგვარეულო პირველობდა¹, და ისეთი ანდაზებიც, როგორც მაგ.: „აჩბა უმჯაჟა, ჩაჩბა უხჰომ“² ე. ი. ჯერ აჩბა სთქვი, და შემდეგ ჩაჩბაო. ბუნდოვანი გადმოცემა აჩბებსა და ჩაჩბებს შორის მომხდარი ბრძოლის შესახებ დაცული ყოფილა კავკასიონს ჩრდილოეთითაც: 1929 წ. გაზაფხულზე სოფ. ულაფში (აღილეს აეტონომ. ოლქი) მცხოვრები აბაზებისგან (პირიქითელი აფხაზები; მე 19-ე ს-ის შეაწლებამდის კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე ცხოვრობდნენ) ჩვენ ჩავიწერეთ თქმულება, უკვე საკმაოდ დამახინჯებული, რომლის აზრი შიახლოებით ასეთია: „აჩბები წაიკიდნენ და ჩაჩბები აიშალნენ“. ერთი ოუხი გენერლის ცნობითაც, მეცხრამეტე ს. პირველ ნახევარში აფხაზეთში ბევრი თავადის სახლი იჩეებდა შარვაშიძეებზე უფრო დიდს გვარიწვილობას³. — ამ დეტალს იმ მხრით აქვს მნიშვნელობა რომ გვაჩვენებს კულტურული ტრადიციების სიძლიერეს, რომელთაც, მიუხედავად აღნიშნული დინასტიური ცვლილებებისა, თავი შე.ნახეს სამთავრო სახლში და მეცხრამეტე საუკუნეში უკანასკნელ მთავარშიაც მკათიო გამოხატულება ჰპოვეს.

მიხეილ შარვაშიძემ საინტერესო აღზრდა მიიღო. ჩვეულების თანახმად, ბავშობაში ის გასაზრდელად გაუბარებიან. მისი მამამძღვე (აფხაზურად „აბაძძე“) იყო განთქმული ჰაჯი დაგუმოყუა ბარზეგი, უბიხების უპირველესი საგვარეულოს, ბარზეგების, თავიკაცი და თვით უბიხების მეთაური⁴. უბიხების ტომი მესამე დამოუკიდებელი ეთნიკური ერთეული იყო დასავლეთ კავკასიაში და აფხაზ-ჩერქეზთა შემაერთებელ რგოლს წარმოადგენდა. ამ შედარებით პატარა თემმა (მას ეჭირა დღევანდელი სოქის რაიონი, ადღერიდან ჩრდილოეთისაკენ, და აფხაზეთის მეზობლად მდებარე ჯიქეთს ესაზღვრებოდა) ყველაზე მეტი თავდადება და შეურიგებლობა გამოიჩინა იმ გმირულს ბრძოლაში, რომელსაც აწარმოებდნენ თავისუფლების დასაცავად დას. კავკასიის რაინდული ტომები მეფის რუსეთის წინააღმდეგ.

¹ Д. Гүлпя, История Абхазии, I, 208; С. Осадзе, Истор. записка об управлении Кавказом, I, 99—100.

² გაგონილია მახ. შარღანიასაგან. ანალოგიური აზრია ვატარებული ზოგიერთი ხალხური სალოცავის ტექსტშიაც, იხ. Д. Гүлпя, დას. ნაშრ., გ. 226, შენ. 2.

³ Воспоминания Гр. Ин. Филиппова, „Русский Архив“, 1883 г., VI, 302.

⁴ Сестелгев, op. c. II, 200; Филиппов, ib., 303.

როცა ეს ბრძოლა საბოლოოდ დამარცხდა, უბიხთა ტომი მთლიანად გადასახლდა ოსმალეთში. ისე რომ მათს მიწაწყალზე ესლა არც ერთი უბიხი აღარ ცხოვრობს.

წარსული საუკუნის ოციანსა და ოცდაათიან წლებში მათი ყველაზე გამოჩენილი წინამძღოლი იყო მიხეილ შარვაშიძის გამზრდელი. მას უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა მოპოვებული არა მარტო თავისიანებში, არამედ ჩერქეზებშიაც. ეს ის ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგია, რომელსაც ინგლისელი ბელლი ჩერქეზების ვაშინგტონს ეძახის (ბელმა ამ მხარეში სამი წელი გაატარა და პირადად იცნობდა დაგუმოყვას) და რომლის თავი რუსის სარდლობას ათას ვერცხლად ჰქონდა შეფასებული¹. რუსის ოფიციალური ისტორიკოსებიც იძულებულნი არიან აღიარონ, რომ „ეს ბარზეგი იყო მამაცი, თაოსანი. დიდი ჭკუის პატრონი კაცი და ჩვენი [ე. ი. რუსი იმპერიალისტების] დაუძინებელი მტერი“².

ჰაჯი დაგუმოყვას სკოლაში უნდა შეეთვისებინა მიხეილს ის თვისებები, რომლებიც იმდროინდელს უბიხსა და ჩერქეზ ვაეკაცს ახასიათებდნენ: პოლიტიკური იდეოლოგია, განსაზღვრული უმთავროვსად ზემოთნახსენები დიადი ბრძოლის მიზნებითა და პირობებით; „ადილე-ხაბზ“ ანუ ადილეური რჯული, აფხაზურ-ჩერქეზული (ადილეური) ტომებისათვის საერთო მოქცევის წესების ურთულესი სისტემა; ცხენისა და იარაღის ხმარება და, დასასრულ, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, უბიხური და ჩერქეზული ენები, უკანასკნელი იმიტომ რომ დედაენასთან ერთად ჩერქეზულს ცრდნა საყოველთაოდ გავრცელებული იყო უბიხების მალაღს წოდებაში.

ყველა მერძინდელი აღწერილობა ხაზგასმით აღნიშნავს მიხეილის ამ თვისებებს. ტორნაუ, რუსის ოფიცერი, რომელიც მთავრობის საიდუმლო დავალებით მუშაობდა დას. კავკასიის მთიელთა შორის და პირადად იცნობდა მიხეილს, წერს: „მის. შარვაშიძე... მაშინ [1835 წ.] იყო დაახლოებით ოცდაოთხი წლის ლამაზი კაბუჯი. მას ჰქონდა ყველა თვისება, რომელსაც დიდ ფასს აქლევენ ჩერქეზები. ე. ი. იყო ღონიერი, თოფს ისროდა საუცხოოდ, მარჯვე ცხენოსნობა იცოდა და საფრთხეს არ შეუშინდებოდა. როგორც მმართველი, მოუხედავად თავისი სიყმაწვილისა, ის არ ჩამოუვარდებოდა,

¹ J. St. Bell, Journal d'une résidence en Circassie pendant les années 1837, 1838 et 1839, Paris, 1841, t. II, p. 228.

² Филиппов, I. c., 303.

გ. შარვაშიძე (შუაში) მამია გუოიელთან (მარჯვნივ გიორგისაგან)
და იოსელიანთან ერთად

თუ არ სჯობდა კიდევაც, ესოდენ ქებულთ დანარჩენ კავკასიელ მფლობელებს. ესმოდა თავისი სალხის ყოველდღიური გასაქირი და უნარი ჰქონდა მოარჩილებაში ჰყოლოდა, ვინც ჰსურდა. რუსების მიმართ თავი ექირა შესაფერისად, არც განსაკუთრებული ამპარტუნებითა და არც პირფერობით (без придворности). მოქმედებდა აშკარად და დაუზარებლად ასრულებდა ჩვენს მოთხოვნილებებს, თუ ისინი არ ეწინააღმდეგებოდნენ აფხაზეთის საშუალებებსა და სარგებლობას... როგორც ნამდვილი მთიელი თავადი, მიხეილი უდიდესი ხელგაშლით იცავდა სტუმარმასპინძლობის წესებს; არაეინ წასულა მისი სახლიდან პატიუცემი და დაუსაჩუქრებელი...¹

მიხეილის სიძულვილი რუსი დამპყრობელებისადმი აგრეთვე ერთხმოდ არის აღნიშნული: ოფიციალურ ცნობაში აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების ერთ-ერთ მიზეზად გამოცხადებული გარემოება რომ „აფხაზები, მთავრის ხელისუფლების არსებობის დროს, არამცთუ არ სცდილობდნენ რუსებთან დაახლოებას, არამედ გაურბოდნენ კიდევაც ამ დაახლოებას; ისინი არ შედიოდნენ რუსულ სამსახურში, არ აძლევდნენ თავიანთ ბავშვებს ამიერკავკასიის სასწავლო დაწესებულებებში“², — ყველაფერი ეს, მეფის ნაცლის აზრით, მიხეილის შთაგონებისა და ზემოქმედების ნაყოფი იყო³.

მიხეილს თავისი აღზრდა დასრულებული არ ჰქონდა, როცა ის თითქმის ბავშვი, მთავრად გამოაცხადეს. მაგრამ რადგანაც იმხანად მისი პოლიტიკური მდგომარეობა აფხაზეთში მტკიცე არ იყო, იგი იძულებული შეიქნა 1824-იდან 1827-ამდე სამეგრელოსა და იმერეთში ეცხოვრა⁴. აქედან ის გადასულა თბილისში, სადაც მან ერთი ცნობით, მთავარ შტაბთან⁵, მეორე ცნობით კიდევ რომელიღაც სასწავლებელში⁶, ისწავლა რუსული ენა და წერაკითხვა.

ბოროზდინი, რუსი მოხელე და ლიტერატორი, შემდეგს გვიამბობს: „მიხეილს მე პირადად ვიცნობდი და მისი კეთილგანწყობილება მქონდა მოსვეტილი. ეს იყო შესამჩნევი პიროვნება (он был

¹ [Торнау], Воспоминания Кавказского офицера: Русский Вестник, 1864 г. № 3, 39—40.

² Гав. „Кавказ“, 1866 г., № 68: „Абхазия“ (გადმობეჭდილია ოფიც. ვახ „Русский Инвалид“-იდან).

³ Записка... вел. кн. Михаила Николаевича о положении Абхазии: საქ. ცენტრარქივი, საქმე № 48, ფფ. 41—47.

⁴ Селезнев, I. с.

⁵ Филиппсон, op. с., გვ. 303.

⁶ П., Из записок Кавказского туриста: гав. „Кавказ“, 1867 г. № 15.

мучности крестной). თავისი ახალგაზრდობა, დავით დადიანის მსგავსად, მან ტფილისში გაატარა, და იმ დროის მიხედვით საკმაოდ კარგი განათლება მიიღო. რუსულს ლაპარაკობდა ყოველგვარი აქცენტის გარეშე... მას ჰქონდა დიდი გავლენა დასავლეთ კავკასიონის მთებში, ჩვენთვის ღრმ ჩიქებსა. შატუსულებსა, უბიხებსა და აბაძახებს შორის... ბოლო ხანებში, ვენერალ-ადიუტანტად და ალექსანდრეს კავალერად ქცეული, ის თავის სურვილის წინააღმდეგ იცვამდა მუნღირსა და რეგალიებს მხოლოდ მაშინ, როცა სტოვებდა თავის რეზიდენციებს სელისუფლებასთან შესახვედრად... მაღალი ტანის, წერწეტს, სახის სწორი ნაკეთებით, არწივისებური პროფილით, შავი გამჭირახი თვალებით, მას თავი ეკირა არაჩვეულებრივი ღირსებით, და თვითული მისი ეესტი ამელავენებდა რომ ეს კაცი მბრძანებლობასაა მიჩვეული... მასთან ინტიმურ საუბარში ცხადი ხდებოდა მისი დიდი კეთა... კოლიუბაკინის [რუსი მოხელე] სიტყვით, მიხეილისთვის სრულებითაც არ იყო უცხო მაღალი იდეალები... დავით დადიანში ის ჰხედავდა არა მარტო მოცილეს მფლობელობის სფეროში [იგულისხმება სამურხაყანო], არამედ მტერს თუნდ იმიტომაც რომ დავითი უსათუოდ ერთგული იყო რუსის მთავრობისა... მტრულად ეპყრობოდა ის ეკატერინესაც [სამეგრელოს მთავრის ცოლს], რომლის შესახებ მხოლოდ უღრმესი ათვალწუნებითა და ირონიით ლაპარაკობდა, უკვე იმიტომაც რომ საზოგადოდ ქალებს არაფრად ავლებდა¹.

საზოგადოდ, მიხეილი კულტურული და ცოდნისმოყვარე კაცი ჩანს. მისი კულტურული მოთხოვნებიდან და ლიტერატურული ინტერესების შესახებ საყურადღებო ფაქტიურ ცნობებს გვაწვდის ერთი რუსი ჟურნალისტი, თავისებური „კომენტარიებით“. ეს „ურიანდნიკის“ მსოფლგაგებით აღქურვილი მწერალი, რომელიც ამტკიცებს, „რომ სიბერეში მიხეილმა სავსებით იბრუნა პირი აზიისაკენ: ცივლიზაციურ სამყაროსთან ყოველგვარ ურთიერთობას მოწყვეტილმა მან გარს შემოიხვია ტუისკაცების მონური ხროვა; თავი დაანება კოვხსა და ჩანგალს და ხელით დაიწყო საქმლის ჰამა; თან წიგნისკითხვისა ან რაიმე სამეურნეო საქმიანობის ნაცვლად² ხელი

¹ К. А. Бородин, Закавказские воспоминания. Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб. 1885, გვ. 220—223.—რომ მიხეილმა მშვენიერად იცოდა რუსული, ამას ადასტურებენ სელენიევი და დილიასონი, დას. თხზ.

² საინტერესოა რომ 1841 წ. მიხეილი ცდილობდა ლიპონას ხეების გაშენებას თავის მამულში, ოსმალეთიდან გამოწერ. ლი ნურგების საშუალებით. С. С. Цезарев, იქვე, III, 407, შენ. 7.

მიჰყო ჩხირების თლას... იმავე დროს გვიამბობს, რომ ოჩამჩი-რეში. მთავრის მიტოვებულ სასახლეში, მიხეილის აფხაზეთიდან გადასახლების ორი წლის შემდგომ, ერთს ოთახში მან იპოვა წიგნების დიდი გროვა, ნაშთი. როგორც ჩანს, მიხეილის წიგნთსაცავისა (სასახლე ამ დროისათვის უკვე გაძარცვული უნდა ყოფილიყო): „რა არ იყო იქ? ლერმონტოვის „ჩვენი დროის გმირი“-ც, რომელიღაც ალგებრა, ლათინური დისერტაციაც. იტალიანური ოპერების ლიბრეტოებიცა და ფრანგული სამკურნალო წიგნებიც და რუსული ძველი რომანებისა, ჟურნალებისა და სხვა გამოცემების ცალკე ტომთა აქარებელი რაოდენობა. ჩანდა, ამ წიგნების უმრავლესობა შემთხვევით იყო შეძენილი; უნდა ვიფიქროთ. რომ ბევრი მათგანი მთლად წმინდა გზით არ იყო აქ მოხვედრილი და პოტაცებული იყო სხვადასხვა პირთა დარბეული ქონებიდან [!]. სხვანაირად თითქმის შეუძლებელია ავხსნათ, რად უნდოდა უცხოენების უკოდინარ მთავარს ფრანგული და იტალიანური წიგნები, ისიც სამკურნალო¹. მაგრამ შესაძენი იყო, რომ მთელს ამ ნაგავში ერთი რიგის თხზულებები შეტად იპოვებდა მთავრის ყურადღებას და უთუოდ თვით მის მიერ იყო შეძენილი. ეს იყო ნაპოლეონისა და სუვოროვის ისტორიები. 1812 წლის ლაშქრობათა და სხვა ომების აღწერილობანი, თხზულებები საველე წყობის შესახებ და ზოგი სხვაც. ყველა ეს წიგნი გულდაგულ იყო შეიკნძული, სრულად დაცული და, უეჭველია, ისინი ყველა დანარჩენზე მეტად აინტერესებდნენ მთავარს, ყოველ შემთხვევაში იმ დროს, როცა ის ჯერ კიდევ კითხულობდა წიგნებს“².

ყოველივე ამის შემდეგ კიდევ უფრო ნათელი ხდება მნიშვნელობა იმ ფაქტისა რომ ამ პერიოდშიაც ქართული ენა კულტურის მთავარი ენაა როგორც სამთავროსათვის, ისე თვით მიხეილისათვის. როგორც ვამბობდით, ოფიციალური მიწერმოწერა რუსული ხელისუფლების ორგანოებთან და მის ცალკე წარმომადგენლებთან (მათ შორის ტოპით რუსებთანაც, როგორც მაგ. ქუთაისის გენ.-გუბერნატორ სვიატოპოლკ-მირსკისთან³) ქართულად წარმოებს⁴. ამ საბუთთაგან ზოგი თვით მიხეილის ხელით

¹ შეძენილია ალბათ მიხეილის საზღვარგარეთ ყოფნის დროს, იხ. ზემოთ, გვ. 11.

² II., Из материалов Кавказского тыresta: газ. „Кавказ“, 1867 г. № 45.

³ ასეთია მაგ. მიხეილის უკანასკნელი წერილი აფხაზეთიდან მირსკისადმი. 1864 წლის 6 ნოემბრის თარიღით.

⁴ უკანასკნელ წლებში გვხვდება რაპუნნიმე რუსულად დაწერილი მიმართვაც უმაღლესი მთავრობის მოხელეებისადმი.

არის დაწერილი, როგორც ამას დედნების შესწავლა ადასტურებს. და ოფიციალური ცნობებიდანაც ჩანს. ყურადღებას იქცევს ის რომ მთავრის სამდივანმწიგნობროს მიერ დამზადებული ქართული დოკუმენტები მართლწერის გარკვეულ სისტემას მისდევენ და ამით ემბრობიან ცნობილს ორთოგრაფიულ-გრამატიკულ სკოლას, რომლის შესახებ დაწერილებით ქვემოთ იქნება საუბარი. სანიმუშოდ აქვე მოგვყავს ძიხვილის წერილი გენ. ბებუთოვისადმი (სასვენი ნიშნები ჩვენ დავსხით):

..ოქტმნო ბრწყინვალემაე, კნიაზო ვასილ იოსიფიჩ! ამას წინათ მოგართვით მოკლედ რაოდენნიმე ამბავნი: შემდგომ მისა, მესამეს დღეს, გეახელ ბზუფუს (sic), სადაცა ჯიქისა და ჩერგეზის (!) ჯარი, მომავალნი სოხუმს, შემხუნდენ, ზოგნი გზახედ და ზოგნი ჩემსა (შინ გამომიარეს ჩემდა სანახავად). რაც შესაძლო იყო ჩემგან, ვიმეცადინე რათა უთანხმობა შემომეტანა მუშირისა და მათ შორის. — ხსენებულნი ჯარებნი წავიდნენ სოხუმს მოსალოდებლად მუშირისა, რომელიც იყო წასრული ანათამდის (sic), სადაც შეჭკრიბა პირტმლ ჯიქეთი. უბიხი, შაფსული და აბაზახლები (sic). გამოუცხადა რომა აბაზახლები წასრულიყუნენ ყარაჩისკენ და სხტმბრ ერთობით ჩტმტკენ დამასთან დიდი პოლიტიკითა და საჩუქრით მიიღო ყტმლანი, — და ერთპირად გამოუცხადეს თანხმობა მისის ბრძანებისა. მოხარული მუშირი და მობრუნებული (sic) მოვიდა სოხუმს. მეორეს დღეს მიიღო თავ-თავი კაცები ხალისად, რადგან მისი ბრძანება წსწრათლ აღასრულეს. შემდგომ მუსაიფისა გავიდნენ და მოციქული გამოუგზავნეს, რომა ამ დროს ჯარიანობა არ შაუქლიანთ (sic): ერთი მიზენი, რომ სიცხეებმა მოაწია და დახაშმავსთ (!), მეორე — მეტისმეტი შორეა თავიანთის სამშობლო ქტმტნიდან, რომ მკუდარისა და დაქრილის წაღება არ შაუქლიანთ (!). ამ მიზეზებით ვერ წავალთო. გაიკვირვა მუშირმან მათი ლაპარაკი და უთხრა რომ აგრე უცებ რამ გამოგტულათ, გაურის (!) ფული თუ არ მიიღეთო, — ან თუ გაური (!) არა ხარო, უნდა წამოხვიდეთო. ეს სიტყუტმბი იმჯაერეს და იმათი ბაირალები ააგლიჯეს და წავიდნენ; და სხვანი შორებულნი მცხოვრებნი მათნი, რომელიც მოდიოდენ, გზითგან დაბრუნდენ, რადგან ესენი შაიყარნენ (!) გზახედ. სარჯელი ჩემი უქმათ არ დარჩენილა. აწიც იმედი მაქტს აღვასრულო სურვილი ნამესტნიკისა. რომელიც ამას წინეთ წაიყუნანეს მილიციები¹, მობრუნდებიან; გავათავებ მოქმედებასა ჩემსა და მოგახსენებთ წერილით. იმედი მაქტს რომა გუ-

¹ დედანში შეცთომით: მილილიციები.

ჩიის ოტრიადისაგან ფარულ იქმნება მოწერილობა ჩემი, სანამ გავათავებდე საქმესა. - ვგიებ შარად თქუშნი ბრწყინვალების ზორჩილი მოსამსახურე მიხაილ შარვაშიძე. 16 ივნისს 1855 წელსა, ს: სოუქსუ¹. (საქმე № 42, ფფ. 45,50).

მთავრის ოჯახის წევრების მიწერმოწერის ენაც ქართულია. ასე მაგ., მახილი ცოლს ქართულად სწერს¹, ცოლიც ქართულად მიჰმართავს მას (AKAK XI გვ. 46). მიხეილის საკუთარი სტილის დახასიათებისათვის შეიძლება აქ მოყვანილ იქნას ერთი მისი პატარა ბარათი, ცოლთან მიწერილი მას შემდეგ, რაც მიხეილი სამეგრელოდან აფხაზეთში დაბრუნდა. ალექსანდრა კი, მიხეილის ცოლი, ამ დროს სოფ. კკაღუაშში, თავის მამის ოჯახში იმყოფებოდ. წერილი დაწერილია მიხეილის საკუთარი ხელით, როგორც შენიშნავს დ. ყიფიანი (საქმე № 42, ფ. 137 b):

„საყუარელო ალექსანდრა! გრიგოლ შარვაშიძე და ქირთ ტავუ [ე. ი. ტავუ ქართველი] გამომიგზავნია ვითომც შენი და ბავშების წამოსაყვანათ აქეთ, და არამც არ დაუჯერო იმათ და არ წამოხვიდე. ეს არაეინ გაიგოს. რამდონიც ხანს შეგედლოს [!]. შეიქციე, და მამა შენი როცა მოვა, თვითონ მიხეთება. ეს წიგნი უჩვენე და რაეარც სჯობდეს, იქს. გიორგი შენთან მოაყვანინე, ლეჩხუმს არ წაიყვანონ. ბაბუშია ჩკოტუებს გამოატანე, გულნაკლულათ არიან, გაზდილი წაგვართვიო. მე მალე ვერ მოვალ, მაგრამე [!] ჩემთჳის ნუ სწუხხარ [!]. პატარა გიორგი შევიქცევს. შენი მიხაილ შარვაშიძე. 18 მაისს 1855 წელსა: ოჩამჩირით“. გარედან წერილს აწერია: „აფხაზეთის მთავრინა ალექსანდრა გიორგის ასულსა. კკაღუაშს, საკუთარს ხელს“ (იქვე, ფფ. 135—136 b).

ქართული ენის ასეთი ფუნქცია აფხაზეთში ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი კულტურულ-ისტორიული განვითარების ნაყოფი იყო, როგორც თავის ადგილას ვამბობდით. სათანადო ტრადიციები გადადიოდა თაობიდან თაობაში, ისტორიულ პირობებთან შეფარდებით, დაუბრკოლებლად ან მცირედი შეფერხებით, რაკი რეალური ინტერესების სფეროში აფხაზეთის მიზიდულობა საქართველოს დანარჩენი ნაწილებისადმი საბოლოოდ არასოდეს არ გაწყვეტილა. კერძოდ მთავრისა და სხვათა დაწინაურებული ოჯახებისათვის ერთგვარი მნიშვნელობა უთუოდ ჰქონდა პირადს ნათესაურ კავშირს ამ ნაწილებთან, პირველ რიგში, სამეგრელოსთან. ასე, მაგ., მიხეილის რო-

¹ საქმე № 42, ფ. 122 და სხვ. ამავე საქმეში დატულია მიხეილის ქართული წერილები სიმპრთან.

ვორც დედა, ისე ცოლი, დადიანის ქალები იყვნენ. უფრო ზოგადად შეიძლება ითქვას რომ სამეგრელო, როგორც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ისე ამ ორი ტომის ეთნოგრაფიული სიახლოვის წყალობით სანგრძლივი ისტორიული თანაცხოვრების ნიადაგზე, წარმოადგენდა მთავარ არტერიას, რომლის საშუალებითაც სდებოდა კულტურული ენერჯის მიმოქცევა აფხაზეთსა და საქართველოს ცენტრალურ პროვინციებს შორის. იბადება ამიტომ საქიროება შეეცხოთ სამეგრელოსაც აღძრული საკითხების თვალსაზრისით.

* * *

საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის ხანაზე რომ არ ვილაპარაკოთ, როცა კულტურული ცხოვრება განსაკუთრებით ინტენსიური და მთლიანი იყო, საყოველთაო დაქუცმაცების დროშიაც, მას შემდეგაც, რაც სამეგრელოს სამთავრო სეპარატულ პოლიტიკას შეუდგა საერთო ტენდენციის მიხედვით, — სამეგრელო ქართული კულტურული სისტემის ორგანულ ელემენტს შეადგენს.

ყველაზე უფრო საინტერესო და დამახასიათებელი ამ მხრივ არის ცნობები იმ ეპოქიდან, როცა განკერძოებულ სამეგრელოს სამთავრო აღწევს მანამდე არ ნახულსა და შემდეგში აღარ განმეორებულს ძლიერებას. ვგულისხმობთ მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარს, ცნობილი ლევან დადიანის მთავრობის დროს მიუხედავად სასტიკი ფეოდალური გათიშვისა და მკაცრი პოლიტიკური ურთიერთობისა მეზობელ ქართულ სამეფო-სამთავროებთან, სამეგრელოშიაც იგივე კულტურული ძალები მოქმედებენ, რაც საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე. ეროვნულა ცნობიერების მთლიანობის გამოცხადება აქ უფრო მკაფიოც არის: როცა ლევანმა, სხვადასხვა პოლიტიკური მოსაზრებით, კავშირის დაკერა სცადა მოსკოვის მთავრობასთან, მოსკოვში საკითხი გაუჩნდათ (რაკი ეს სამეგრელოდან მომართვის პირველი შემთხვევა იყო): რა ხალხია ეს „დიდიანები“ (ასე დაარქვეს იქ მაშინ მეგრელებს), რა სარწმუნოება აქვსთ, ან რა ენაო? ამის გამო დაკითხულმა თეიმურაზ კახთა მეფის ბერძენმა ელჩმა, იმხანად მოსკოვს მყოფმა, განაცხადა: ჩვენი თანამორწმუნენი არიან, ენა კი თავისი აქვსთო¹; თვით ლევანის დესპანმა კი ასეთი

¹ Показание грузинского посла митрополита Никифора о Дидлисской земле. об. С. Белокуров, Материалы для русской истории. М. 1888, гл. 267.

განმარტება მისცა: სარწმუნოება იგივე გვაქვს, რაც ქართლ-კახეთის მცხოვრებთ; ჩვენი მწიგნობრობა ქართულია; მხოლოდ ენაცა გვაქვს შინაურობაში სახაუბროო¹.

სრულიად ქართული ეროვნული ერთობის შეგნება კიდევ უფრო ნათლად თვით ლევანის დიპლომატიურ საბუთებშია გამოხატული. „იყო ივერიის ქვეყანაში ხუთი ხელმწიფე“, — მიჰპართავს რუსეთის მუფეს ლევანი „ყველა აქ ივერიის ქვეყანაში მცხოვრები მართლმადიდებელის“ სახელით, — „მათგან ორი [იგულისხმება ქართლისა და კახეთის მეფეები] დაიმორჩილა სპარსეთის შაჰმა; დანარჩენი სამი ხელმწიფის სამფლობელოს კი [იმერეთს, სამეგრელოს და გურიას] ჩვენა ეთლობთ“²... მეორე საბუთში ლევანი მსგავსსავე ცნობას იმეორებს და თავის წოდებულებას ასე გამოსოქვამს: „ივერიის ქვეყნის მეგრულ მხარეში მცხოვრები ლევან დადიანი“³. ივერია ამ შემთხვევაში საქართველოს აღნიშნავს, როგორც ეს ჩანს ცაიშის (სამეგრელოშია) გულანის მინაწერადან, სადაც იგივე პოლიტიკური ტენდენციაა გატარებული და ლევანი წოდებულია „ყოვლისა საქართველოთა პატრონად“⁴.

სამწერლო ქართულისა და მეგრულის დამოკიდებულების აღნიშნული შეგნება დადასტურებულია სულ სხვა წარმომადგენლის წყაროს მიერაც: დაახლოებით იმავე ხანებში სამეგრელოში ნამყოფი იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც, რა თქმა უნდა, აქ შემთხვევაში, არა მარტო საკუთარს დაკვირვებას, არამედ ადგილობრივს შეხედულებასაც გადმოგვცემს, გვიამბობს: „...მეგრელები იმდენად უმეცარნი არიან, რომ მათ შორის თითქმის არავის არ ესმის ის ქართული წიგნები, რომელიც დაწერილია მათის ნაძღვილის ძველებურის და წმინდა ენით. ამ ენისგან მათი მდაბიური ენა ისე განირჩევა, როგორც ჩვენი მდაბიური ლათინურისგან განირჩევა. აქ არ თავდება მათი უმეცრება: ქართული წერა-კითხვა დღეს სულ მოსპობილი იქნებოდა აქ, რომ ქალებს არ

¹ „...З грузинскою же верою их вера одна и книги теж, что и грузинские; только де язык свой как меж собою говорят». Допрос и Посольском приказе посла сиященника Гавриила гр. с. 270. Грузин'ს მაშინ მისკოეში ქართლ-კახეთის ქართველს ეძახდნენ.

² Грамата Дидианского царя Леонтия к царю Михаилу с послом священником Гавриилом: *ibid.* 272.

³ Грамата Дидианского царя Леонтия к царю Михаилу, *ibid.* 300.

⁴ ვ. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში: „ძველი საქართველო“, ტ. III, ვახუ. I, 191.

შეენახათ იგი. ისე რომ თუ ვისმე უნდა კითხვა შეისწავლოს, უნდა რომელსამე ქალს მიეზაროს სასწავლებლად“...¹

მეგრელების უმეცრება ავტორის მიერ, რა თქმა უნდა, დიდად არის გაზვიადებული²; კათოლიკე მისიონერებს საზოგადოდ სჩვევიათ, გასაგები მიზეზით, აქაური სინამდევლის ქარბი მუქი წამლებით წარ-
?ოდგენა. უფრო საყურადღებოა ლამბერტის ცნობა მეგრელი ქალების კულტურული როლის შესახებ. ცნობილია, რომ ქართული კულტურის დაცვის მოვალეობა ქართველმა ქალმა ბევრ ადგილას და ბევრი ხიფათის დროს იკისრა და შეასრულა კიდევაც. იქ, მაგ., სადაც. დამპყრობელთა ძალადობისა და ისლამის გავლენის წყალობით, ვაჟებში ქრებოდა ქართულის ცოდნა და იფერფლებოდა ქართველობის გრძნობაც კი, ეროვნულ თვითშეგნებას ქართულ ენასა და მწიგნობრობასთან ერთად ინახავდნენ ქალები. აქარისა და ოსმალეთის მაჰმადიან ქართველებში უკანასკნელ დრომდე დაცული ქართული დამწერლობის განსაკუთრებული სახე ცნობილი იყო „დედაბრული ხელი“-ს სახელწოდებით, რადგან მას უმთავრესად ქალები ჰხმარობდნენ³...

საგულეებელია, რომ მეგრელი ქალი, აფხაზეთში გათხოვებისას, თან წაიღებდა თავის კულტურულ ჩვეულებებს და ახალ ოჯახში ამ მიმართულებით გარკვეულ გავლენას მოახდენდა. უქვევლია, ეს ასე იყო. ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესოა იმ ქალების კულტურული ფიზიონომია, რომელნიც უკანასკნელი მთავრის ოჯახში დიასახლისობდნენ. მიხეილის დედის, თამარის, შესახებ მტირე ცნობებია მოღწეული. დ ი უ ბ უ ა დ ე - მ ო ნ ჰ კ ე რ ე, რომელიც იყო აფხაზეთში 1833 წელს, თავისი მოგზაურობის აღწერილობაში ამბობს რომ მიხეილს დედა „მართავს“, ე. ი., მას განსაკუთრებული გავლენა აქვს შვილზეო. სამაგიეროდ, მეტი რამ საყურადღებო შეიძლება გავიგოთ მიხეილის ცოლის, გ. შარვაშიძის დედის, ალექსანდრასა და მისი აღმზრდელი წრის შესახებ.

¹ არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურით ნათარგმნი ალექს. ჭყონიასი. ტფ. 1901. გვ. 174.

² თვით ლამბერტი, სხვათა შორის, წერს რომ ლევან დადიანი „კითხულობს სხვადასხვა საეკიმო წიგნებს, რომელიც გადმოთარგმნილია მათებურს ენაზე [ე. ი. ქართულად]“, იხ. გვ. 29. ძველი საეკლესიო წიგნების ენის ცოდნა შესაძლოა მართლაც დაქვეითებული ყოფილიყო.

³ ამ ასოების ხასიათისათვის იხ. Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Грузии и Аджарс. СПб. 1878, გვ. 76—77 და ამავე წიგნისათვის დართული ატლასი, 1, 1.

၆. မောင်အောင်

ალექსანდრა ასული იყო გიორგი დადიანისა, ნიკოლოზის ძისა. ეს ნიკოლოზ დადიანი, „დიდი ნიკო“-ს ს-ხელით ცნობილი (Бороздин, 98, და სხვა) მრავალმხრივ შესანიშნავი პიროვნება იყო. მაგრამ ამჟამად იგი ჩვენს ყურადღებას იზიდავს იმდენად, რამდენადაც მან შეგნებული შიმარცხლება მისცა თავის ძრავალრიცხოვანი შთამომავლობის სულიერ განვითარებას. დიდად ერთგული სამთავროს სახლისა, დიდი ნიკო იყო სამეგრელოს პოლიტიკის მთავარი ხელმძღვანელი. 1805 წ. ის შეთაურობდა სამეგრელოს დეპუტაციას, რომელიც პეტერბურგს წავიდა გრიგოლ დადიანის სიკვდილით გამოწვეული მდგომარეობის გამო და რომელმაც გრიგოლის ძეს, ლევანს, მოუპოვა იმპერატორის სიგელი მთავრად დამტკიცების შესახებ¹. ლევანის მთავრობისას იგი „მარჯვენა ხელი იყო მთავრისა, მისი ვეზირი, რომელიც მრავალი წლების განმავლობაში დამოუკიდებლად და უკონტროლოდ განაგებდა ქვეყანას“ „როგორც მმართველობის, ისე მეურნეობის სფეროში... და მთავრის განუსაზღვრელი ნდობით სარგებლობდა“ (Бороздин, 98, 131). ნიკოლოზ დადიანის ამ სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ნაყოფია მისი „დასტურლამა“, შედგენილი ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალის“ მიბაძვით (გამოც., თბ. 1897 წ.). ამავე დროს იგი იყო სარდალაც და სამთავროს ლაშქარს წინ უძღოდა არა ერთი სამხედრო მოქმედების დროს.

ყოველსავე ამას ის ათავსებდა ლიტერატურულ საქმიანობასთან. მას, სხვათა შორის, დაუწერია „მიმოვლა“, თავის მოგზაურობის აღწერა რუსეთში². თანამედროვენი იმდენად აუასებდნენ მას სამწერლო ნიჭს რომ მისთვის შეუდგენინებია მამია გურიელს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, მიმართული რუსეთის იმპერატორისადმი (ნ. და დიანი, იქვე 39).

მთავარი მისი ლიტერატურული ნაწარმოებები არის „ქართველთ ცხოვრება“, საქართველოს ისტორია დასაბამიდან ავტორის დრომდე (ნ. და დიანი, 9). ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ნიკო დადიანი უკვე იმითაც არის ძვირუხასი რომ ის ეზთადერთია ძველ ქართველ ისტორიკოსთა შორის, რომელმაც წარმოშობით დასავლეთ საქართველოს ეკუთვნის და რომლის სახელსაც ჩვენ ვიცნობთ. შემდეგ, ავტორის წარმოშობისა და პოლიტიკური მდგომარეობის გა-

¹ ნ. და დიანი, ქართველთ ცხოვრება: Такайповиз. и, Описашие... СМОНПК XXI კვ. 32.

² ნ. და დიანი, თვ. ა. გვ. 33. — უწერია ლქსებიც: ერთი მისი შვირი იხ. „რუსის ბრძოლა“ ი. გვენეკოროისა, ხ. კიკინაძის გამოც. ტფ. 1895 წ. გვ. 20.

თვალისწინებით. განსაკუთრებით საგულისხმო ხდება თხზულების ძირითადი კონცეპცია, რომლის მიხედვით ქართული ისტორიის პროცესი მთლიანობაშია წარმოდგენილი. კერძოდ, სამეგრელოს ისტორიული სინამდვილე ეს არის საქართველოს ისტორიის ძალთა მოქმედების მხოლოდ ადგილობრივი შედეგი. ავტორი, როგორც „შვილი მამულისა“, არის „ქართველთ ისტორიის“, და არა განთვითებული პროვინციული თავგადასავლის, მწერალი (ib., 12). სამეგრელოს სამთავროს ამბები, -- შედარებით უფრო ვრცლად მოთხრობილი, იმიტომ რომ მათ ავტორი უკეთ იცნობს, -- არც კი არის გამოყოფილი საერთო თხრობიდან დასავლეთ საქართველოს ვითარების შესახებ მეთვრამეტე ს. მეორე ნახევარსა და მეცხრამეტე ს. პირველ მეოთხედში, ე. ი. იმ ნაწილში. სადაც ავტორი სავსებით ორიგინალურია. როგორც „უწინდელთა ქართველთ მემორიისა“ გაპრქმელებელი. ნ. დადიანი დამოკიდებულია წინამორბედ ქართულ საისტორიო მწერლობაზე, სხვათა შორის, და ვით ბატონიშვილის „ნარკვევზე“, რომელიც დაიბეჭდა ტუილისში 1802 წ. და რომელიც პირველი ცდაა მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელოსი ქართულ ენაზე¹. მაგ., ნ. დადიანის ისტორიის წინასიტყვაობა. სადაც განმარტებულია მიზეზი და მიზანი შრომისა და რამდენიმე ზოგადი მოსახრებაა გადმოცემული (გვ. 9—10), თითქმის სრული განმეორებაა „ნარკვევი“-ს წინასიტყვაობისა (გვ. ე-ე).

ეს სესხების ფაქტი, იმდროინდელ შეხედულებათა მიხედვით, უნდა შეფასებულ იქნას არა იმდენად ავტორული ურთიერთობის, რამდენადაც იდეური ნათესაობის თვალსაზრისით. ნ. დადიანი ემბრობა და ვითს თავისი ლიტერატურული სტილითა და გემოვნებითაც. უკეთ რომ ვთქვათ, ორივენი ეკუთვნიან იმ ლიტერატურულ-გრამატიკულ სკოლას, რომელიც ეყრდნობოდა ანტონ კათალიკოზის დიდ ავტორიტეტს და რომელმაც საბოლოოდ დასთმო თავისი პოზიციები მხოლოდ წარსული საუკუნის სამოცდაათიან წლებში.

მწიგნობრულ-ხელოვნური, ზოგჯერ მეტად მძიპე, ენა და უაღრესად თავისებური გრამატიკულ-ორთოგრაფიული მოძღვრება, -- აი, რა ახასიათებს ამ სკოლას ფორმალურად.

მისი დებულებების დაწვრილებით დალაგება აქ უადგილო იქნებოდა; აქ ვერც იმ საკითხს შეეხებით, თუ რომელი სათავეებიდან მომდინარეობს ანტონის სკოლის ეს შეხედულებანი (ზოგი რაჲ ქვემოთაღნუსხულ მოვლენათაგან ჩვენ ანტონზე ბევრად ადრეც გვხვდება).

¹ ნათარგმნი თხზულებები უწყებულის ზაიათისა უფრო ადრეც გვხვდება.

გაკვრით აღენიშნავთ მხოლოდ, რომ გრამატიკულ-ორთოგრაფიული რიგის მოვლენებიდან ყურადღებას იქცევს: გრამატიკული სქესის ერთგვარი სანქცია ქართულში. რამაც შესაძლებელი გახადა „მეფა“, „მეუღლა“, „მთავრინა“ და სხვ. მსგავსი ფორმების ხმარება¹; ზოგიერთი ქართ. თანდებულის ბოლოსდებულისაგან წინდებულად გადაქცევა (თვის კავშირისა — კავშირისათვის; მებრ მსგავსებისა — მსგავსებისამებრ); წინსართული ჰ-ს უპართებულო გამოყენება (ვჰსწერ, ჰსტიროდე. მჰსწაელული, თანაჰსწორი, უჰბიწო და სხვა); საერო იწერლობის პრატიკიდან გამოსული ან სანახევროდ გადავარდნილი ასოების აღდგენა (წ, მ, ჯ, ჯ, ჰ; აგრეთვე ანტონამდე ხმარებული ფ); ახალი ნიშნების შემოღება (გ, ჟ) და სხვ. ანტონის რეფორმამ უდიდესი გავლენა მოახდინა სამწერლო ქართულზე; მიუხედავად იმისა რომ ზოგიერთმა რამემ იმთავითვე ვერ მოიღვა ფეხი (გ), მთავარი ელემენტები მაინც შეთვისებულ იქნა: შეხედულება სამწერლო ენის თვისებათა შესახებ, სინტაქსური მოძღვრება, მართლწერა მეტნაკლებად (განსაკუთრებით სპეციფიკურია ჟ, რომელიც ერთბაშად უჩვენებს ძველის წარმოშობას ანტონის სკოლის წრეში²; დამახასიათებელია აგრეთვე „ჰაემეტობა“, თუ ამ ძველი ტერმინის სავსებით პირობითი ხმარება მოცემული შემთხვევისათვის შესაწყნარებელია: უადგილო ჰაეთი აკრელებულია მთელი მეზმინდელი მწერლობა და მისი კვალი ზოგჯერ ჩვენს დროშიაც თავს იჩენს)³.

იმდენად, რამდენადაც ანტონის დებულებები, მისივე სიტყვები რომ ეხმაროთ, ეწინააღმდეგებოდა „ჩვეულებასა ქართველთა ენისასა“ და ხშირად „იძულებით საბლითა მეცადინობისათა“ შემოტა-

¹ ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა (ლექსიკონი s. v. მუჟა, მეჟა, მეჟე, უჟალა, დოდოჟალი, კაბუკა, წინასწარმეტყველა და სხვ.) და ანტონი (ღრამბატიკა, II, § 185) მეფა-ს მსგავსი ფორმებისათვის ძველი ალთქმის წიგნებს იძოწებდნენ; მთავრინა, როგორც ჩანს, ნაწარმოებია რუს. (мѣтринѣ-ს მიხედვით და დაკანონებულია ანტონის მიერ. ღრამ. II, § 190, 11.

² ეს ნიშანი გამოსახავს უმარცვლო უ'ს ანუ, ანტონის ტერმინოლოგიით (ღრამ. II, § 156, დ; „ხედადართვაჲ“, § 26. ე); უ'ს სობრჯგუეეს და ამიტომ იწოდება უ ბრჯგუდ. ჟ მიიღო ქართ. საენათმეცნიერო ტრანსკრიპცია; იგი შეესაბამება როგორც კილოებში, ისე ზოგად სასაუბრო ქართულში არსებულ ბგერას (მაგ. გვარისახელში: გოგუაძე უნით აღნიშნული ბგერა არ არის არც ხმოვანი უ, რადგან იგი მარცვალს არ ჰქმნის; არც ბაგეცბილისმიერი ვ, როგორც სიტყვაში: ვინ).

³ ანტონის ორთოგრაფიული სისტემის წინააღმდეგ ჩვენს გრამატიკულ ლიტერატურაში, რამდენადაც ვიცით, პიოველად პრაფ. დ. ჩუბინაშვილმ. გაილაშქრა.

ნილი (თვით ანტონის ან მის წინამორბედთა მიერ) იყო უცხო ენების გრამატიკული სალაროდან, — აღნიშნული გავლენა უარყოფითად უნდა იქნას შეფასებული. მაგრამ როგორც ცდა ანარქის მოსასპობად სალი აერატურო ენასა და დაწერილობაში და მათი სტიქიური განვითარების სავალდებულო ნორმათა კალაპოტში მოსაქცევად, ამ ნორმებისათვის სახელმწიფოებრივი დასტურის ძიებასთან ერთად (ანტონი სამეფო სასჯელს უქადის მისი ზოგიერთი ორთოგრაფიული წესის დამრღვეველთ) ¹. — ეს მტკიცედ ჩამოყალიბებულ სისტემაზე დამყარებული რეფორმა მაჩვენებელი იყო ქართული საზოგადოებრივი აზრის მნიშვნელოვანი დაწინაურებისა. სამწერლო ენის საყოველთაოდ სავალდებულო ნორმების საჭიროების შეგნება არ შემოიფარგლებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრებით. ჩვენ მიერ აღნიშნული ფაქტი ნ. დადიანის დ მოკიდებულებისა ანტონის სკოლაზე იმის საბუთია, რომ ეს შეკნება სამეგრელოშიაც არაებობდა ². მთელი ქართველობა საერთო სულაერს ცხოვრებაშია შეჭმული და სათანადო ევოლუციის ტემპიც თითქმის თანაბარია საქართველოს ყველა რაიონში; აღიარებს რა ცენტრის კულტურულ ჰეგემონიას, პერიფერია (განაპირა კუთხეები) მარადმხარ ზიჰყეება მისს მოძრაობას: თბილისში 1800 წ. დაბეჰდილი თხზულება შოკლე ხანში სახელმძღვანელო სდება სამეგრელოშიაც, როგორც ვნახეთ, ეს ნაკადი სწედება აფხაზეთსაც: სამთაეროს კანცელარის ქართული საბუთების ზემოთაღნიშნული სტილი და მართლქერა ანტონისეულია, და მისი გავლენა ნაწილობრივ თვით მიხეილ შარვაშიძესაც ეტყობა („მთაერინა“, მიხეილის წერილის მისაპართში ცოლთან).

ნ. დადიანის შეილთაგან ცნობილნი არიან ორი ქალი: კესარია და ეკატერინე და ოთხი ვაჟი: გიორგი, ბესარიონ, პეტრე და პავლე. უკანასკნელი, ჩანს, ადრე გარდაცვლილა ³, დანარჩენი მასი ძმები კი, რომელთაც დაეით დადიანი „სამ მუშკეტერს“ ეძახდა (ხოიოჰჩჩი, 98—99), მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ სამეგრელოს საზოგად-

¹ ღრამბატიკა, „ხედადართუაჲ“, § 23.

² ნ. დადიანის ისტორიის ნაბეჰვ გამოცემაში ანტონის ორთოგრაფია დაკული არ არის, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გადამწერის ბრალია: ენა აშკარად „ანტონიანურია“. ამას გარდა, ანტონისეული მართლწერის ბატონობა ნ. დადიანის ოჯახში გამოქმდელებულია მისი შეილების დამწერლობაში, როგორც აქვე იქნება ნაჩვენები. — დავ. ბატონიშვილიც ორთოგრაფიულად, აგრევე ანტონის წრეს ეკუთვნის. მას გრამატიკული ნარკვევიც კი მოუპოვება. რომელიც ანტონის სისტემას მისდევს.

³ იგი მოხსენებულია ნ. დადიანის ეპიტაფიაში, თაყიშვილი. ორ. ც. გვ. 128-

დობრივსა და კულტურულ ცხოვრებაში. სამეგრელოს გარეთაც, მათ შორის ჰქონდათ, გაბმული სულიერი ურთიერთობის ქსელი ნათესაური კავშირის ნიადაგზე. ერთ ძაფს აფხაზეთის ჟუანასკნელი მთაერის სახლში მიყვავართ, რადგან მიხეილის ცოლი უფროსი ძმის, გიორგის, ქალი იყო.

გიორგის შესახებ დიმი. ყიფიანი თავის მოხსენებაში სწერს: „ეს კაცი შუა ხნისაა; მას საუცხოო, კეთილშობილი და კვიანი გარეგნობა აქვს; ქართულს ლაპარაკობს მკვერმეტყველურად და ძველებური დახვეწილი ზრდილობის პატრონია“ (საკმე № 42. ფ. 124). გიორგის ქართული იმდენად ნიშანდობლივია აქ მრავალგზის მოხსენებული ანტონისეული სკოლის თავისებურობათა თვალსაზრისით, რომ მეტი არ იქნება სანიმუშოდ მოვიყვანოთ გიორგის საკუთარი ხელით ნაწერი ერთი ბარათი, გენ. ბებუთოვისადმი მიმართული:

„თქმნო ბრწყინვალეზე, მოწყალეო ხელმწიფე, კნიაზო ვასილიოსების ძე! მდაბლად განგიცხადებ ჩემს უღრმეს პატივისცემას და ღმერთსა ესთხოვ, ჰგიებდეთ წარმატებით განსაკეთილებლად შემთხტვეათა შა [შინა] ერთგულთა თქმნთა.— უწყა სხტმბრთა მამობრივი მხარუნტლობა თქმნი კეთილ-ინებებს კითხვად ამქამად მდგომარეობისა ჩტმნისათვის. გახლავართ მშვიდობით, და მასთან ნამესტნიკისა ვითარ კეთილისა პირისა მოქცევამან დაგვაშთინა იმ აზრზედ, რომ იქმნება შემეცნებულმან თქმნდამი საქმემან ჩტმმან მიილოს ყურადღება, და თუ ვერა, მაშინ კდვე [ქულადვე] თქმნ შოგელისთ შექწედ.— აფხაზეთის მთაერის ქალაღდს ავასთან გაახლებთ.

დავშთები მარად ერთგული მოსამსახურე კნიაზ გიორგი ნიკოს ძე დადიანი. 12 ივლისი 1855 წელსა. მენგრელია“¹.

ბარათის „მალალი აღნაქესი ლექსთა“ და „შესაპამწერა“ (მართლწერა) თვალაჩინოდ აკუალებენ ავტორის „ანტონიანობას“. გიორგი თავის მამის კვალში დგას და, ჩანს, მისსავე სკოლაშია გამოწვრთნილი. სხვა ძმებიდან თანამედროვის მოწმობა მოგვეპოვება პეტრეს შესახებ. იგივე ბოროზდინი გვიამბობს:

„ჩემ მიერ დასახელებულ ბატონიშვილებს გარდა, სენაკის მახრაში, თხუთმეტრიოდე ვერსის დაშორებით სალხინოდან, სოფ. ნოლაში ცხოვრობდა კიდევ ერთი, ვგონებ ყველაზე საინტერესო წარმომად-

¹ საკმე № 42, ფ. 46.—გიორგის სხვა წერილებში ნახმარია ანტონის პუნქტუაციის თავისებური ნიშნებიც.

გენელი ამ გვარისა, თავ. პეტრე ნიკოლოზის ძე დადიანი (დიდი ნიკოს შილი), ერთი სამ მუშეკეტერთაცანი. მაღალი, მსუქანი, მსხვილი სახის ნაკვთებით. გრძელი შავი უღვაშებით, დაახლოებით ორმოცდაათი წლისა, პეტრე თავის კოსტუპით, სიარულით, მიხვრამოხვრით და საუბრით,—იყო არა მარტო წარმოსადგეგი, არამედ, იტყოდით, დახატულიაო. ის შესამჩნევი იქნებოდა ყველა სამეფო კარზე. მუდამ გარშემორტყმული თავისი ვასალების ქრელი ჯგუფით, რომელთაგანაც ერთს მიმინო ეჯდა ხელზე, სოლო შეორეს ბატონის საყვარელი მწევრები—მერცხალა და ფრიალა—დაჰყავდა, პეტრე სწორუპოვარი ხელოვნებით თამაშობდა „დიდიკაცის“ როლს. ლაპარაკობდა აუჩქარებლად, სასიამოვნო, ოდნავ გაგუდული, ბანით. დალაგებით, მძიმედ, აღმკული და მწიგნობრული სტილით და პრეტენზიას აცხადებდა როგორც ქართული ლიტერატურის, ისე საღვთო წერილის ღრმა ცოდნაზე... ყველას იზიდავდა მისი ლაბათიანი გარეგნობა“ (ხიოძვალი, 302).

სამწუხაროდ, ამ ოჯახის, ისე როგორც ქართული ოჯახების დიდი უმრავლესობის, შინაური არქივი დაღუპული უნდა იყოს, ჩვენებური დაუდევრობის წყალობით. ჩვენ ამიტომ მოკლებულნი ვართ საშუალებას უფრო ღრმად შეგვეხედნა მისს ინტიმურ წიაღში. ეს განსაკუთრებით საინტერესო იქნებოდა ქალების სახის წარმოსადგენად. თუ იმდროინდელი ქართველი ქალის საზოგადოებას თავისებებს გავითვალისწინებთ, უნდა ვიგულოთ რომ „დიდი“ ნიკოს ასულნი თუ არ წააცილებდნენ კულტუროსნობაში თავიანთ ძმებს, ყოველ შემთხვევაში არ ჩამოუვარდებოდნენ მათ. ნაკლები ცნობები ადასტურებენ ამ აზრს.

ერთი ამ ქალთაგანი, ეკატერინე, დედა იყო ცნობილი პოეტის მამია გურიელისა. მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ მოღვაწეთა პლუტარქი, იონა მეუნარგია, მამიას ბიოგრაფიაში მას ასე ასწერს: „მამიას დედაზე ეკატერინეზე (შინაურობაში ბათუს ეძახდნენ) მოკლედ არის ნათქვამი: „ისეთი ტკბილი ქალი იყო, რომ შაქარი ამოდიოდა პირიდანო“. ეკატერინე იყო დიდი ნიკო დადიანის—სამეგრელოს კანონმდებლის—ქალი და და შესანიშნავთა სამთა ძმათა: გიორგის, ბესარიონის და პეტრესი. ეკატერინეც მამასა და ძმებსაკვით კარგი მწიგნობარი ქალი იყო და ჩინებული მოლაპარაკე. როცა ქუთათურმა ქალებმა „ქართული ბიბლიოთეკის“ გამოცემა დაიწყეს, მამიას დედამ ამ ჟურნალის მოთავეს კატო ქონიას ასულს მადლობის წიგნი მისწერა ისეთის ენით, რომ მისი

პარათი დიდხანს დაქონდათ ხელი-ხელ წასაკითხავად, როგორც შე-
სანიშნავი წერილი¹...

ეკატერინეს და კესარია გათხოვილი იყო აფხაზეთში, აბუის
აბუ „შუა სოფლის“ (დღევანდელი ოჩამჩირის მაზრა) მულობელ
ალი-ბეგ (ნათლობაში--ალექსანდრე) შარვაშიძეზე, რომელიც ნათე-
სავი იყო მთავრის მიხეილისა². სელეზნევი, მისი შემსწრე, არწმუ-
ნებს თავის მკითხველს, რომ კესარიას სიკეთე ყოველ ქებას აღემა-
ტებოა. იგი გამკვირახია და გულკეთილი. მას კარგი ქართული
აღზრდა აქვს მიღებული და ქალიშვილობაში თავისი ნატივი ზრდი-
ლობითა და ზნეობით მრავალრიცხოვან თაყვანისმცემელთა გული
ჭკონდა მონადირებული; ეხლა თავისი ქვეშევრდომი აფხაზების სა-
ერთო სიყვარული აქვს მოხვეჭილიო (ქმრის სიკვდილის შემდგომ
კესარია პირადად განაგებდა აბუის ოლქს)³. ცნობათა სიმცირე კე-
სარიას შესახებ მით უფრო საგრძნობია, რომ იგი ზრდიდა, ჩვეუ-
ლების თანახმად, მთავრის შვილს, ჩენს პოეტს, გიორგი შარვაში-
ძეს (Бородин, 128 შენ.: საქმე № 42, ფ. 127). გიორგი მასთან,
ჩანს, უფრო შეჩვეული ყოფილა, ვიდრე საკუთარ დედასთან. ეს უკა-
ნასკნელი 1855 წ. ეუბნებოდა დ. ყიფიანს: „მინდა შვილი (გიორგი)
სასწავლებელში გაეგზავნო, მაგრამ ჯერ ყმაწვილია და თავის აღზ-
რდელს, კნენა კესარიას, ვერ ჰშორდება“-ო (საქმე № 42, ფ. 138).

დასასრულ, ზოგადი ხასიათისაა ცნობები გიორგის დედის, ალექ-
სანდრას, შესახებაც. გენ. ბებუთოვი აქებს მის კკუას, ზნეობრივ
თვისებებს და სილამაზეს. განუსაზღვრელია აფხაზების მისდამი სიყ-
ვარული, რომელიც მან განსაკუთრებით მას შემდეგ მოიპოვა, რაც
ბზიფის ოლქს (დღევანდ. გუდაუთის მაზრა) განაგებდა მთავრის იქ
არყოფნის დროსაო⁴. ერთ-ერთი სამხედრო ოპერაციის დროს ოსმა-
ლების წინააღმდეგ მან განსაკუთრებული თაოსნობა გამოიჩინა⁵. დი-
მიტრი ყიფიანი ალექსანდრას „შშვენიერს, კკვიანს, ლეთისმოსავსა
და მოყვარულ ადამიანს“ ეძახის, ხუთი შვილის დედაა და ქმარსაც
იგი მხურვალედ უყვარსო (საქმე № 42, ფ. 106 ა/ბ). სხვაგან იგი-

¹ ი. მუხნარგია, მამია გურიელი: თხზულებანი მ. გურიელისა, ქუთ.
1897, გვ. VII.

² ნ. დადიანი, დასახელ. თხზულება, გვ. 52.

³ Селевиев, დასახ. თხზ., II, 163--167.

⁴ Рапорт кн. Бсрутова кн. Долгорукову, от 1 июля 1855 г. АКАК. XI,
стр. 48.

⁵ საქმე № 37, ფფ. 9-11; შტრ. ალექსანდრას მხნეობა აფხაზეთიდან ვაკუა-
კის დროს, საქმე № 48, ფფ. 128 ბ--129.

ვე დ. ყ. წერს: „ალექსანდრა, როგორც ჩანს, ძალიან ახალგაზრდაა და მიუხედავად იმისა რომ ხუთი შვილი ჰყავს. ძალიან კარგად არის შენახული და შეიძლება ითქვას რომ მშვენიერია. ქართულს ლაპარაკობს თავის მამასავით ჩინებულად“ (იქვე, ფ. 127). დ. ყიფიანისათვის ალექსანდრას სხვათა შორის უთქვამს: „ჩემთვის მეტად სასიამოვნოა, რომ თქვენა გხედავთ, რადგან თქვენ ქართველი ხართ და მაშასადამე ჩუნი ქვეყნის შვილი“-ო (იქვე, ფ. 127 ბ). ცხადია, ალექსანდრაც იმავე თბისაგან ყოფილა შექმნილი რომელიც საერთო წყაროდან გადმოცემული ჰქონდათ მის პაპას მამას, მამილებს და ბიძებსაც¹.

დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ეს კულტურული სულ და შეგნება მხოლოდ ამ მრავალწევროვან სახლში იყო დასადგურებული. თუ იმდროინდელ სამეგრელოს ცხოვრებას ჩაუუყვირდებით, აღვილად შევამჩნევთ რომ ჩვენ განვითარების საერთო დონეს ვეფხებით ტიპიური წარმომადგენლების მეშვეობით. იმავე ბოროზდინს² მოეპოება საყურადღებო დახასიათება სამეგრელოს ძოწინავე წრეებისა აღებულ ხანაში: ეს ხალხი „თავისუფალ დროს ანდომებდა საღვთო წერილის, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“, ჩახრუხადისა და სხვა ძველ მოშაირეთა ლექსებისა და არისტოტელისა და პლატონის თარგმანების კითხვას. ქალები განსაკუთრებით კარგი მწიგნობრები იყვნენ და ამას გარდა აბრეშუმის, ოქრომკედისა და სხვა მსგავსი ხელსაქმის ათასნაირ ძნელ ოსტატობაში იყვნენ გაწვრთნილნი“²... ბოროზდინი კარგად იცნობდა ამ მხარეს: ჯერ ის სამეგრელოს მთავრის კანცელარიის მოხელე იყო და მთავრის შვილების აღმზრდელი, ხოლო სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმების შემდგომ კი სენაკის მაზრის პირველი უფროსი. და მისი ჩვენება ამ შეთხვევაში მით უფრო სანდოა რომ ავტორი, ერთი პირველთაგანი ძველი რეჟიმის რუსი-

¹ გ. დადიანის ვაჟს, კოწიას, ალექსანდრას ძმას, წილი უძვეეს ქართულ მწერლობაში: ჩვენთვის ცნობილია ორი მისი პოემა: „ყანაშაუბი“, „ივერია“, 1883 წ. № 3 და „სპარსეთის მეფე და ქართველი ტყვე“, ტფ. 1898. მწერლობას ვწვევთ მეოთხე თაობაც—კოწიას შვილები.

² Бороздина, гв. 31а; შტრ. შ. და დიანი, სილუეტი სიკო დადიანისა. ეურნ. „ქართული მწერლობა“, ტფ. 1927, № 6—7, გვ. 251—252 და სხვ.

გ. შარვაშიძე მოხუცებამი

ფიკატორ მოხელეთაგან, მოითხოვდა სამეგრელოს სკოლებსა და ეკლესიაში ქართული ენის მაგიერ რუსულის შემოღებას:... „მეგრელს სკირია მხოლოდ თავისი დიალექტი და რუსული ენა“-ო¹.

თუ სხვა იმდროინდელ მეგრულს ოჯახებს თვალს მოვაკლებთ, დავრწმუნდებით, რომ ბოროზდინის სიტყვები სინამდვილეს გამოჰხატავს. აი, სამთავრო სახლი. ის ერთგვარს კულტურულ ცენტრს წარმოადგენს. სამშობლო ისტორიის ცოდნა, მწიგნობრობა და წიგნის სიყვარული, შაიხმქმელობა, ზმა, მუნასიბი ანუ კაფია (ექსპრომტი)—საერთო მოვლენაა. ჩვენ დრომდე მოღწეულია ამ ოჯახის ერთერთი დედაქალის მზითვის წიგნი. ქალის პატრონი აცხადებს რომ სადედოფლოს შეუთვისებია არა მარტო საღვთო წერილი, არამედ ელინური სწავლაც; სამზითვო ნივთებს შორის ყველაზე ადრე დასახელებულია წიგნები, ჯერ საეკლესიო, მიუცილებელი მაშინდელი თვალსაზრისით, შემდეგ—გარეშე (საერო): ა) ქართლისცხოვრება სრული, ბ) ხრონოღრაფი, რომელ არს ბერძენთ ცხოვრება, გ) ლექსიკონი სრული (ალბათ სულხან-საბასი), დ) ქალილა, ე) ვეფხისტყაოსანი, ვ) სარკე თქმულთა (თეიმურაზ მეორის პოემა), ზ) სეილანიანი, ც) ვარდბულბულიანი, თ) შამი-ფარვანიანი, ი) გაბასება გაზაფხულისა და შემოდგომისა, კ) სამების დიდება, ლ) ანბანთქება, მ) მაჯამა, ნ) სიბრძნე სიცრუისა, ძ) ვისრამიანი, რ) ჩარ-დავრიშიანი, პ) შირიანი, ჟ) აშბაფი დიფნის ქალაქისა, რ) ყარამანიანი, ს) ღრამატიკა, ტ) რიტორიკა, ჯ) დიალექტიკა, ფ) კატილორია, ქ) პორფირი და სხვ.²

ცხადია, თუ რა ტრადიციები უნდა დაეტოვებინა ამ განათლებულ ქალს თავის მემკვიდრეებისათვის. უკანასკნელთა შორის ყურადღებას იქცევს დავით, მიხეილ შარვაშიძის თანამედროვე და ერთგვარი მეტოქეც. რუსი არქეოლოგის მურავიოვის სიტყვით, და-

¹ Бороздин, გვ. 318, ზენ.

² დოკუმენტი ვკუთვნის მეტრამეტე საუკუნის დასაჩრულს. სამწუხაროდ ქართული ტექსტი დაბეჭდილი არ არის და რუს. თარგმანიც არადაბეჭდავთვლილებულია: Н. Эрстоа-Шарвашидзе, Книга о предметах. Нины Георгиевны, М. 1916. შეიძლება ამ წიგნების რიცხვიდან იყოს ის ხელნაწერი (წ. კ. ფ. № 342, Такайшвиц, Олх., т. II, вып. II, 185—189), რომელიც თავისთავს „დედუფლის ნინოს ნამგზითეს“ უწოდებს. ე. თაყაიშვილი კთება, როცა ეს ნინო დავით დადიანის ცოლად მიანია, ნამდვილად ის დავითის ბებია იყო (გრიგოლის ცოლი).—შდრ. ასეთივე მინაწერი ერთს ოთხთავზე, Бакрадзе, Археолог. путешествие... 281.

ვითი განათლებული კაცია და საშობლოს სიძველეთა ღრმა მცოდნე¹. მისის შეკვეთით და. ნაწილობრივ, რედაქციით ითარგმნა ქართულად ისტორიის მამათმთავარი ჰეროდოტე და მილოტის მსოფლიო ისტორია². ცნობილი მ. ბროსე მის შესახებ ამბობს: დიდი მოყვარულია ქართული წიგნებისა და უერცელესი ბიბლიოთეკა შექმნაო³. ძველს ფონდთან ერთად ეს ბიბლიოთეკა წარმოადგენდა უმდიდრეს კოლექციას ქართული ხელთნაწერებისას და შემდეგ დავითის მემკვიდრეების მიერ გადაეცა ქ. შ. წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას⁴. წიგნთსაცავთან ერთად მას პატარა მუზეუმიც ჰქონია მოწყობილი⁵. 1839 წელს მას ისტორიკოსის თეიმურაზ ბატონიშვილისათვის მიუწოდებია მის მიერ შეკრებილი ოცდაათი მნიშვნელოვანი ძველქართული წარწერა, რომელნიც შემდეგნი ბროსემ გამოაქვეყნა⁶. მის ოჯახში ჩვეულებრივი იყო მსჯელობა ენათმეცნიერების, ლიტერატურის და არქეოლოგიის საკითხების შესახებ, და იქ წარმოდგენილ მოსაზრებათა მიღებას არ თაკილობდა ქართველთმცოდნეობის ისეთი ავტორიტეტიც, როგორც იყო მრავალგზის მოხსენებული აკადემიკოსი ბროსე⁷.

საინტერესო კულტურული ჰაბიტუსის პატრონია დავითის ძმა გრიგოლიც, ეგზომ ალტაკებით აწერილი იმავე მურავიოვის მიერ,

¹ Грузия и Армения, ч. III, 53—54, С. II. Б. 1848; ბროსეს ცნობით, დავითს განათლება პეტერბურგში მიუღია, შემდეგ სახლვარჯართაც ყოფილა. Voyage archéologique... VII rapp., 59. St.-P. 1849.

² უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავი, წ. კ. კ. №№ 309, 310, 311 და № 282—3. (იხ. დ. კარიკაშვილის კატალოგი). ამ დროს დავითი ოკი წლისა ყოფილა. № 282, 283, გვ. 1... დავითსავე შეკვეთით არის შესრულებული ათონური ქართული დაბადების ერთი ჰირი, იქვე, № 422.

³ Brosset, დასახ. თხზ. VII, 62.

⁴ მისი აღწერილობა იხ. Brosset, იქ. 62—66; „ივერია“, 1885 წ. № 12; Напареня, Сведения, т. I, вып. III, 238—245.

⁵ Brosset, იქვე, 60—62.

⁶ იქვე, 62.—დავითის ინტერესი ქართული სიძველეებისადმი ჩანს, სხვათა შორის, მისი ერთი ეჭროა წერალიდან ბროსესადმი, რომელშიაც უკანასკნელს უძღვნის მადლობას „უცხო და უცხო სასარგებლო ცნობების“ და „რამდენიმე ხელწერილობათა“ შეტყობინებისათვის, წ. კ. კ. № 2898.—დავითს ლექსებიც უწერია: ერთი ხელთნაწერით (წ. კ. ფ. № 3723) ჩვენ მის რამდენსამე ლექსს ვიცნობთ: „საზანდრული“ (გვ. 151), „იამბიკო“ (151—152), „წყობილი“ (152), „მრჩობლელი ორშიდუელი“ (? 152), შდრ. ე. თაყაიშვილი, Опис. т. II, вып. II, 325.

⁷ Brosset, დას. თხზ. გვ. 67, 20 და სხვ. იხ., სხვათა შორის, დავითის ახსნა სულხან-საბას ერთი თავსამტრევეი ამოკანისა (შელას, მეტურ, მარასან, 57-ე იგავი გ. ლეონიძის გამოცემით), იქვე, 67—68.

რომლისთვისაც იგი მეგზური და ინტერპრეტატორი იყო ქართულ სიძველეების შესწავლისას¹:... „მთებში დაბადებულმა, მან სიყმაწვილე გაატარა ჩვენს ჩრდილოეთის დედაქალაქში“... ჩემთვის სასიამოვნო და თან სასარგებლო იყო მასთან ყოფნა; დაბადებით მთიელი, ცხენოსანი და პოეტი. ფიცხელის, მაგრამ საერო განათლებით შერბილებულის, ბუნების კაცი, ის წარმოადგენდა ამ ორ სრულიად საწინააღმდეგო დასაბამთა უჩვეულო შეერთებას. მისი კეთილშობილი სული ეთვისებოდა ყოველსავე ამაღლებულს და სამშობლოსადმი სიყვარულით იწოდა; სამხრეთული თანტაზია კაშკაშა ფერებით ჰმოსავდა ყველა საგანს, და მრავალი ძველი გარდმოცემა, თავის წინაპართა ბრძოლებისა და მათ მიერ შექმნილ სავანეთა შესახებ, ირეოდა მის გონებაში; ძარღვებში დღულა დადიანების სისხლი, და ჯერ კიდევ ყრმამ, როცა თავის ქვეყნის ჩვეულების თანახმად მთებში იყო გასაზრდელად გაბარებული, შეიოვისა მშობელი ქვეყნის სამხედრო სიმღერები და თვითონაც ბევრი კეთილხმოვანი ლექსი შეთხზა... მას შეეძლო ძველი საეკლესიო დამწერლობის გარჩევა, რომელიც პეერისთვის წარმოადგენს საიდუმლოებას და ცალიერებულ ნანგრევებში... ის იყო აგრეთვე ჩემი შუამავალი ყოველგვარ საუბარში, რადგანაც იცოდა ქართული და მეგრული“...² ერთს რუსისა პოეტთან ერთად ის ჰექსამეტრებით სთარგმნის რუსულად „ვეფხისტყაოსანს“³. ქართულ მწერლობაში გრიგოლი, როგორც პოეტი, ცნობილია „კოლხიდელი“-ს ფსევდონიმით. ნიკო დადიანის ზმაკიდურებში მისადმი მიძღვნილია შემდეგი აკროსტიხი:

¹ იგი უკითხავს და უთარგმნის მურავიოვს, მაგ. უფლისციხისა (Грузия и Армения, III, 97—98) და ატენის (იქვე. 106) ძველქართულს კედლის წარწერებს. უთარგმნის აგრეთვე დავით აღმაშენებლის ანდერძს (200 შემდ.) და სხვ.

² გროსეც ამბობს, რომ დავითის ძმებმა, გრიგოლმა და კონსტანტინემ, მშვენიერი აღზრდა-განათლება მიიღეს პეტერბურგში, დას. თხზ., 20.

³ Грузия и Армения, III, 76—78; იხ. აგრეთვე 247, 251, 262, 263, 276. ავტორს გრიგოლის სახელი მოხსენებული არა აქვს, ამბობს მხოლოდ, რომ ეს დადიანი ძმა არის დავითის, რომელსაც გრიგოლს გარდა კიდევ ჰყავდა უკრაინისა და კონსტანტინე. მაგრამ მთელი აღწერილობა ზოგიერთ ფაქტურ ცნობებთან ერთად აქ სწორედ გრიგოლს გვაგულისხმებინებს.

⁴ იქვე, 235.—მურავიოვს დაბეჭდილი აქვს ვრცელი ნაწყვეტები ამ თარგმანიდან, იქვე 216—234. ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. ჩვენი წერილი გაზ. „ლიტერატურულ გაზეთში“, 1935 წ., იანვრის 30.

ქარგი მკოდნეა ძველისა სამწიგნობროსა ენისა,
 „ონიქსის“ დ ცმით მოლექსე, შემზიარები სმენისა,
 ლექს-შემფერადი „შეძერწით“ „იამბიკურად“ მშვეენისა¹,
 „ზუნდის ხმის“ მგალობელია, „კოლოს“ მგმობელი „წყენისა“;
 „იაკინთ ასხმით“ მთხზველია, მბრძოლი „ქართულის ხდენისა“.
 დიდ „ავქსონთ“ ჰბაძავს „ალნაქესით“, მორიდი „გარდაცდენისა“
 „მეფრატად“ თხრობის მომწონე-„ნილოსად“ სიტყვის დენისა,
 „ლიქნით“ ქებისა უკადრი,—შადიდებელი „ზენისა“².

სხვათა შორის, მამია გურიელს, რომლის დეკლამაცია ვანთქმული-
 იყო მთელ საქართველოში, ლექსების კითხვა გრიგოლისაგან უსწავ-
 ლია, მაგრამ პროზის კითხვაში მაინც მასწავლებელი სჯობდა შე-
 გირდსაო, ამტკიცებს ი. მუუნარგია³. აქ დეკლამაციის განსაკუთრე-
 ბული, ძველებური, ქართული მანერა იგულისხმება.

დავითის წრეში საყურადღებო ფიგურას წარმოადგენს იოანე-
 გეგეკორი, პოეტი და მწიგნობარი. ავტორი ისტორიული პოემისა
 რუხის ბრძოლის შესახებ⁴, იმ გმირული ბრძოლის შესახებ, ბესიკმატ-
 რომ შეაქო თავის დროზე. უეჭველია, საკუთარი ხმა ჰქონდა მონი-
 კებული ამ ადამიანს, იქნებ უსამართლოდ ჩაძირულს „ციღრმესა შინა
 დავიწყებისასა“⁵. მას არა მარტო ჩინებულად სცოდნია და მწვავედ

¹ გრიგოლის იამბიკოს ნიმუში იხ. „ციცკარი“ 1860 წ., ფებერვ. გვ. 103 შემდ.
 თუმცა თვით გრიგოლი ამ ლექსს ვინმე „სირაძეს, ძვალთა იმერთა მეჩანგურეს“
 მიაწერს, მაგრამ ბაქარ ქართლელის შენიშვნიდან ჩანს რომ იგი ნამდვილად „ამ
 ჩემს სასიკადულო კოლხიდელს“ ეკუთვნის (ibid. გვ. 155; პაგინაცია არეულია).

² შენიშვნაში განმარტებულია: კოლხიდელი—ფსევდონიმი გრიგოლ ლევანის-
 ძის დადიანისა.

³ თხზულებანი მ. გურიელისა, გვ. XI.VIII, ქუთ. 1897.

⁴ წ. კ. ფ. ხელთნაწ. № 3723; თაყაიშვილი, Опис., т. II, № II, 319. გამო-
 ცემულია დ. ჩუბინაშვილისა (მის ქრისტომატიკაში) და ხ. კიკინაძის მიერ (ტფ.
 1895 წ.).—ეს პოემა ავტორს დაუწერია სულ ახალგაზრდას, „მეოცესა წელსა
 თჳისა ცხოვრებისასა, ჩუღვ-სა (1836) წელსა, მარტის იმ, სამეგრელოსა შინა, სა-
 მთაეროსა სასახლესა ზუგდიდს“ (№ 3723, გვ. 19; თაყაიშვ., ib. 319) და უძღვნი-
 დავითისათვის, როგორც ეს ჩანს შემდეგი იამბიკოდან:

რათა მიიღოს ნაყოფმან ედემს რჯულმან,
 მშვიდმან ტარიგმან. იგჳირდიე სიმართლე ცმულმან,
 ბემკვიდრემ დავით, კოლხიდის მთაერის წულმან,
 მეგრულთ ციცკარმან, ჩრდილოს ვარსკჳელავით მკულმან,
 რა ეს იშრომა მონამან ზემოთქმულმან (მიძღვნაა, № 3723, გვ. 19).

⁵ მისი პოეტური სტილისათვის დამახასიათებელია ბრძოლის აღწერილობა
 პოემაში (კიკ., 14—15), ან პოემისათვის წინასიტყვაობიდან ეს ადგილი (№ 3723, გვ. 21):

ჰყვარებია ქართული ენა და მწერლობა, - იგი თართო ლიტერატურულ განზრახვებსაც სიარებულა: ერთი მისი ლექსიდან ჩანს, რომ მას ურთიერთობა ჰქონია ცნობილს პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან რუსთველის რუსულად თარგმნის გამო, - იმ „საკვირველის“ რუსთველისა. რომელიც გეგეკორს პოეტის იდეალად ეხატებოდა (... „რუსთველები უნდა მწერალი, ვინათგან მხოლოდ მას ეპყრა კალამი სულის მბერალი“...), და თარგმნის საქმის თაოსანიც თითქოს თვით ის უნდა ყოფილიყო!

ყველა ეს პირი, როგორც აქ მოტანილი ნაწყვეტებიდანაც ჩანს, ამავე ანტონისეულ სკოლას ეკუთვნის.

... თუმც ვიცოდი ბრძოლის წერის სხვა ხაზდა გამოცდილება,
კალმის ჰეჰითა მელნისა მჩქეფარე სისხლად ცუჟილება,
ლეღვა ლექსებთა ცხოველთა, ცეცხლის ვარსკულაფთა ვლილება...
მაგრამ თქვენც იცით, მოყუანსო, გრძნობა კაბუთა მცხარეა,
აღატყდა ჩემშიდ ვით ცეცხლი რა ესმა გასაზარა,
მისცა ხელს ძალად კალამი, უთხრა მევრულად: „ქარია!“ (ე. ი. წერე) -

სხვათა შორის, ბროსე ამბობს რომ გეგეკორს მიეწერება ორი მეტად საყურადღებო პოემა რუხის ბრძოლის შესახებ, რომლებიც, ყოველ შემთხვევაში, გადაკეთებულია უფრო განათლებული ანონიმის მიერო, იხ. c. VIII rapp., 88. არ ჩანს რაზეა ეს ცნობა დამყარებული. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ: ჩვენ არ გვაქვს საშუალება ვანეზილოთ აქ ის მოსახრება რომ „იონე გეგეკორი“ მხოლოდ ფსედონიშია იმავე გრიგოლ დადიანისა. უნდა შევნიშნოთ მხოლოდ რომ დასახელებული მოსახრების მიღებისას გაუგებარი დარჩებოდა ბროსეს ცნობა, ამავე შენიშვნაში მოტანილი, და საერთოდ ის გარემოება რომ ბროსემ არათფერი იცის ამ ლიტერატურული ფაქტის შესახებ. ბროსე კი კარგად იცნობდა დავითსა და გრიგოლს, მათსა და თავის საკუთარ მეტრსა და ბუდმივ კორესპონდენტს თეიმურაზ ბატონიშვილს და პირადად ყოფილა დავითის ოჯახში. სწორედ აქ, ზუგდიდში, მიიღო ბროსემ თავისი ცნობები გეგეკორის პოემის შესახებ. გეგეკორ-დადიანის იგივეობის სასარგებლოდ კი ერთგვარი საბუთია აქვე ქვემოთ მოტანილი ცნობა გეგეკორის ურთიერთობის შესახებ ალ. ჭავჭავაძესთან ვეფხისტყაოსნის რუსულად თარგმნის საქმის გამო: არავითარი კვალი გეგეკორის (თუ მისი მონაწილეობით შესრულებული) თარგმანისაგან არ დარჩენილა, გრიგოლ დადიანისეული კი გამოკვეყნებულია. ბუნებრივია ამიტომ ვიფიქროთ რომ ორსავე შემთხვევაში ერთსადაიმევე თარგმანს ეხება საქმე. დაწვრილებით : მ საკითხებს მხოლოდ სპეციალური კვლევა თუ მოჭყენს შექს.

ლექსის სათაურში, სადაც ეს ცნობა მოიპოება, ახრი ბუნდოვნად არის გამოთქმული: „გეგეკორისაგან მიწერილი ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, ოდეს სთხოვა მან შეწვენა ვეფხისტყაოსნის თარგმანში“ (№ 3723, გვ. 52; თაყაიძე., დასახ. თხზ., 319). თუ შეწვენის მთხოვნელი ჭავჭავაძეა, ეს კიდევ უფრო ზრდის გეგეკორის ავტორიტეტს. ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ფიქრობს, რომ ინიციატივა ეკუთვნის გეგეკორს და საქმე შეეხება პოემის განმარტებას (კომენტარს). ყოველ შემთხვევაში, ლექსიდან ცხადია რომ განზრახული იყო პოემის თარგმნა რუსულად (არათა

შემდეგ მოდის თაობა, რომელსაც გ. შარვაშიძის ტოლები შეადგენენ. მათ უკვე სისტემატური რუსული განათლება აქვთ მიღებული, მაგრამ დაბადებით საუკუნის პირველ ნახევარს მიეკუთვნებიან და თავის პირველალხრდის ხასიათის გამო იდეოლოგიურად ზემოთაღნიშნულ ფენას უკავშირდებიან. მაგალითად, ნიკო, დავითის შვილი. ის, თუმცა არაოფიციალურად, იყო ნამდვილი წარმომადგენელი თავის ხალხისა. იგი ბევრს კითხულობდა, გულდასმით უკვირდებოდა თავის სამშობლოს და დიდი ცოდნის პატრონიც იყო მის შესახებ. თუ სათანადო შემთხვევა ხელთ ეძლეოდა, მან იცოდა სამშობლო ქვეყნის ინტერესების დაცვა¹. ზრუნვა ქართულ კულტურულ დაწესებულებათა შესახებ ახასიათებდა მას: მან შესწირა მაშისეული ძვირფასი, ზემოთმოხსენებული, წიგნთსაცავი წერაკითხვის საზოგადოებას და შემდეგ შიშ მას უურადლებას არ აკლებს². მისმა ჩარევამ შეაჩერა სასულიერო მთავრობის რუსიფიკატორული განზრახვა. სამეგრელოს

რუსთ მისგან გემო მიეცა“). მოგვაქვს აქ ეს საინტერესო ლექსი, ჩუენის მცირეოდენი კორექტურით (ტექსტი ხელთნაწერში დამახინჯებულია, № 3723. ვვ. 52—53):

ხულოვნებთა ნახელოვნევი ოქროსა როგო ამისგან მომეცა:
 ვარსკვლავ-ფუტკართა ნათლისა მდენთა შოთას ყვაილთა სურნელი ეცა.
 სულს, გულს ზეცისა გოლისა წვეთი დამატებობელი ჰსწყურის, დავეცა,
 ეწყოთ გრილით ფრენა ჩემდამო რათა რუსთ მისგან გემო მიეცა.
 სადაფის ლარნაკს შინა მდებარე ბრწყინვალედ თვალნი სხვადასხვა გვარნი.
 მანათობლანი, შუქის მფრკვეველნი ანუ მთიებნი ციან მის მყარნი.
 გამოხატულნი, გამოსახულნი სიამოვნისა ჩემისა დარნი.
 მეტყოდენ: „ალსდეგ და დაუტევე კაბუკობისა თავისა ქარნი,
 გვაჩვენე შენის მამა-დედისა, ძმისა, მეგობრის საუნჯის თვალნი:
 რუსთაველისა საყვირკელისა ცხოველობისა უკუდავნი წყალნი!
 კაცი და ქალნი, სულნი და ძალნი, ტარიელისა ეშხისა აღნი!“
 მესმა, და აჰა! განისხნა ბჰენი საუნჯის მისა განსაკვირველნი:
 რიყე ძვირფასთა ქვათა გათლილთა, საუკუნენი რომელთ ჰყვა მცველნი;
 მტილი შოთასი, ხენი ოქროსნი, მარგალიტ სხმული ედემის ველი,
 სანატრელისა, ივრთა შხისა, მეფე თამარის შესაქცველი!

შოთას მიერ შთაგონებულ ლიტერატურულ დოკუმენტთა შორის ეს ლექსი უკანასკნელ ადგილს არ დაიჭერს.—იმევე ხელთნაწერიდან ცნობილია გეგეკორის კიდევ რამდენიმე ლექსი: „ნატრეა“, „დაფიქრდა“, „ტულოვეზედა“ (გვ. 85; თაყ. ორ. ს. გვ. 322—323).

¹ Г. М. Гуманов, Характеристики и воспоминания, т. II, 147. Тифл., 1905.

² მაგ., ლონისძიებანი იმავე საზოგადოების ბიბლიოთეკისათვის საკირო წიგნებისა და შენობის შექენის შესახებ, იხ. „წერილი ეპისკოპოს მანაზლისადმი“, „ივერია“, 1904 წ., № 241.

სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენის განდევნისა და მის მაგიერ თვალთმაქცურად მეგრულის შემოღებისათვის¹. საინტერესოა მისი აზრი ქართულ-მეგრულის დამოკიდებულების შესახებ:

„...მე წავიკითხე ის სტატიები, რომელნიც ამტკიცებენ რომ მეგრული ენის შუა და ქართველთ ენის შუა სიმზგავსეც არ არიანო. ჩემი ამბავი ხომ იცი: მე ვერაფერი გამაკვირებს!.. მე ოღონდ ამას ვიტყვი რომ ის გარეშე ქვეყნის ფილოლოგები, რომელნიც სწერენ მეგრულს და ქართულს ენებზედ, არიან სრულიად დაბნეულნი. ჯერე ჩვენი ენა ისწავლონ და პერმედ სწერონ. ნამეტანი სწავლა ზოგიერთებს მთლად დააბნევს!.. ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩვენს ხალხს აქვს საკუთარი აზრი და რწმუნება, რომელიც დაგვიტოვა ჩვენმა საკუთარმა ისტორიამ და ახლა ვერა კაცი ვერ დაგვაჯერებს იმას, რაც ნამდვილი არ არის ჩვენთვის და რაც ავნებს ჩვენს წინ წაწევას. ხალხს მაშინ გაიცინობს კაცი, როდესაც იმ ხალხში ცხოვრობს ან იმ ხალხის ენას ლაპარაკობს. ამას გარდა ხალხის ისტორია და სურვილი უნდა შეიტყოს კაცმა და შემდეგ ილაპარაკოს. მე მენგრელიას, იმერეთს და გურიას უყურებ, როგორც საქართველოს პროვინციებს. ჩვენ შუა განსხვავება არ არის ან არც უნდა იყოს; ეს არის ჩემი აზრი და ამ აზრით მოვკვდები. ეს-ღა გვაკლია ახლა, რომ ვინმე ჩინეთელმა ფილოლოგმა დასწეროს ჩვენს ძველ ენაზედ ან გვასწავლოს ქართული. ეგების ამასაც მოვესწროთ“...².

დადიანთა გვარადან ყველაზე შესანიშნავი კაცი მეცხრამეტე საუკუნეში შეიძლება იყოს მესამე ნიკო, ნიკო „ფილოსოფოსი“ ცნობილი მწერალი. მისი პიროვნება ეხლა საკმაოდ გაშუქებულია³. ქართული ენის ცოდნაში თანამედროვეთაგან მას იშვიათად თუ ვინმე შეედრება. მისი „ზმავიდურები“ არის შეუდარებლად ჰკვიანი და მოსწრებული ისტორია ქართული საზოგადოებრიობისა წარსულ საუკუნეში. აღსანიშნავია ისიც რომ ნ. დადიანმა პირველმა სცადა საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიური განზოგადება.

ამავე თაობას ეკუთვნიან პოეტები გ. ქალაღიფელი (ქოჩაკიძე). ავტორი საყოველთაოდ გავრცელებულის ლექსებისა („მახსოვს პირველად“, „... ფაცხა“ და სხვ.), ძიმისტარაშვილი (კორტოხა) და სხვები, რომლებზედაც ეხლა ველარ შეეჩერდებით.

¹ Туманов, დასახ. თხ., 143—145.

² „ივერია“, 1904 წ. № 241.

³ შ. დადიანი, დასახ. წერილი, „ქართული მწერლობა“, 1927, № 6—7.

ავტორი სხვათა შორის შენიშნავს რომ ნ. დადიანი „პირველ ჯანებში სწერის ძველის ორთოგრაფიით, მაგ. უნს ბრჯგუით ხმარობს“... (იხ. 303).

ამ იდეურ სამყაროს ნიადაგში მიდის სანასეეროდ გ. შარვაში-ის არსების სასიცოცხლო ფესვები. მისი ჰაერის სუნთქვამ გაუმაგრა მას ფილტვები. აქ გასკვნილი პირადი თუ საზოგადოებრივი სასიათის დამოკიდებულებანი ჰქმნიან მისთვის იმ ზნეობრივ გარემოს, რომელიც თვით ძლიერი სულისთვისაც მიუცილებელია გამოსაწრთობად და საბოლოოდ ჩამოყალიბებისათვის. ეს ურთიერთობა, სხვათა შორის, ლიტერატურულადაც არის აღბეჭდილი. ი. მეუნარგვას ცნობით: მამია გურიელის ყველაზე ახლოს შეთვისებული ნათესავი იყო გიორგი¹. მართლაც, მამიას ლექსების პატარა კრებულში ოთხი მიმართულია გიორგისადმი, ილიადას თარგმანი—გიორგის დის ბაბოსადმი. თვით გიორგი თავის პოემას „გვადანის ციხეს“ უძღვნის მამიას ძმას ტელემაქს, გიორგის სახელთან არის მიძღვნილ დაკავშირებული მისი ბიძის. კოწია დადიანის პოემა „ყანაშაუბები“ და სხვ.

ყურადღებას იზიდავს კიდევ ერთი მომენტი. შესამჩნევია (თავის ადგილას მოტანილი ციტატებიდანაც) რომ გ. შარვაშიძე „საქართველო“-ს აღსანიშნავად ჰჩეობს ტერმინს: „ივერია“, სოლო „ქართველი“-ს მაგიერ ხშირად ჰხმარობს „ივერ“-ს. ესეც საკმაოდ ძველი და საინტერესო ტრადიციის ანარეკლია. ქართული ფეოდალიზმის საერთო დეკადანსმა, — როდესაც დაქსაქსული ეროვნული ორგანიზმი მრავალს ადგილობრივს პოლიტიკურ ნაქუქში მოემწყედა, რომელნიც ჩვეულებრივად გათიშულნი იყვნენ თავის შინაურსა და საგარეო სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში, სხვათა შორის ის შედეგიც მოიტანა რომ ძველმა ტერმინებმა, რომელნიც ზოგადი მნიშვნელობის პოლიტიკური და ეროვნულ-კულტურული ცნებების გამომსახველნი იყვნენ, ერთგვარი დაქვეითება განიცადეს. ასე მოუვიდათ კერძოდ ტერმინებს: „ქართველი“ და „საქართველო“. ამ სიტყვებს თავისი ძველი შინაარსი საბოლოოდ არასოდეს არ დაუკარგავეთ. ზოგჯერ მათს მეტად ფართო აზრით ხმარებასაც კი ეხვდებით (ამ ხანაში). იგივე სულხან-საბა, როქელჰაც აფხაზისგან ქართულის ცოდნა გაიკვირვა, მიუხედავად ამისა აფხაზებსაც ქართველებად სთვლის: საბა

¹ იოს. გრიშაშვილის ცნობით, ცარიზმის ჩინოსნობის მძიებელ ქართველებთან ბრძოლის მიზნით, გ. შარვაშიძემ ერთხელ მ. გურიელს წინადადება მისცა: დაეაარსოთ ხელის არჩამორთმევისა და სალაშის არმიცემის საზოგადოება; ვინც ორკოფი იქნეს. ხელი არ ჩამოვართვათ და სალაშიც არ მივსცეთო მამიამ უპასუხა: ჩემო გიორგი, მაშინ მე და შენ დავრჩებით, დავიკრიფოთ გულზე ხელი და ვიართოთ (იხ. საქ. საისტ.-საეთნ. საზ. ჩვ. კრ. ოქმი № 272).

წერს რომ კუნძულ მალთაზე ოსმალთა ტყვეობიდან განთავისუფლებულთა შორის „ქართველნიც ვნახე, ზოგი აფხაზი, ზოგი იმერელი, გურიელი, მეგრელი, რომ თათრისათვის წაერთმიათ. ენა ისევ კარგა იცოდნენ“-ო¹. ანტონ პირველი კი „ქართველი“-ს ცნების ქვეშ ყველა კავკასიელ ტომს ჰგულისხმობს:

„ვახუშტის უქებ ლეოლრაფის ცნობასა,
ისტორიათ თქმას, ვრცელ ბრძნად გარდამოცემას.
ამან დაწყებით ქართულთა ისტორია,
კახთ, მესხთ. აფხაზთა, მეგრელთა, სტან
კავკასთა,
აღწერა, დაჰშურა, შეეწიო ქართულთა“².

ტერმინის ასეთი გაგება, — რეალური ისტორიული მდგომარეობის წაყოფი, — მისაწვდომი იყო მშობლიური წარსულის კარგად მცოდნე პირებისათვის. მაგრამ ჩვეულებრივ სიტყვახმარებაში იგი თანდათან შეიზღუდა იმ მხრით რომ პოლიტიკურმა მომენტმა სძლია ეროვნულ-კულტურულს და განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ქართლი, საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ცენტრი ისტორიულად. ცალკე სახელმწიფოებრივ ერთეულად ჩამოყალიბდა, „ქართველმუპირატესად ამ პროვინციის მცხოვრების სახელწოდების მნიშვნელობა მიიღო. თქმულებით. — ქართლის მეფემ სვიმონმა ერთი უდიერობისათვის დასაჯა კახელები (1680 წ.) და ბრძოლაში შეპყრობილნი კახეთის წარჩინებულნი მცხეთაში დააფიცა: „ღმერთმან ნურას ეამს მისცეს ძღვევა კახთა ქართველთა ზედა“-ო³. მოწინავე და განათლებული ქართველებიც იძულებული არიან ამ ტერმინოლოგიას დაემორჩილონ. ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი, უკვე იანესი კაცი თავის თანამედროვეთა შორის და გულმხურვალე პატრიოტი, „ქართველ“-ს „კახ“-ს უპირისპირებს⁴. ასევე — დავით გურამიშვილი („კახელების აღმა ხნული ქართველებმა დაღმა ფარცხეს“) და სხვები.

¹ საბას მოგზაურობა ევროპაში, ibid.

² „წყობილსიტყვაობა“, ტფ. 1853 წ., ბ. 811.

³ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, II (კიკ. გამ.), გვ. 45.

⁴ „გაუსივა მეფემ ერეკლემ ცხრა ათასი კაცი ქართველთა და კახთა“... გვ. 144; „შემოიყარეს ჯარი ქართლისა და კახეთისა, პირიქით და პირაქეთი ოსისა. თუშ-ფშავნი, მოხვე-ხვესურნი და ყოველი მთის ჯარები, რომელნი მონებდენ ქართველ ბატონს ანუ კახ ბატონს“... გვ. 190; „მას დღეს შვიდი ქართველმა ბატონმა მოჰკლა ისრით ღორი და ხუთი კახმა ბატონმა... ამისთანა ნადირობა და შექცევა არას ქართველის ბატონის დროს არა ყოფილიყო“. გვ. 126, და მრავ. სხვ. პ. ორბელიანი, კიკ. გამოც.

„ქართველ“-თან ერთად სათანადოდ ვიწროვდება „საქართველო“-ს მნიშვნელობაც. პაპუნა მაგ., ჯაეახეთს საქართველოს ვარეთ ჰგულისხმობდა: „საცა მთებში ან ჯაეახეთის ქვეყნებში საქართველოს ქვეყნების საქონელი სადმე იყო, იპოვეს და სულ წამოიღეს“ მტრებმაო (გვ. 195). მნიშვნელოვან სახელმწიფო დოკუმენტებშიც „საქართველო“ „კახეთი“-ს გვერდით შეიძლება შეგვხვდეს: „საქართველოსა და კახეთისა ერთა“, „საქართველოსა და კახეთის სამეფოებზე“¹... როგორც ვამბობდით, ეს ტერმინოლოგიური ცვლილებები პოლიტიკური მიზეზებით იყო გამოწვეული და არა ეროვნულ-კულტურული მთლიანობის შეგნების დარღვევით: უკანასკნელი თუმც განვითარებაში მყოფ, მაგრამ მუდმივ მოცემულ სინამდვილედ გვევლინება შესაფერ სიტყვიერ სამოსელში. ჯერ ერთი, „ქართველი“ შეიძლება ხმარებულ იქნას პარალელურად, როგორც პროვინციული. ისე ზოგადი, მნიშვნელობით. ისტორიკოსი ვახუშტი რომელიც სპეციალურად ასახულებს ქართველ ტომთა ერთობას, წერს: „...უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა ანუ იმერსა [იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს ყველა ტომი], მესხსა, ჰერ-კახსა: „რა რჯული [ე. ი. რა ეროვნებისა] ხარ?“ წამს შოგივებს: „ქართველი!“ მეორედ, არს ამათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი იგივე ფარნაოზ პირველისა მეფისაგან ქმნული; და ჰკითხო მათ წინთქმულთა კაცთა: „რა ენა და წიგნი უწყი?“ მოგივებს მყის: „ქართული!“ რამეთუ არა იტყვის არცა რჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა, ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა“²... ანალოგიურად, ოღონდ ფორმალური განსხვავებით, ასახულია ენაში ტერიტორიული ცნებებიც. მართალია, ყველაზე ადრე ქართლია ძველი საქართველოს მემკვიდრე და ამიტომ უპირატესად მას უნდა ეწოდოს „საქართველო“, მაგრამ სხვა თემებსაც სომ უძვეეს წილი ამ მემკვიდრეობაში! მაშასადამე მართო ქართლი კი არ არის საქართველო, სხვა კუთხეებიდანაც თვითელი საქართველოა. ასეთი „მრავლობის“ შეგნებიდან იბადება უჩვეულო ფორმა: „საქართველონი“ ანუ „საქართველოები“: „როდესაც საქართველონი იყო ხელქმეფის ერთისა“, ამბობს რუსთაველის ეპოქის შესახებ თეიმურაზ მეორე³; „...რაც საქართველო-

¹ „განწესებანი საქართველოს მეფის იოაკლისნი ძეთა თვისთადმი სამეფოსათვის საქართველოსა“, საქართველოს სიძველენი, I, 1, გვ. 202, 218.

² ვახუშტი, დასახ. თხზ., გვ. 3-4.

³ „რუსთველთან გაბაასება თეიმურაზ მეორისა“, ქართ. სიტყვაკანბული მწერლობის ანთოლოგია, ტფ. 1928. II, 178.

ბის უწინდელნი და ახლანდელნი გარეშობანი მოქედებენ... „სწერდ
 ერეკლე მეორე გრ. ნ. პანინს 1773 წ.“; „ყოველთა საქართველოთ-
 მეპატრონეთა“ (იხ. გვ. 93); „საქართველოების დიდნი და მცირენი“¹,
 „როგორც საქართველოებში რიგი არის“² და სხვ. უკვე ზემოთ (გვ. 39)
 ლევან დადიანის წოდებულებაში ჩვენ შეგვხვდა მსგავსი ფორმა,
 თუმცა იქ უმართებულო შეთანხმება ექვს ჰბადებს. ამ ფორმის
 შერწყმამ ძველ ქართულ შეხედულებასთან რომ საქართველო შვიდი
 ძირითადი თემისაგან შესდგება, მოგვცა „შვიდი საქართველო“-ს ვა-
 რიან ზი: „ყოველთა შვიდთავე საქართველოთა“ მეპატრონენიო. ვკით-
 ხულობთ 1722 წლის ერთ საბუთში³. განხილული სიტყვა-ხმარების
 კარიკატურულ განვითარებად გვეჩვენება ის ფაქტი რომ მოზლო-
 კელმა ქართველებმა (გადასახლებულნი არიან საქართველოდან მე-18
 ს-ში) „საქართველო“ „ქართველი“-ს მნიშვნელობამდე დაიყვანეს:
 „ბევრი საქართველო [=ქართველი!] დაიხოცა“-ო, გაუგონია ექ
 დამცირებელს“⁴.

ამ არეუდარევის ნიადაგზე და გაუგებრობის თავიდან აცილების-
 თვის, ჩნდება მოთხოვნილება ისეთი ნეიტრალური ტერმინისა, რო-
 მელიც მოკლებული იქნებოდა არასასურველს, იმდროინდელ თეო-
 დალურ პირობებში, პოლიტიკურ ელფერს და იმავე დროს გამოს-
 თქვამდა ეროვნულ-კულტურული ერთობის ფაქტს. არჩევანი ჰხვდა
 „ივერია“-ს, იმ სასელწოდებას, რომლითაც ძველი ქართლის სამეფო
 ცნობილი იყო მეზობლებში. საინტერესოა ამ ტერმინის ამოტივტი-
 ვების ამბავი და მისი სიტყოვლე სხვა ძველს ანალოგიურ ტერმი-
 ნებთან (მაგ., კოლხეთი, გიორგია და სხვ.) შედარებით, მაგრამ აქ
 ამაზე სიტყვას ვეღარ ჩამოვაგდებთ... უკვე ვახუშტი ჰხმარობს „ივე-
 რია“-ს უწყებული მნიშვნელობით: „იყო ყო ვ ე ლ ი ი ვ ე რ ი ა ქარ-
 ლის მეფისა ქვეშე პყრობასა“⁵. განსაკუთრებით ნათელი კი მისი აზრი
 და დანიშნულება იმ ღრმადსაყურადღებო იურიდიკული ძეგლის
 საშუალებით ხდება, რომელშიც პირველად დიდი ხნის შემდეგ კა-
 ტეგორიულად და მკაფიოდ გამოხატულ იქმნა ეროვნული ძალების
 გაერთიანებისადმი მისწრაფება და ქართველობის მილიანობის შეგ-

¹ Шагарский. Грамоты... т. II, вып. I, стр. 92—93.

² „განწესებანი“... საქ. სიძველენი, I, 1, გვ. 210.

³ იქვე, 217; იხ. აგრეთვე გვ. 216, 219.

⁴ დავით მეფის გუჯარი 1722 წ., ღვთაებისადმი მიცემული, კა. ვაძოც. 23. 17.

⁵ ცნობა გუთუნის სტფ. ჩხენკელს.

⁶ ვახუშტი, საქარო. ცხოვრება, II, კიქ. გამოც. გვ. 3. იხ. აგრეთვე გვ. 14.

ნება. საბუთი წარმოადგენს „ერთობის პირობას“ ანუ ხელშეკრულებას პოლიტიკური კავშირის შესახებ ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის.

„ტრაქტატი, ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული, ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თბილისს 1790 წელსა.

ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, [იმერთა] ოდიშისა და გურიისათა აქესთ ერთმორწმუნება, არიან ძენი ერთის კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქესთ მავასხებლობითიცა [ე. ი. საურთიერთო] სიუვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყურობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის, ამისთვის ჩვენ ზემოსსენებულნი ქვეყანათა ივერიისათა მეფენი და მთავარნი, დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა... აღვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითოეულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქნების“... მოსდევს პირობის მუხლები, მაგ. „მუხლი პირველი; შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოველისა სამეფოისა ჩემისა, და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა“. დასავლეთ საქართველო დოკუმენტში წოდებულია „ქვემო ივერიად“, აღმოსავლეთ საქართველო — „ზემო ივერიად“. ტრაქტატზე ხელი უწერიათ ქართლ-კახეთის მეფეს ერეკლეს, იმერეთის მეფე სოლომონს, დადიანს გრიგოლს და სვიმონ გურიელს¹. ამ აქტის შესახებ ხელშემკვრელმა მხარეებმა, „ყოველისა ივერიისა“ მეფე-მთავრებმა, აცნობეს რუსეთის მთავრობას, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოს პროტექტორს, და გამოსთქვეს წადილი „რათა არა განყოფილ იქნას საუკუნოდ ერნი ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა რუსთა იმპერიასა ზედა მიწერითა, და რათა შზგავსად საქართველოდსა [=ქართლ-კახეთი] მთელი ივერია იყოს მიწერილ იმპერიასა ზედა რუსეთისა“²... ე. ი. დასავლეთ საქართველოც ქართლ-კახეთის მსგავსად ეძიებდა რუსეთის მფარველობას.

¹ А. Цагарели, Грамоты... т. II, вып. I, 183-185; იხ. აგრეთვე, т. II, вып. II, 67-70. აფხაზეთი ამ დროს ოსმალეთისაგან დამოკიდებულებაში ითვლებოდა; იმერეთის ელჩი 1791 წ. სთხოვდა რუსეთის მთავრობას დახმარებას აფხაზეთისათვის დამოუკიდებლობის მოპოების საქმეში. Грамоты. II, вып. II, 71.

² შდრ. აგრეთვე ცნობილი იონა ხელაშვილის ეპიტაფია: „მღტდელ-მონაზონი იონა, პირველ იონანე ყოფილი, ვიყავ ქვეყანით ივერიით ქართლ-სამთავროსა, კახი კიხიველი. დიდისა მის დაბისა ვაქიბისა კელაშვილი“...

ამ ტერმინმა მეტად ფართო გაერცელება მოიპოვა მე-18-ე ს-ში და მომდევნოშიაც გადმოვიდა¹. თეიმურაზ ბატონიშვილი თავის საქართველოს ისტორიაში, რომლის სათაურია: „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოდსა“ (სპგვი, 1848) ხშირად ჰხმარობს მას. ერთ ადგილას ის, სხვათა შორის, ამბობს: „...აფხაზეთი არს სამეფო ერთი ივერიის ქვეყანისა ქვემოსა შინა ივერიასა“—ო (გვ. 23).

როდესაც ახალმა სოციალურმა და ეკონომიურმა ურთიერთობამ,—რომელმაც მოსპო ფეოდალიზმის პოლიტიკური ნაშთები ჩვენში და მასთან მატერიალურად და იდეოლოგიურად დაკავშირებული კლასი ჩამოაქვეითა,—იმავე დროს საზოგადოებრივი სარბიელი გაუხსნა ხალხიდან გამოსულს ახალ შემოქმედებრივ ძალებს, საერთო ინტერესების გამო მანამდე უნახავის სიმტკიცით შეკავშირებულთ. ტერმინმა „საქართველო“-მ, როგორც უფრო რეალურმა და ხალხურმა, საბოლოოდ განდევნა ძველი სიტყვახმარება.

დ ა მ ა ტ ე გ ა ნ ი

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

ს

გ. შარვაშიძის ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან *

* ებეჭდეთ სანიმუშოდ გ. შარვაშიძის რამდენსაბე ლექსს; მისი ნაწარმოებების სრული კრებულის გამოცემა აშკარად ევრო ხერხდება და მომავლისათვის გადაგვიდგია.

ლომე

ლომს თუნდ ბრკყალები დააძრო
ის გულით მაინც ლომია:
მისი უკვდავი სურვილი .
მტერთან ბრძოლა და ომია.

თუნდ შგარა რკინის გალია,
შიგ გყვანდეს გათომწყოდელი,
იქაც თავს ლომად იგულებს
თავისუფლებას ჩვეული.

თუმცა მინახავს ამ დღეში
რომ დამბმელს ელამუნება,
მაგრამ იმ დროსაც სულ სხვას გრძნობს
მისი ზვიადი ბუნება.

გრძნობს რომ ოდესმე ყოფილა
ნადირთა მეფე სვიანი.
თვით მეომარი უბადლო,
თავზარ-დამცემი, ხმინი.

და დღეს ლალატით დაბმულსა
სურს შეიკრიბოს ძალია
მარჯვე დრო ნახოს და მაშინ
დალეწოს რკინის გალია.

აიშუას დატყვევებულმა,
ისა ქნას, რისიც მდომია
და აგრძნობ. ანოს იეისს დამბმელს
რომ ლომი ბუდამ ლომია!

ბრძოლაში შექმნილ-შობ ლა,
აღზრდ ლა მუდმივ ბრძოლითა,—
და მიდი შეცვლა ვის ძალუძს
ტყვედ გაღიაში ყოლითა*.

* იბეჭდება ორი ბელნაწერი პირის. უზედვიბი, რომელთაგანაც ერთი ვკუთვნიხ ბ. მასხარაშვილს, მეორე კი ამოღებულია ჩვენთვის უცნობი წარმოშობის საოჯახო ალბომიდან (ჭვემათ ყველგან ვუწოდებთ № ალბომს). ლექსი დაბეჭდილია აგრეთვე „იურიაში“ (1905 წ., № 11), სადაც ბელნაწერილია „—ი“. ჩვენი ტექსტი შეჯერებულია ნაბეჭდ გამოცემასთან.—გ. შარვაშიძის გამოცემების ბიბლიოგრაფიასზე, ჩვენი თხოვნით, მუშაობდა ბ. მასხარაშვილი.

ფეხბურთის ხმამაღლა

ვიცი, ძმავე, ვიცი შადა ხარ
სევდით მოცული სახითა:
ვაქვაც ვაგლახად დაბმულხარ
ვითა კაკაბი მახითა,

ვერ გაგიშლია შორიშორ
მშვენიერად ფრთები მალის,
შემოგზვევია ცხოვრების
სულთა-მზუთავეი გალია;

გვერდით გიყრია ქანგული
ყირიმი, ფარი, ხმალია,
ვერცა გაჰფერავე, ვერც იხმარ
მტერმან აგიბა თვალთა.

აგერ შერანიც კიბენებს
ლამის მოახტეს მხედარი,
მხედარი, შენებრ ვაჟი,
მარქვი, მეორე სად არი?

მაგრამ რას იზამ, არ გხურავს
თავზედან მუზარადია,
აბჯარ-ჯავშანი დახეულ
ასი წლით მტვერში აგდია.

ვერ გაიქუსლავე ტაიქსა
ვერ დაიმუქრავე ქართულა,
ტოლ-ამხანაგი ყველაი
საიქიოსა წასულა,

მათ ნაოხარსა, ტიალზედ,
ზუზუნით დადის ქარია,
ზედ მოსთქვამს, ზედან ლულუნებს
ვითარ გლოვისა ზარია.

შენ მარტოკასა, ობოლსა,
რა გშეეღის, რა გახმარია?
შენს თავ-განწირულ კიჟინას
აყრუებს შთა და ბარია.

„მაშ, ფიქრობ, მოვეკდე სჯობია,
სიცოცხლე რა სახმარია?
ცოცხალი ლეში, თქმულაო,
მკედარზედაც უფრო მკედარია“.

მაგრამ არა, ძმავ, გახსოვდეს
ქრისტეს მცნება და ჯვარია.
იგი გიშეეღის, განკურნავს
რაც ოდენ სატკივარია*.

* იბეჭდება ორი, ქ. ალბომის და ბ. მასხარაშვილის, ხელნაწერი პირის მიხედვით (უკანასკნელი ნაკლულია).

“

შენ იცნობ, ძმაო, ქვეყანას ერთსა.
სად მზე მარად-ჟამს ანათებს, ბრწყინავს,
სად მის სახელსა, როგორც რომ ღმერთსა,
ადიდებს ერი და მასზედ ფიცავს!

რა შელამდება, მუნ ვარსკვლავები
იმ ქვეყნის ქალებს ეჯიბრებიან
და მათი შუქისმთენი თვალები
იმათ სხივებსა ეღარებიან.

იქა მუხთლობა გაუტანელი
ისდის ბეგარას ბოროტებისას;
იქ გულთაძგერა დაუცხრომელი
ასრულებს მხოლოდ ვალსა ნებისას.

იქ სინიდისის ციური ალი
ციესა განსჯასა სულ ჩაუქრია;
იქა მტყუნდება მხოლოდ მართალი,
რომელსაც თავი ძირს დაუხრია.

იქ ისმის ჟღერა ბორკილებისა
იქ კენესის სული, არ ყურობ განა?
ღირსია, ძმაო, შებრალებისა
ის უბედური—ჩემი ქვეყანა!*

იბეჭდება ანჩაბაძისეული (ზანთარაიას) ალბომის მიხედვით. ბ. მასხარაშვილის ზელნაწერ პირს აკლია მესამე და მეოთხე სტროფი, სამაჯეროდ მისგან ამოგვაქვს, "ქენი ახრით უფრო სწორად, წაკითხვა—„უბედური“ (უკანასკნელ სტრიქონში; ანჩაბაძისეულ ალბომში აქ ზის „საბოლოა“).—მკითხველი ადვილად მოიგონებს პოეზიის სივთა ნაწარმოებთ, რომელნიც ან ლექსთან ლიტერატურული ზემოქმედების ურთიერთობაში იმყოფებიან.

აკაკის ლექსი, გიორგისადმი მიწერილი

შენი ტკბილი საუბარი
მიყვარს, როგორც „ქებათ-ქება“,
შენი ნახვა ნერვებ-აშლილს
სამკურნალოდ შეერგება!

ეს შენც იცი, მაგრამ, ძმაო,
ცოტა მოიაფხაზურებ:
ახალ-ახალს რომ მონახავ
ძველებს აღარც-კი უყურებ.

ეს არ არის მოსაწონი
გეფიცები ზენა-არსსა,
ნათქვამია: „ნუ დააგდებ
ძველ გზასა და მეგობარსა“.

თათარხანი ჩამოსულა,
მაგრამ ჩემთვის სად მოიცილის,
დღე სძინავს და ღამე ლოთობს,
თამაშობს და ყანწებსა სცლის;

ჩემთვის სადღა დაჟრჩება
ან საღამო და ან დილა.
ესეც კია, მეგობრობა
სუანის არსად გაგონილა.

გიორგის პასუხი აკაკისადმი

შენი ტკბილი მგოსნის ენა
რა ხანია არ მსმენია.

ფუტკარმაცა იცის კბ ნა,
მაგრამ თაფლის გამჩენია.

რაცუნდ მითხრა, მეგობარო,
მე, შენს მ. გირდს, მაძლევს ლხენას,
რადგან ვიცი. უკეთ ხარო,
მადლსა ვსწირავ ცას და ზენას.

მაგრამ შენსა მალალ ნიქსა
არ შეფერის ჟმართლობა:
მოჰყოლიხარ ცოტა ქორსა,
მოგრეგია იმერლობა.

სვანი ყანწი უ გადღეირძელებს,
მე, აფხაზი, წრფელის გულით,
ვით სცოდნიათ ჩვენსა ძეელებს,
ძმობითა და სიყვარულით! *

* იბეჭდება ორი ხელნაწერი პირის მიხედვით: ერთი ვკუთენის ბ. შასხა-რაშვილს და სრულია. მეორე ამოღებულია * ალბაშიდან (აკლია აკაკის ლექსში. ორი უკანასკნელი სტროფი და გიორგის პასუხში—უკანასკნელი სტროფი).

* * *

ნეტამც ვინმემ დამკლას დანით,
სისხლი ჩემი მოადინოს,
მკედლი ჩემი ტყის ნადირთა
ვეფხვსა და ლომს ალოკვინოს,

გული ჩემი ამოიღოს
ყვავს და ყორანს აწეწინოს
და რაც გრძნობა შიგ გამჩნდეს,
იგი სხვებსაც აგრძნობინოს*.

* რბიკდება ორი ხელნაწერი პირის მიხედვით—ბ. მასხარაშვილისა და
პე ალბომისა (ჟუანასკელში სიტყვა „ყვავს“ შეცვლილია სიტყვით „ორბს“).

ს ი მ ლ ე რ ა

(„ქორის ვხიდან სატრფოს ველი“-ს ხმაზე)

არსაიდან არვის ველი,
სატრფოვ გვერდი ამიარა,
დამრჩა მხოლოდ სევდა შწველი
და გულში-კი მძიმე იარა.

ასეთია სოფლის ბრუნვა:
ზოგს ახარებს, ზოგს კი არა;
არას გეარგებს ბედზედ მღურვა,
თუ კი ერთხელ ჩაიარა! *

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის ხელნაწერი პირის მიხედვით. მეოთხე სტრიქონი, ჩანს, დამახინჯებულია.

კოწია ერისთავს

მისთვის მიყვარხარ რომ ყმაწვილობა
შენი უმანკოდ დაჩაგრულია,
რომ შამულისა ვარგი შეილობა
შენი სხვა ზრუნვით დაფარულია;

მისთვის რომ ეტლი შენის ბედისა,
როგორც მე -ჩემი, დაგმტერებია,
რომ არც შენ გინდა დახრა ქედისა,
და გზა სიმდაბლის არ გყვარებია.

დარჩი გულწმინდა ამაყიანად,
განაგდე შორად ფუჟე დარღები,
გახდი ფახელის ადამიანად - -
თანდათან უფრო შემიყვარდები! *

* იბეჭდება სამი ხელნაწერი პირის მიხედვით: ერთი თავის დროზე გად-
მოგვცა განსვენებულმა კოწია ერისთავმა (ამ პირს წარწერილი აქვს თარიღად -
„1888 წ.“), მეორე—ბ. მასხარაშვილმა, მესამე—პაპუნა წერეთელმა.

* * *

მზემ გადიხარა. დაბერა ქვევით.
ზღვას გად ეკრა ზურმუხვი ლაშა
და მის ციალედ დუღუნით, სტვ ნით
თეთრი კოავები აათამაშა *.

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის ხელნაწერი პირის მიხედვით.—საინტერესოა ამ ლექსში სიტყვა „ლაშა“-ს გამოყენება, ალბათ „ნათელი“-ს მნიშვნელობით, ძველი ქართულის ლიტერატურული ტრადიციისა და აფხაზური სემანტიკის საფუძველზე.

რომ ვიყო მეფე, ჩემსა სამეფოს მუხლმოდრეკითა გიძლენიდა
სრულად,
სკიპტრას, პორფირსა თუბ ქვეშ გიფენდი თვით დაერჩე'ოდი
მსახურ ერთგულად.
მხოლოდ უფლებას ერთს დავირჩენდი, რომ გაჩვენებდი მე მას
ბედკ'ულად,
ვისაც არჩევი ჩემს დიდებასა და განწირავდი ვის სიუფარულად-
მაგრამ ვარ კაცი ერთი უბრალო არა შემძლები სხვა რამ
დიდების.
გარდა გრძნობების შენზედ ოცნების სრულად მონების შენის
მშვენების!.. *

* იბეჭდება პ. წერეთლის მიერ გამოცემული პირის მიხედვით. ლექსი გამოქვეყნებულია აგრეთვე გაზ. „დროებაში“ (1870 წ. № 58), სადაც ხელმოწერილია „ანტოქსელი“ და საიდანაც ჩვენ ამოვიღეთ ცნობა მიბაძვის შესახებ და რომლის მიხედვითაც შევასწორეთ უკანასკნელი სტრიქონი. ჩვენ ბელთ გეტონდა აგრეთვე ბ. მასხარაშვილის ბელნაწერი პირი, რომელიც უფრო ახლოს დგას „დროების“ ტექსტთან. გარდა ამისა, ბ. მასხარაშვილის პირს ქვე ცნობა თარიღის შესახებ („1879 წ., სოფ. წყუში“) და მიძღვნის შესახებ („ნიწო ჩოლოყაშვილს“).

მ ო ბ ო ნ ე ბ ა

უძლენი ჩემს ბეგობარს კოწია დადიანს

ჰა ისევ იგი მშვიდი ადგილი, სადაც განველენ სიყრმისა ჟამნი,
სადა ცხოვრებამ პირველ გამაცნო დარდის, ღიმილის და
ენებებთ (!) წამნი,
სად პირველ ეგვრძენ სოფლის ლახვრები და ხის ქეუშ ვიწექ
დაფიქრებული.
უმეცრებითა მკმუნავი თავი ხელთ შორის მეპყრა
გაცხელებული. —

სადაცა ვსკვრეტდი მშობელს დედასა, დამდნარს საბრალოს
ხვედრად სამარის,
სად პირველ ვღვარე გულშეკუთვლილი თვით უწრფელესნი
ცრემლნი მწუხარის.
სად რეგვენთ წესით, შემდეგ ტირილის, როს სათამაშოდ ველს
გავიდოდი,
ზაფხულის დღითა აღელვებულის თექვსმეტის წლისა სისხლით
ვიწოდდი.

სადაც გავიცან პირველად იგი, ვინც განმინათლა ტრფობითა
სული,
ვინც მამცნო პირველ უცნობი სიტყბო და ამიძგერა კაბუკი
გული.
სად მეგობრობას, პატიოსნებას, სიტყვას, პირობას შორის
კაცებთა.
ვგონებდი ნათლად, შეურყეველად, როგორც კანონსა ცისა
ეტლებთა.

აქა მოვედი; და აჰა ვხედაე ჩემსა ნაცნობსა მიწა-სოფელსა!
და მოგონებით ფიქრ-განჟანტული უკერეტ ბუნებას ჩემსა
აღმზრდელსა.
მაგრამ ამო არს ჩემი ფიქრი და წარსრულთ დღეთა
მოგონებანი,
მშვიდობით, სიყრმევ, აწ განმეშორენ იგი დროები და
ოცნებანი.

ქკადუაში 1872 წ. 6 ივლისს. *

* იბეჭდება ანჩაბაძისეული ალბომის მიხედვით.

• •

ოდეს ღვერთმან მოასურვა ცხოვრებისა ხელობანი,
ფიფქი თოელი შეამჟიდრა და ჰქანდაკა ტურთა ტანი,
ვარსკვლავები აირჩია და ჩაუფგა ციურ თვალი,
ვარდი ტუჩად დააკონა, — გააჩინა ქვეყნად ქალი.

ხოლო, როცა გაცოცხლება დასკირდა ამ მანქანასა,
„ეხლა სული ჩაჰბერეო“, ეგ მიანდო სატანასა.
და მას აქეთ კაცი ვერ დროს ვერ ასცილდა მონებასა,
მით რომ სიშნოს მეტი ძალუძს, ვინემ კეთილ გონებასა*.

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით.

* *

ელემის ბალის ყვავილო, ვაჰ, თუ სხვისთვის იკვირტები,
მოგაკლდება შნო და სხეი, როგორც ცოტას გახშირდები,
თორემ დაგკრავს უცებ ყინვა, უცხო სოფელს დასცვივდები.

სიყვარული ქუჩისაგან გამოგიყვანს, გაგხდის ფლიდად,
კეთილ ზნეობას შეგიშლის, აღარც მოგცემს სირცხვილს რიდად,
წამის ყოფით გაგიწყდება ბეწვის ძაფი, გქონდა ხიდად,
ამ სოფლად გტანჯავს, გაწამებს, იქ სულ არ გატარებს.
წმინდად *.

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით. მეორე სტრიქონში ბოლო-
დან ჩვენი შესწორებაა: „გქონდა“; ხელნაწერშია: „გაქვენ“ (?).

* *

ერთხელ ვიხილე ჩემს სამშობლოში
ტურთა და ნაზი ახალი მთვარე,
ქაბუკი ვიყავ მეცა იმ დროში
და სასოებით მას თვალი ვარე.

ცხოვრების ღელვამ შორს გამიტაცა,
ბევრი ქვეყნები მიმოვიარე,
მაგრამ მახსოვდა მე სამშობლო ცა
და ზედ ის ტურთა ახალი მთვარე.*

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით.

* * *

ოპ. ბუნებაუ შენ ძლიერო, მართალო და საკვირველო,
ციოთ გვინათებ და ცუარს აფრქვევ, რომ აცოცხლო მკუნარი
მდელო;
უცნაურო, უმიზეზო, არ გექნებინ დასასრული,
შაშ მიკვირს რათ შენგნით სოფლად უბედობა არს გამოსრული*.

* იბეჭდება ორი—ბ. მასხარაშვილისა და ჯან ალბომის—პირის მიხედვით.

კატო აბაშიძის ქალს

დაო კატო! ვით პეპელა,
დაპფრინავ და დარდიშანდობ!
ვინკა გიცნობს, გეტრუის ყველა,
მაგრამ გულსა ნურვის ანდობ.

იკიკლუცე, ილალობე,
ყრმათა შორის მხიარული,
მაგრამ გრძნობა შემოლობე,
არ გჯეროდეს საყვ.რული!

კაცის გული, როგორც მარტი,
შეიცვლება ხოლმე სშირად,
რაცა დღეს სწამს, როგორც ხატი,
ხვალ ის გაუხდება კირად!

მაშ ისევ სჯობს მოსვენებით
რომ იცხოვრო სულაც მარტო,
წმინდის ფიქრით და გონებით!..
ასე გიოჩევე, ჩემო კატო! *

1901 წ. 17/IV

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით.

ო ბ ო ლ ი

ჩათა წეშ, დედინაცელო,
რა უფლება გაქს ჩემზედა?
მითი გსურს განა დამჩაგრო,
რომ აღარა მყავს მე დედა?

ჩემზე რა ღუაწლი მიგიძღვის,
რა შრომა გაგი ევია?
შენ ჩემთვის ნანა არ გითქვამს,
აკვანიც არ გირწევია!..

ასულ მრისხანებით მიბრძანებ,
მშობელი დედა დაგმეო,
არ წაგცდეს მისი სახელი,
ეგ პირი აილაგმეო!..

ის შეიძულე და მხოლოდ
მარტო მე შემიყვარეო,
გინდა თუ არა, იფიცე
შენ ჩემი მზე და მთვარეო!..

დარწმუნებულხარ მაზე რომ
აღმართსაც მოხნავეს ძალაო
და ამბობ: სუსტი ძლიერთან
სხვა რაა, თუ არ ჩაღაო!

მაგრამ სტყუედები, ვერ შემცვლი,
აღმზრდელი ძუძუ ტკბილია,
განგების ძალით ეს გრძნობა
გულში ღრმად აღბეჭდილია.

განა არ იცი, შვილისთვის
მშობელი დედა რა არი
და მათი ტკბილი კავშირი
ხომ თუით უფსკრული ზღვა არი?

მაშ რაღას ჩამციებინარ,
ის დავეგმო, წენ გუთ თაყვანი?
უწინამც მიწა გამისედეს,
დაიწვას ჩემი აკვანი!

ვინც მშობა, ძუძუც მაწოვა,
მირწევდა ვინცა აკვანსა
და გრძნობით გატაცებული
მიმღერდა ტკბილსა ნანასა,—

ის მიყვარს, ის მირჩენია
უთვალავს შენისთანასა;
და სანამ შენში გავცვლიდე,
გულში დავიციებ დანასა*.

* დაბეჭდილია „ივერიაში“ (1965 წ. № 18), სადაც ხელმოწერილია „—ი“.

ზ ა ს ა თ ხ ო ვ ა რ ს

მე მომწონს, ქალო, შენი შევენება,
ლამაზი სახე და ტურფა ტანი,
შავ თვალებისა მლახერელი ვნება,
ქაქლუცი ქცევა, მშვიდობიანი.

მე მომწონს წითელ ტუჩებთ ღიმილი
გაუგებარის იღუმლობითა,
მე მომწონს მათ ქვეშ ბროლი წყობილი,
თითქო გათლილი ხელოვნებითა.

მომწონს წარბების ამაყი ხაზი
და ზედ ბეკედი თვით-უჟღებისა,
სუფთა ნესტოებთ გაუეთქვა ნაზი,
გამომხატველი სურვილებისა.

მომწონს მღელვარის წელისა რხევა,
როს გამოდინხარ თამამ-თავხედი,
რთს ყორნის თმები ბეკზედ გეხევეა
და უხვად ღელავს მალალი მკერდი...

მე მომწონს შენი: ხმა ლმობიერი,
ბაასი, ზნე და გონება მრთელი;
მე მომწონს, ბოლოს, რალაც იერი
ციური ნიკი, 'გამოუთქმელი.

და შენ ესრეთი მოვლენა ძვირი,
როს გათხოვდები, დედა გახდები,
დაცემულს მამულს აჩუქე გმირი.
მაშინ კი სწორედ შემიყვარდები...

და შიძლვენ ცრემლნი მახარობელად,
თუმცა ცოცხალი აღარ ვიქნები,
ბედნიერების გიცნობ მშობელად,
იქ ვიგარძნობ, იქაც გეთაყვანები!...*

* დაბეჭდილია გაზ. „დროებაში“ 1870 წლის. № 42-ში. ხელმოწერილია: „კონტრაქსელი“.

ხელთ ვიღებ ბაკალს შენს სადღეგრძელოს,
დამეიწყებელო, დაუე წყარო!
ვით წვიმის ღვარი გამხმარსა მდელოს,
იგრეთ გულს მირწყე ეს ცრემლისა წყარო.

ვითა ვარსკვლავი განშორებული
შორით ბრწყინებარ და შორსა ნათობ,
მაგრამ ოცნებით ალტაცებული
გიახლოედები და ფიქრსა ვატკობ.

სტეირისა სიმნი ნაზად სტირიან,
ჩემს უწყალო დარდს ამოჰკენესიან,
მოსთქენ რომ დრონი ვერ ამოსთხრიან,
რაც ერთობ მაგრად გულშიდ სთესიან.

დღეს არის იგი დღე ბედნიერი,
ეპოხა ჩემის გლახ-სოცოცხლისა,
როცა გიხილე შენ მშვენიერი
ოხერის მიხეზად, მდებად ცეცხლისა.

სულით დაებერდი, ჯანით ესუსტდები,
მსურს დამენახო, ღონე მომგეგარო
და სიხარულით თუ კი მოეკედები,
ბროლის წვეთები გულზე დაძყარო*.

11 ოქტომბერი 1869 წ.

* დაბეჭდილია გაზ. „დროებაში“, 1870 წლის № 2-ში. ხელმოწერილია: „გარდახვეწილი“.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

Опять весна, опять тепло,
Опять все дышит жизнью полной!
Душистым зноем понесло,
Лениво плещут моря волны.

На фоне неба голубом
Снуют, щебечут резво птицы...
И тихо.. тихо так кругом!
Проходят думы вереницей.

Опять весна, опять тепло!
Такие дни когда-то были...
Увь! Их время унесло
И Вы давно о них забыли...

Для Вас весна и вновь тепло,
Для Вас что год, то праздник новый,
А мне бывшее, как оковы,
Так крепко в сердце залегло...

Оно так поет и страдает!
Оно чуть бьется, стынет кровь.
Оно все к прошлому взывает
И грез чудесных ищет вновь!..

Опять весна, опять тепло;
Природа пышно расцветает,
Но мукам жизни не внимает...
И не вернется, что прошло!.. *

* იბეჭედა ავტოგრაფის მიხედვით, რომელიც ეკუთვნის ბ. მასხარაშვილს.
ბ. მასხარაშვილის ცნობით, ლექსი მიძღვნილია თავის დროზე სილამაზით გან-
თქმული ქალის ნინო ჩოლოყაშვილისადმი.

Еще с душою, полной прежним ядом
Я вновь люблю, и верю, и молюсь!
На жизни путь смотрю воскресшим взглядом.
Я так хочу идти с тобою рядом

И... так боюсь!

Мой путь тяжел: там горе, лед и злоба;
И счастье ль нас на нем с тобою ждет?
Быть может—да... Вернее—крышка гроба!
Ну что ж... Пойдем? А сгинем—сгинем оба...

Пойдем вперед!

Но если, вдруг, страшна тебе дорога,
Тогда надежд напрасно не буди,
Тогда я сам сведу концы итога!
А ты уйди... Путей еще так много...

Ты отойди!*

* ამოღებულია ანჩაბაძისეული ალბომიდან. ლექსს თავში წარწერილი
აქვს: „1910 წ. 26 მაისი“, ხოლო ბოლოში—მიწერილი: „Ш. — Из журнала
„Колна“. ექ. დ. ფალავას დამოუკიდებელი ცნობით, ლექსი გიორგი შარვაშიძეს
ეკუთვნის.

МАМИА ГУРИЕЛИ

Ч Е Л О В Е К

Кто-б ни был ты, мой друг, случайный мой читатель,
Мужчина, женщина иль юноша мечтатель,
Про это даже знать мне, право, нужды нет,
Я лишь прошу принять мой дружеский совет:
Когда, вступая в жизнь, ты счастьем окруженный,
С надеждою вперед глядишь в грядущий век,
Не забывай, мой друг, фортуной ослепленный,
Молю, не забывай, — ты только человек.
И будешь ли блистать умом, очарованием,
Прославишься ль потом ты мудростью своей,
Энергией в борьбе, богатством, обаянием
И бескорытием прямой души твоей
Не возгордись мой друг и помни весь свой век,
Что ты не более, как смертный человек.
И еслиб даже ты случайностью счастливой,
Сокровищами всей вселенной обладал,
И волею судьбы капризно-прихотливой
Царем владыкою земного мира стал,
Тогда великий муж, тогда еще тем боле
Ты должен чутким быть и помнить весь свой век,
Что и в венце златом, на царственном престоле,
Ты все же человек и только человек.
Но еслибы судьба тебя и не взлюбила,
И в угнетении ты влачишь свой жалкий век,
И сердце пылкое в тебе она убила,
Не унывай мой друг, ты все же человек.

Пускай судьба твоя изменит направление
И злобная молва бежит шумнее рек,
Лишь не меняйся сам, настанет просветление
И все тогда поймут, ты все же человек.
Лишь истину одну имей ты целью жизни
И братскую любовь за долг считай весь век,
Без усталости всю жизнь служи своей отчизне,
И будешь в праве ты сказать: „Я человек“*.

* ეს თარგმანი ეკუთვნის გ. შარვაშიძეს და დაცულია საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში. მასზე მიგვიერთისა მიხეილ ლობჯანიძემ. მეხუთე სტრიქონში ბოლოდან ჩვენ შევიტანეთ ცვლილება; ხელნაწერში იყო: „что ты человек“.

* * *

Прошло, прошло и больше нет!
Вот роковых три слова!
Когда под тяжестью прожитых мною лет
Все прошлое зову я снова,
То слышу времени гробовой ответ:
Прошло, прошло и больше нет...

Прошло, прошло и больше нет, и никогда не будет!
Как камень, те слова мне на сердце лежат...
Но сердце прошлого с годами не забудет
И годы прошлого с собой не воротят...
Чем больше я живу, чем больше вижу свет,
Тем строже приговор прожитых мною лет;
Прошло, прошло и больше нет!*

* იბეჭდება ანაბაძისეული ალბომის მიხედვით, სადაც ხელმოწერილია ინიციალებით: „Г. И.“ და თარიღით: „1909 г. окт. 24-го“. ამ ლექსის კუთვნილება გ. შარვაშიძისადმი ჩვენ დამოუკიდებლად დაგვიდასტურა ვკიმმა დ. ფალავამ.—მეორე სტროფის მეორე სტრიქონი, ჩანს, დამახინჯებულია.

ქვემდებარე საბუთი იბეჭდება იმ ენისა და ორთოგრაფიის ნიმუშად, რომლითაც იწერებოდა მსგავსი დოკუმენტები აფხაზეთში, კერძოდ სამურზაყანოში, წარს. საუკ. პირველ ნახევარში. თხოვნის მიმართების მამა, მანუჩარ შარვაშიძე, აფხ. მთავრის ნათესავი და ლეევან დადიანის სიძე, უკანასკნელის მიერ თავის დროზე დანიშნული იყო სამურზაყანოს გამგებელად (ნ. დადიანი, ისტ., 37, 43; შდრ. AKAK V 507). არზა დაწერილია 1829 წ., როცა მთხოვნელი, აკაკობისათვის, სამეგრ. მთავრის ბრძანებით დასჯილ იქნა. ამ უმაწვილკაცის ცუდის ქცევის შესახებ ლ. დ-ნი სჩიოდა 1827 წელსაც (AKAK VII 396).—დედნის მართლწერა და პუნქტუაცია (ერთიც და მეორეც ანტონისეული) დაცულია.

„თქვენო მალალ უგანათლებულესობავ!
უმოწყალეესო(!) ჳელმწიფევი“:

დიდის რუსეთის ღერენალ ლეიტელანტო(!), სხვათა და სხვათა ორდენტა კავალერო, მთავარო მენლრელიისაო. და სხვათაცა მემკვიდრეობით მფლობელო ლეონ, გრიგოლის ძე დადიანო:

გამოუთემელნი მოწყალეებანი (!) და სახიერებანი გლისა თქტწინისანი, რლნი განთქმულ არიან პირსა ყოვლისა ქტწყანისასა, მომცეს (sic!) მე კადნიერებაჲ შევრდომაღ; კუარცხლბეკისადმი თქტწინის მალალ უგანათლებულესობისა.

ვეწყვი რლ არა ვარ მე ღირს რათა პირსა ქტწყანისასა ვხედვიდე დიდისაგან შეცოდებისა ჩემისა, და არცა არზაჲ ესე ჩემი ღირს არს, რათა სართულსა ქტწმე სახლისა თქტწინისასა შემოვიდეს; არამედ ვინათგან ვჰხედავ მე საღმრთოდ კაცთ მოყუარებითსა მგრძნობელობასა და მოწყალებით გარდამოსლვასა თქტწინსა ჩემებრთა უნუგეშოთა და შეცოდებულთა ზედა, ამისთჳს ვითარცა არა ღირსი წყალობისა ვითხოვ მოწყალებით გარდამ[ო]სლვასა და მოტევებასა შეცოდებათა ჩემთა და ესეცა არა არს საკჯრველ რამეთუ ძალღნიცა სჰამენ ნაბიჳევისაგან რლ გარდამოსცჳვიან ტაბლისაგან უფალთა მათთასა, და მეცა ვითარცა არა ღირსი ვიზრდებოდე ნაბიჳევითა

ტაბლისა თქმნის მალალ უგანათლებულობისათა: რათა დიდთა თნა მეცა მცირე ესე წყალობასა და სამართალსა თქმნსა ვაქებდე; და ვითარცა მიზეზსა მკულდრეთით აღდგინებისა ჩემისასა გმადლობდე. და თაყუანისცემდე: ხოლო კრულება ესე ჩემი მკუნდეს თე მააწველელად, და მგვემელად ჩემდა ვითარცა კეთილი წინამძღუარი, რლიცა არა წარხოცების გულისაგან ჩემისა; არამედ მწყემსად და მოძღურად ჩემდა ჰვიეს, რათამცა მამხილებდეს მე უგუნურებისა წარმოებასა ჩემსა, რამეთუ რისხუამან თქმენმან (!) სინანულა, მომიუტანა მე და მაცნობა რომელ თქმნს ხართ მიზეზი კეთილობისა ჩემისა. და მგრძნობელი ამა ჰაზრისა ვითარცა მკულდარი აღტვისდე; და ვითარცა წარწყმედული ვიპოვე; რამეთუ დღეს ვჰსცან მე სახელი დიდებულებისა თქმნისა. ხოლო ამა დღედმდე არა მიცნობიეს მე სიყრმისა უსწავლელობისა და უგუნურებისა გამო. თვით თქმნევე უწყით მოწყალო კელმწიფევე. რობელ, უგუნუოთა თანა ვიყავ და უგუნურად ვცოდე; ად აწ ვითარცა უძღები შვილი მოქცეული სინანულად ვჰხმობ თქმნდა მომართ: ვსცოდე, ვსცოდე ცად მიმართ და წინაშე შენსა, დი არა ვარ მე ღირს წოდებად დისწულად შენდა, ად მყავთ მე ვითარცა ერთი უკანასკნელი მონათა თქმნთაგანი ზი. ყდ მოწყალო ჩემებრ მწუხარებით შეპყრობილთაო, მომხედენ მე ღუთაებრ მოწყალისა თქალითა. და ნუ წარმწყმედ მე ტუტობასა და ჰყრობილებასა შა, რამეთუ აღტვისთქვამ (!) || და ვფიცავ ყოვლისა შემძლე ელსა ლთსა, წინაშე თქმნსა, რლ ამიერ დღითგან არა ვიკადრო მე ესე ვითარისა უგუნურებისა და უხამსობისა ქმნაჲ. უკეთუმცა მახილებ მე პირსა ქრსყანისა ჩემისასა; ხოლო უკეთუმცა მეორედ ვარდა ამისსა შეგცოდო, მაშინ მარცხუნოს მე წინაშე ღვთისა და წინაშე კაცთა ამან ჩემჰან აღთქმისა წერილმან. ხოლო ძალმან და რისხუამან თქმნმან ქმნას ჩემ ზედა უკანასკნელისა გინწირულებისა გულისწყრომაჲ: და ყოვლითურთ მოკლება პატივისა და თანასწორთა ჩემთა თანა სელეისა (!) მოსპობაჲ, ხოლო სულიერისა და ჯორციელისა ცხოვრებისაგან მოკლებული რისხუთა თქმნითა მიეეცე მე სასიკუდინესა ტანჯუასა და მწუხარებასა უკურნებელსა. ხოლო ვამბა ამას კმა არს ჩემთჰს შემთხმული მწუხარება და ტანჯუა, რლისა გამო ვინატრი სიკუდილსა, და არა სიცოცალესა. უკეთუმცა არა მაქუნდეს მე კმედოვნებაჲ თქმნნი მაშინევე მსწრაფლ მოშთობილ ვჰყოფ თავსა ჩემსა, მაგრამ უკეთუმცა საეალსა ათისა წლისასა ვიყო წარგზავნილ რისხუთა თქმნითა მაშინმცა არა წარვიწყმედ იმედსა. ამისთჰს რომელ სხუანცა მრავალნი შევიწყნარებიან ჩემებრ შეცოდებულნი სინანულით მოქცეულნი; თქმნო მალალ

უგანათლებულესობაჲ. ირწმუნეთ ქეშმარიტად რომელ მარადლე მწარეთა ცრემლთა მთხეველი ეჭმობ. ვაჲ ჩემდა რამეთუ განგარისხეთ თქჳს ეგე ვით რი მოწყალე, მამა დამამტკიცებელი შეილთა ბედნერებისა; ვაჲ ჩემდა რამ თუ წარესწყმიდე მე პირმშობეა ჩემი მგავსად ესავისა, და განვლილისა დროებისა სიხარული გარდამექცა ტირილად და მწუხარებად: მოწყალეო კელმწიფეჲ. ისმ ნე და ყურადილე ვედრება ჩემი და ნუ მოკიცეთ მე ერთარცა ლეუსა მას უნაყოფოსა ანდ ბრძნე კდეუ უკუნაცევაჲ ჩემი სახლსა შა ჩემსა, დამაცადე მუნ უკეთუმცა გამოვილო ნაყოფი კეთილი. მაშინ აღმაოროძინე მე. და უკეთუ არა გამოვილო ნაყოფი კეთილი მაშინ მომკვეთე მე ესე არს ვედრებაჲ ჩემი. და უეთუ გნებავსთ მაცხოვნეთ. და უკეთუ გნებავსთ წარმწყმიდეთ, მოწყალეო კელმწიფეჲ. ბიძაო ჩემო უკანასკნელსა ანბავსა ჩემსა იუწყებთ. ნეტარ არს ესე ჩემ მიერ მორთმეული წერალი რაჳეთუ პირსა თქჳსნსა იხილავს, და მე პირსა თქჳსნსა ვერლარა ვიხილავ. რაჳეთუ წარმგზავნის მე ქჳსიანასა მას ციბირისასა (!) იანჳრის იე-ს დღესა მოწერილობისამებრ თჳსნისა. გამოუთქმელითა და განუხომელითა მწუხარებითა. ვაჲ ჩემდა რაჳე იუ საკუთარის დისა თქჳსნისა ნაშობი შეეიქმენ სიცოცხლესავე ჩემსა, მოყუასთაგან საგლოველ, სოლო მტერთაგან საკიცხტლ.

თქჳსნის მაღალ უგანათებულესობისაგან (!) გამოხსნის მომლოდნე უღირსი დისწული

(შემდეგ ტექსტისაგან განსხვავებულის, მკაფიო და მტკიცე, გაკრული ხელით)
 ალექსანდრე შარვაშიძე მანუჩარისძე.

წელსა ჩყეთ-სა {
 იანერის იე-სა { რიცხესა“.

ტექრედაქტორი შ. კუ მ ბ რ ი ძ ე

გადაცემულია წარმოებაში 1939 წ. 16/ჯ
 ანაწყობის ზომა 6x10
 ქალაქის ზომა 60x94
 სტ. შეკვეთა № 943

ხელმოწ. დასაბეჭდად 1940 წ. 17/1
 ბეჭდვით რაოდენობა 61/3
 სააქტორო ფორმ. რაოდენ. 7
 მთავლიტის რწმუნებულის № 2205

ტირაჳი 1000